

DEN NATIONALE HANDLINGSPLAN FOR MAD

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	5
1. Indledning.....	6
PROBLEMERNE.....	12
2. Problemerne.....	13
VISIONEN.....	24
3. Visionen samlet og kort	25
HVAD FOLKETINGET KAN GØRE	35
4. En madøkonomi der overholder klodens grænser – <i>Doughnut økonomi i Danmark</i>	36
5. Den store jordreform.....	63
6. Den store Arealreform	72
7. Nye dyrkningsformer.....	81
8. Fra Foder til føde	101
9. Finansiering af omstillingen.....	117
10. Uddannelse, forskning & udvikling – omstilling til plantebaseret mad	124
11. Liv på landet – <i>Genrejsning af sammenhængende lokalsamfund på landet</i>	133
12. Import og eksport.....	140
13. Fremtidens borger og madforbruger.....	145
HVAD BORGERNE KAN GØRE.....	149
14. Hvad borgerne kan gøre	150
HVAD BYRÅDENE OG KOMUNNERNE KAN GØRE	158
15. Hvad byrådene og kommunerne kan gøre.....	159
HVAD LANDBRUGET OG FØDEVAREPRODUCENTERNE KAN GØRE	164
16. Hvad landbruget og fødevareproducenterne kan gøre	165
HVAD DETAILHANDLEN KAN GØRE	171
17. Hvad detailhandelen kan gøre.....	172
HVAD MEDIERNE KAN GØRE	178
18. Hvad medierne og fjernsynet kan gøre	179
AFRUNDING	183
19. Afrunding	184
BILAG	185
Bilag	186

Handlingsplanen er skrevet af Niels Aagaard, Det Fælles Bedste, med input fra visionen "Fra Foder til Føde II" skrevet af

Danmarks Naturfredningsforening, Dansk Vegetarisk Forening, Dyrenes Beskyttelse, Foreningen for Regenerativt Jordbrug, Foreningen Klimabevægelsen i Danmark, Greenpeace, Rådet for Grøn Omstilling, World Animal Protection og Økologisk Landsforening.

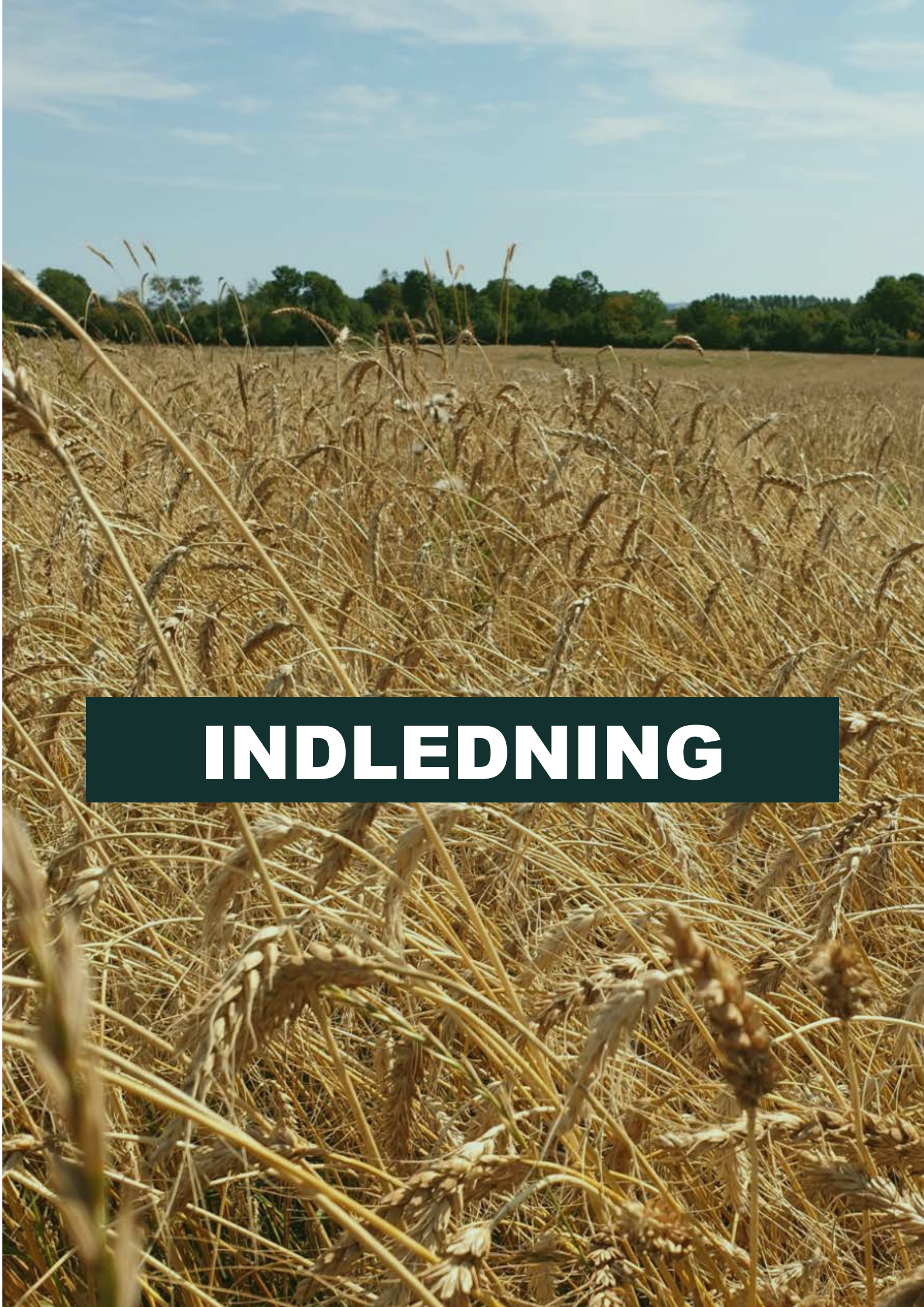
Samt input fra *Frie Bønder Levende Land, Foreningen Regenerativt Jordbrug, Permakultur Danmark, Mellemfolkeligt Samvirke Aarhus, Foreningen Andelsgaarde, Andelssamfundet i Hjortshøj og praktikere hhv. eksperter som Ole Færgemann, Esben Schultz, Mira Illeris, June Rebekka Bresson, Nanna Clifforth, Kristian Sloth, Kjeld Hansen; sidstnævnte har bl.a. givet et stort bidrag til handlingsplanens bilag med dokumentationer af landbrugets problemer*

Det skrevne er selvsagt alene mit / Det Fælles Bedstes ansvar.

Dette er en række lovforslag, der forbinder de mange aktive jordbrugeres arbejde for et landbrug der producerer vores mad inden for planetens grænser med det politiske plan, så politikken understøtter et landbrug der fremmer biodiversitet og modvirker klimaforandringer.

A photograph of a vast field of golden wheat, ready for harvest. The wheat stalks are tall and dense, filling the foreground and middle ground. In the background, a line of green trees marks the horizon under a clear blue sky with a few wispy clouds. A dark green rectangular banner is superimposed over the center of the image, containing the word "INDLEDNING" in white, bold, sans-serif capital letters.

INDLEDNING

1. Indledning

Dette er en række skitser til lovforslag, der forbinder de mange aktive jordbrugeres arbejde for et landbrug, der producerer vores mad inden for planetens grænser, med det politiske plan, så politikken understøtter et landbrug der fremmer biodiversitet og modvirker klimaforandringer.

Overalt i verden er der nye landbrugsbevægelser, som forsøger at producere mad på måder, der ikke ødelægger naturen. De sidste årtier er der spiret en sådan bevægelse frem i Danmark. At dyrke jorden regenerativt er blevet en bevægelse. Regenerativ betyder at genopbygge. Hvor bæredygtighed er at bevare det bestående, betyder regenerativt, at man aktivt genopbygger det, der er gået tabt, ud fra en erkendelse af, at mulden, vandet og vores økosystemer har brug for at blive genopbygget.

Permakulturlandbrug, der bruger naturen som model for nye dyrkningssystemer, er en del af denne bevægelse, formentlig den mest konsekvente del heraf. Permakultur betyder vedvarende kultur. Altså et landbrug, et byggeri, en industri eller et samfundssystem som kan leve permanent uden at ødelægge sit eget naturgrundlag. I lyset af, at alle hidtidige landbrugskulturer har efterladt sig ørkener og nedbrudt natur - og at dansk landbrug er godt på vej til at gøre det samme - er det erfaringer, der kan blive helt afgørende for kloden og for os.

Over for denne voksende bevægelse præget af pionerers håb, ildhu, entusiasme og begejstring står det konventionelle danske landbrug som en groggy bokser på vej i kanvassen. Et landbrug baseret på stordrift, kemi, monokultur og industriel produktion, der langsomt fjerner naturgrundlaget for selve produktionen. Et erhverv der ingen penge tjener og

hvor stadig flere gårde går konkurs. Et erhverv hvor stadig færre ejer stadig mere af Danmarks jord - 0,6% af befolkningen ejer hele 61% af det danske land - og som lever i noget der kan minde om et parallelsamfund med gigantiske maskiner bag enorme staldbygninger omgivet af milevide marker af monokultur som fx korn, der skal blive til foder eller via halm til biomasse til vore kraftvarmeværker, hvor det udleder CO₂.

Landbruget er kommet i voldsom modvind hos befolkningen. Danskerne vil ikke længere acceptere synet af døde fisk med bugen i vejret så langt øjet rækker. Dykkeres videofilm på de sociale medier af døde havbunde dækket af liglagen og uden det mindste glimt af liv vækker forargelse og frustrationer. Familier, der mødes af brun algesuppe på stranden i stedet for dét, der engang var blåt badevand, udtrykker deres afmagt og vrede på sociale medier. Hele befolkningen har i prime time tv set billeder af iltsvind der forårsager havdød og fjerner alt liv - fiskene, dyrene, ålegræsset og samtlige økosystemer samt fiskerierhvervet selv - så vore fjorde og indre farvande ender som livløst hav. Det hele forårsaget af landbrugets udledninger af kvælstof fra kunstgødningen.

Tilsvarende vokser modstanden mod landbrugets overdimensionerede kødproduktion i en industri, der under kummerlige, dyrefjendske vilkår producerer 120 mio. fjerkræ og det største antal

svin per indbygger i verden - 43 mio. svin årligt, hvoraf de 10 mio. dør. Med sygdomme som MRSA, et massivt overforbrug af penicillin der skaber bakterieresistens og rester af tungmetaller fra foderet som hældes ud over vores marker i form af gylle og dermed indgår i vores mad. Efterhånden er det gået op for danskerne, at kødproduktionen også er skyld, i at man fælder vital regnskov i Latinamerika for at give plads til sojadyrkning som foder til dyrene. Og at regnskovenes forsvinden forværrer både klimakrisen og biodiversitetskrisen. Årtiers debat har afsløret, hvordan landbrugets store bestand af køer forårsager uholdbare udledninger af metan, en drivhusgas, der på 20 års basis er 85 gange stærkere end CO₂. Landbruget står for 35% af de danske udledninger. Hvis vi fortsætter som nu, vil det i 2035 stå for 50% af vores udledninger.

Vores engang berømmede, nu herostratisk berygtede, konventionelle landbrug er blevet kendt for med sin kemi at forurene grundvandet og dermed ødelægge vores drikkevand med pesticider, PFAS, Roundup og tungmetaller. Det er den samme kemi, som slår vores natur ihjel og ødelægger naturgrundlaget for den fremtidige produktion.

Landbruget er blevet kendt som dén største faktor bag den sjette masseødelæggelse af arter, biodiversitetskrisen, der truer vores samfund lige så grundlæggende og voldsomt som klimakrisen. En million arter er truet. Insekterne dør i hobetal. De forsvinder ikke bare fra vores forruder, men også fra vores marker, haver, skove og frugttræer. Og når de forsvinder, så forsvinder grundlaget for de ¾ af vores mad, som kræver bestøvning.

Listen her kunne med lethed gøres meget længere.

Men erhvervet har indtil nu nærmest aldrig lyttet til samfundets bekymringer og bange anelser. Der er tale om et erhverv, en profession, hvis repræsentanter og organisationer har udviklet en sjælden set grad af fornægtelse af al videnskab og manglende etisk hensyntagen til naboer og det øvrige samfund. På trods af massiv kritik i en stadig større offentlighed fortsætter landbrugets organisationer Landbrug & Fødevarer og

Bæredygtigt Landbrug ufortrødent den samme strategi, som har bragt erhvervet på kollisionskurs med alt og alle. Herunder ikke mindst med naturen.

Hele erhvervet står over for den største omstilling nogensinde, hvis det skal overleve - og hvis vi skal overleve. Men indtil videre har erhvervets egen indsats bestået enten i marginale tiltag som fx nyt foder til køerne, så de prutter og bøvser en smule mindre metan. Eller i den katastrofale ide at skabe vækstindustri ud af landbrugets affald i form af biogas.

Biogassen stammer fra svineproduktionens rester af gylle, som i store tanke forgasser og efterfølgende bruges som energi til dansk industri. Men gylle indeholder for lidt tørstof til forgasningen, så man er nødt til at importere industriaffald som tilsættes gylletankene.

Og da dét ikke er nok, er man nødt til også at producere afgrøder for at kunne tilsætte tørstoffet herfra til biogasanlæggenes tynde suppedas.

Og til sidst - efter milliardtilskud fra det offentlige, efter desperate tiltag med industriaffald, brug af marker til produktion af tørstof og dyre rørsystemer tværs gennem landet - kan man så anvende biogassen som et supplement til den fossilgas, der alligevel fragtes gennem den store Baltic Pipe rørledning fra Nordsøen til Polen. Det er fx det, der sker i disse år for at skaffe energi til Nordic Sugars to fabrikker på Lolland og Falster. Planen er at udbrede det system til hele landet, og hermed fortsætte med at anvende den fossilgas som FN's klimapanel i årtier har krævet stoppet og udfaset.

Det hele er langt dyrere - og energi- og klimamæssigt set langt dårligere - end at anvende fx store varmepumper baseret på vedvarende energi.

Men det holder svineindustrien i live.

Disse nye vækstindustrier og marginale tiltag er 'Kejserens nye klæder'. De har ikke noget på sig - de rummer hverken de nødvendige endsige de tilstrækkelige løsninger.

Klimaforandringerne banker på landbrugets dør. Allerede nu er klimaforandringerne så voldsomme, at der er svært at dyrke jorden med det samme udbytte. Og det vil kun forværres, stadig hurtigere, stadig værre, år for år. Landbruget vil komme under enormt pres.

Vi oplever lange tørkeperioder hvor intet vil gro; floderne i Sydeuropa tørrer ud, vandet forsvinder, landbrug og gartnerier, der er afhængige af vand, må standse produktionen. Hele regioner hærages af skov- og jordbrande som efterlader tomter. Tørken forvandler muldjorden til sten, hvor intet vil gro.

I Nordeuropa efterfølges tørke og hedeølger af enorme nedbørsmængder som betyder, at afgrøderne ikke vokser som normalt eller simpelthen ødelægges. Den øgede nedbør medfører, at grundvandet de sidste årtier er steget betydeligt og lægger sig som søer henover markerne i alle lavninger. Når jorden er mættet af vand og regnmængderne fortsætter, skaber det oversvømmelser, som gør det umuligt at køre med de store maskiner på markerne. Vi så det i efteråret '23, hvor mange kartoffelavlere frustreret måtte opgive deres afgrøde. Vi ser mudderskred i Norden og Europa, hvor hele landsbyer og jordområder forsvinder, fordi den voldsomme regn undergraver jorden, gør den tung, forvandler jord til mudder, der glider på underlaget.

Klimaforandringerne og biodiversitetskrisen, kombineret med fremtidens usikre geopolitiske tilstande med truende krige og usikre handelsforbindelser, kræver at vi sikrer den lokale forsyning af fødevarer, så vi sikrer kommende generationers mulighed for at dyrke jorden på en bæredygtig måde.

Det betyder, at vi ikke længere skal gøre det muligt at sælge vores jorde til udenlandske kapitalfonde, når nu halvdelen af landmændene inden for de næste 8-10 år skal pensioneres og deres gårde derfor sættes til salg. Vi skal ikke gøre os afhængige af globale agroindustrier, der intet hensyn vil tage til en i international målestok lille dansk befolkning, og hvis priser og leverancer i stigende grad er blandet sammen med finanssektorens hensynsløse spekulation. Vi skal

skabe forudsætningen for at råde over vores madproduktion selv. Vi skal sikre os madsuverænitet.

Hvis vi skal håndtere de voldsomme klimaforandringer og biodiversitetskrisen og sikre madsuveræniteten skal vi alle sammen involveres i landbrugets videre skæbne. Vi skal så at sige alle sammen blive "gårdejere" og knyttes til landbruget og dét at dyrke jorden i pagt med naturen. Vi skal dyrke jorden mange steder - også der hvor vi ikke har tradition for at dyrke - og på mange forskellige måder, både på landet og i eller omkring byerne.

Fremtidens landbrug skal, hvis det skal have legitimitet og resonans hos befolkningen, følge naturvidenskabens fakta og være med til at forøge biodiversiteten og optaget af CO₂ i jorden markant. Vi skal opbygge et landbrug med en resiliens jord, der kan modstå fremtidens ekstreme vejr.

Det kræver at vi går fra den uholdbare klodebelastende produktion af kød til produktion af plantebaseret mad. Fra foder til føde. Produktionen af planter er 10 gange mere energieffektiv end kødproduktion, og samme mængde madenergi kan derfor produceres på et langt mindre areal.

Omstillingen kræver samtidig helt nye dyrkningsformer, som arbejder med naturen i stedet for mod den. Som opgiver kemien der er gift for livet, både i og over jorden. Opgiver de enorme maskiner der ødelægger muldjorden, monokulturen der udpiner muldlaget, pløjningen som skader næringsforbindelser og forøger udledningen af drivhusgasser. Vi ved i dag, at hele landbruget skal omstilles, og dets dyrkningsformer skal revideres grundlæggende.

Hvis vi skal kunne producere fremtidens mad ud fra hensynet til befolkning og bæredygtighed skal vi indlægge nye værdier i madproduktionen - genopbygning af naturen, befolkningens indflydelse og det at producere sund, klimavenlig mad skal prioriteres. Det kræver, at vi skaber andre økonomiske rammer for produktionen, som gør det muligt og realistisk at dyrke ud fra disse værdier. Det kræver igen, at vi ændrer store dele af

lovgivningen. Og fx skaber fonde der kan opkøbe jord og gøre store dele af befolkningen til medejere, samt udstykker jorden til klimavenlig dyrkning og delagtiggør befolkningen i at dyrke den regenerativt.

Sådanne initiativer eksisterer allerede i dag, fx Andelsgaarde der dyrker jorden regenerativt, udelukkende plantebaseret og giver op mod 50% af jorden tilbage til naturen for at øge biodiversiteten. Og der er mange andre tilsvarende initiativer. Men hvis det skal have effekt og kunne skabe de nødvendige forandringer, skal vi skabe volumen bag dem, så det bliver det gængse, mainstream. Og vi skal inddrage befolkningen i dette, så vi får indflydelse på vores egen mad.

Med udsigterne til en hastigt accelererende klimakrise og megakriser for muld, vand, biodiversitet er det nødvendigt at begynde at producere mad og skabe biodiversitet mange steder i samfundet.

Eksempelvis begynde at indrette et stort antal parcelhushaver som permahaver. At etablere regenerative fælleshaver og urban farming i og omkring byerne alle de steder, hvor det er muligt i parker, på kommunens jorde og kirkernes arealer. Genaktivere kolonihaverne som spisekammer. Skabe skovområder med dyrkning af mad. Etablere skolehaver, hvor børn og unge lærer at dyrke mad. Indrette lokal dyrkning for en landsby, et bykvarter, et geografisk område, hvor jorden dyrkes af jordbrugsuddannede ansatte eller grupper af frivillige.

I kombination hermed skal vi skabe et diversit landbrug, der holder sig inden for de planetære grænser, og består af mange varierende størrelser, herunder med mange små og arbejdsintensive produktioner. Vi skal skabe et landbrug, hvor befolkningen er involveret, fordi betydningen af mad er så altafgørende. For sundheden i befolkningen og for klodens sundhed.

Det kræver et helt andet landbrug, hvor ikke bare produktionen omlægges radikalt, men også hele omsætningsleddet med detailhandelen gentænkes. Supermarkeder skal indrettes efter fremtidens udfordringer. Fødevarerfællesskaber skal involvere

befolkningen i at skabe koblinger mellem producenter og forbrugere af fremtidens mad. Madklubber skal involvere befolkningen i at omstille madvaner. Effektive markedsføringskampagner skal hjælpe os alle til at forstå mulighederne og perspektiverne i dette. Vi skal tænke lokalt, dyrke jorden i sæson og bringe forbrugerne langt tættere på landbruget.

Forbrugerne involveres, så det bliver normalt at ens kost er plantebaseret; mainstream skal omstille sine madvaner. Det giver ikke mening at omstille produktionen og detaillleddet, hvis ikke forbrugerne omstiller madvaner. Det hele skal hænge sammen. Det er et folkeoplysningsarbejde, der forestår. Et arbejde hvor befolkningen gennem borgerdrevne omstillinger i lokale fællesskaber går med i et fælles ansvar for at skabe fremtidens mad.

Lige så meget det handler om den fysiske genopretning af natur og omlægning til regenerativ madproduktion, ligeså meget handler det om et stykke danmarkshistorisk demokratisk og politisk arbejde. En mental omstilling af vores måder at tænke landbrug, mad og spisevaner på. En omstilling fra inaktive forbrugere til aktivt involverede borgere.

Derfor handler denne handlingsplan ikke alene om landbruget, og hvad Folketing og stat kan gennemføre af lovreformer for at skabe et landbrug inden for planetens grænser. Det handler også, hvad de øvrige afgørende aktører i samfundet kan gøre: Hvad kommunerne kan gøre. Hvad borgerne kan gøre. Hvad detailhandelen kan gøre. Hvad forskningen og landbrugsuddannelserne kan gøre. Omstillingen handler om at få alle samfundets kræfter med i en fælles proces. Ellers vil det ikke lykkes.

Det er ikke realistisk, vil mange sige. Danskerne vil ikke ændre madvaner. Landbruget vil ikke omstille. Politikerne tør ikke gennemføre reformer. Bankerne vil ikke låne. EU vil ikke acceptere. Osv.

Men hvad der er realistisk i dag, anno 2024, er ikke det samme som, hvad der er realistisk inden for en kortere tidshorisont. De store megakriser vil tvinge

os til at handle omgående og i hidtil uhørt skala.

Wall Street krakket i 1929 betød, at USA på få år gik fra en optimistisk højkonjunktur til dyb lavkonjunktur. USA's nationalprodukt faldt med en tredjedel fra 1929 til 1932. Verdenshandelen var nærmest stoppet, arbejdsløsheden voksede så hver fjerde stod uden job i 1932, og købekraften faldt voldsomt. De republikanske præsidenters forestillinger om, at markedskræfterne var selvregulerende, stod i klar modsætning til realiteterne.

Sådan var situationen indtil præsident Franklin D. Roosevelt som nyvalgt præsident i 1933 iværksatte New Deal, en sværm af reformlove, økonomiske hjælpeprogrammer og projekter der skulle genoprette økonomien. Tilsammen blev de kaldt for "New Deal", et økonomisk og socialt reformprogram, der skulle bringe - og langt hen lykkedes med at bringe - USA ud af Depressionen. Projektet omfattede bl.a. støtte til landbruget og igangsættelse af offentlige arbejder til bekæmpelse af arbejdsløsheden.

Roosevelt blev kendt for at sige: "The only thing we have to fear is fear itself". Det er vores egen angst, der gør os handlingslammede og gør, at vi ikke handler eller ikke handler hensigtsmæssigt. Vi tror ikke, at det er muligt, og så sker intet. Men hvis først vi overvinder angsten, kan vi handle hensigtsmæssigt med passende radikalitet og omfang.

Det er dét politiske mod, vi har brug for i disse år.

Den samme lære gentog sig få år senere, da USA i slutningen af 1941 gik inden i anden verdenskrig. På ganske få måneder omstillede man hele USA's markedsøkonomi til en krigsøkonomi, hvor alting blev indrettet efter det overordnede formål at kunne håndtere krigen. Sådan er vi nu nødt til at tænke stort for i løbet af ganske få år at håndtere klimakriserne. Med krigen som ramme var den amerikanske befolknings forståelse givet, og med forståelsen fulgte villigheden og dermed evnen til at handle radikalt. Den forståelse skal vi skabe omkring landbrugets omstilling.

I Handlingsplanen har vi brugt input fra en lang række af eksperter og grønne organisationer. Først og fremmest har vi anvendt den vision for et fremtidigt dansk landbrug inden for klodens grænser, som 9 organisationer tilsammen har leveret. Den hedder "[Fra Foder til Føde II](#)", og blev udgivet kort før årsskiftet 2023/24.

Organisationerne bag præsenterer sig således:

"Vi – Danmarks Naturfredningsforening, Dansk Vegetarisk Forening, Dyrenes Beskyttelse, Foreningen for Regenerativt Jordbrug, Foreningen Klimabevægelsen i Danmark, Greenpeace, Rådet for Grøn Omstilling, World Animal Protection og Økologisk Landsforening – har i fællesskab formuleret en ny vej for dansk landbrugsproduktion og fødevarerforbrug."

Man fornemmer ekkoet af "We the People", ordlyden fra preamblen til USA's Konstitution fra 1787: "We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America."

En meget passende præcisering af, at et lands tilstand kan være så meget på afveje, at det er nødvendigt, at befolkningen træder i karakter, tager ansvar og definerer fremtiden. Hvilket er præcis, hvad de 9 organisationer gør med deres vision. Handlingsplanen supplerer visionen med en række lovreformer omkring nye regenerative dyrkningsformer, som er helt afgørende for landbrugets evne til at producere mad inden for klodens grænser, opbygge mulden, fastholde vandet, fremme biodiversiteten og lagre kulstof.

Vi udbygger endvidere visionen med forslag til at skabe et samlet alternativt fødevarer system baseret på madsuverænit og doughnutøkonomi. Samt med forslag til, hvad alle de centrale samfundsaktører udover staten kan gøre. Hvad kommunerne kan gøre. Hvad borgerne kan gøre. Hvad detailhandelen kan gøre, og hvad landbruget selv kan gøre. Herudover er der en række forslag til, hvordan vi kan genskabe livet på landet og gentænke forholdet mellem by og land.

Udover visionen har vi anvendt input fra en længere række af praktikere, eksperter og organisationer, nævnt ovenfor. Nævnes bør også de [oplægsholdere](#) som deltog i Det Fælles Bedstes projekt "[Madens fremtid er vores fremtid](#)". Vi takker for de mange bidrag. Det er selvsagt vores eget ansvar, hvordan disse bidrag er anvendt i planen.

Handlingsplanen er et udkast. Vi håber med konferencen 10. marts 2024 på Christiansborg at kunne få kommentarer, forslag og input, som kan styrke den og kvalificere den. Derefter er det tanken at sammenskrive det hele, og udsende den færdige handlingsplan til samtlige medlemmer af Folketinget, alle politiske partier, til landets byråd, landbrugets organisationer, universiteter og tænketanke samt en lang række ngo'er inden for feltet.

Vi har forsøgt at gøre hvert kapitel så kort som muligt og beskrevet så enkelt som muligt. Med relevante uddybninger og baggrundsforklaringer. Det er blevet en større sag, fordi problemet er komplekst, og der er mange aktører.

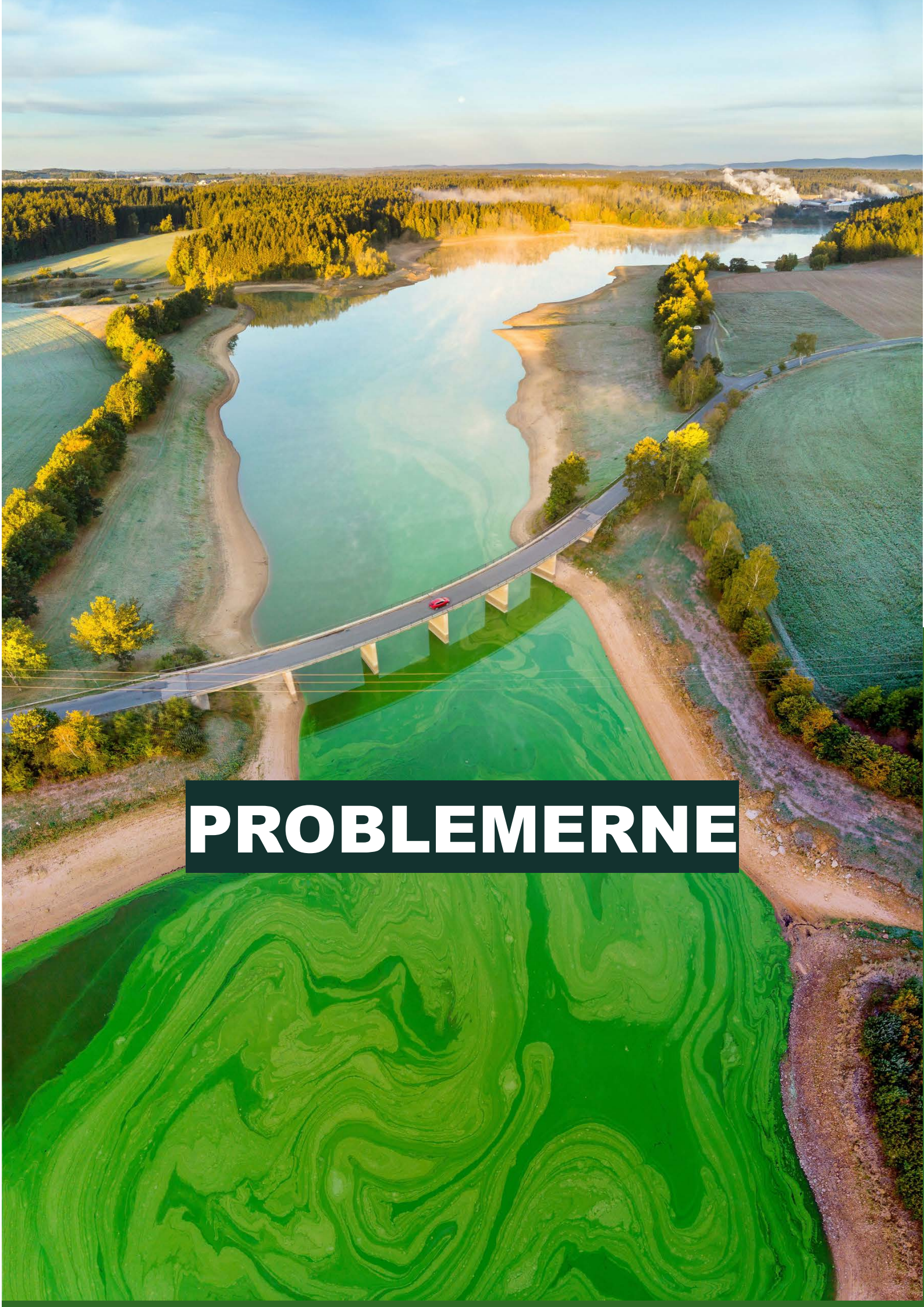
Vi forventer at formidle planen i tre versioner: Den lange, du sidder med her, gennemskrevet efter konferencen. En kortere version på 20-25 sider som er den version, der udsendes med link til den lange version. Samt en ultrakort version på 5 sider til pressen. Der er beklageligvis en række gentagelser i teksten. Det skyldes primært, at vi ikke tror alle læser det hele igennem fra start til slutning eller kan huske forklaringer og eksempler undervejs. Vi håber du vil bære over med det og ønsker alle god fornøjelse med læsningen.

Januar 2024

Niels Aagaard,

formand for foreningen Det Fælles Bedste

PROBLEMERNE

2. Problemerne

"Der er ingen middelvej vedrørende klimakrisen. Enten adresserer vi problemet meningsfuldt og i overensstemmelse med videnskaben, eller også gør vi ikke. Dette synspunkt er ikke et spørgsmål om radikalisme, det er et spørgsmål om fakta, politik og videnskab. Og enhver beslutning vi træffer i tiden mellem nu og i løbet af vores børns fremtid vil bestemme, hvordan menneskers fremtid vil forme sig. Om vi kommer til at lide voldsomt eller bygger op i fællesskab, det er vores valg."

*Repræsentant Alexandria Ocasio-Cortez ved C40-mødet i København
Information, okt. 2019*

Hvis vi fortsætter blot nogle få år mere som nu, så er vi på vej mod en ubeboelig planet. I dag er 6 af 9 planetære grænser overtrådt ¹. Vi er tæt på at overskride klodens vigtigste *Tipping Points* ². Vi opbruger klodens resterende CO₂-budget omkring 2027 ³ og overskrider Parisaftalens mål om 1,5 grader i første halvdel af 2030'erne ⁴.

Vi skal reducere vores globale udledninger med 43% inden 2030 ⁵, men lige nu stiger udledningerne og har aldrig været højere ⁶. Det sidste fortalte FN's UNEP i deres seneste rapport fra dec. 2023, hvis forside viser en plade, der er gået itu, med titlen *"Broken Record, Temperatures hit new highs, yet world, fails to cut emissions (again)"*

¹ Richardson, Katherine et al. (2023): "Earth beyond six of nine planetary boundaries". Publiceret i Science Advances, 13. september 2023, vol 9, Issue 37.

² Jf "Global Tipping Points" Rapporten udkom under COP28, dec. 2023, <https://global-tipping-points.org/summary-report/narrative-summary/> og blev omtalt i The Guardian 6. dec. <https://www.theguardian.com/environment/2023/dec/06/earth-on-verge-of-five-catastrophic-tipping-points-scientists-warn>

Efter præsentationen af IPCC's synteserapport i marts 2023 kommenterede EU's daværende klimachef, Frans Timmermans: "Vores børn og børnebørn vil udkæmpe krige om vand og mad"⁷

Rapporten beskriver, hvordan det går med bestræbelserne på at holde den globale temperaturstigningen på kloden under 1,5 grader i år 2100. Og det går rigtigt skidt, men det er stadig muligt, lyder konklusionen.

- Den tidsindstillede klimabombe tikker, sagde FN's generalsekretær, António Guterres. - Men dagens rapport fra IPCC er en brugsanvisning til at uskadeliggøre klimabomben. Det er en overlevelsesguide for menneskeheden, da den viser, at det er muligt at holde os inden for 1,5

³ Baseret på IPCC's seneste rapport AR6, beregningernes gengives her <https://klimamonitor.dk/debat/art9626251/Vi-bliver-holdt-for-nar>

⁴ IPCC, Climate Change 2023, Synthesis Report AR6, https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf

⁵ Samme

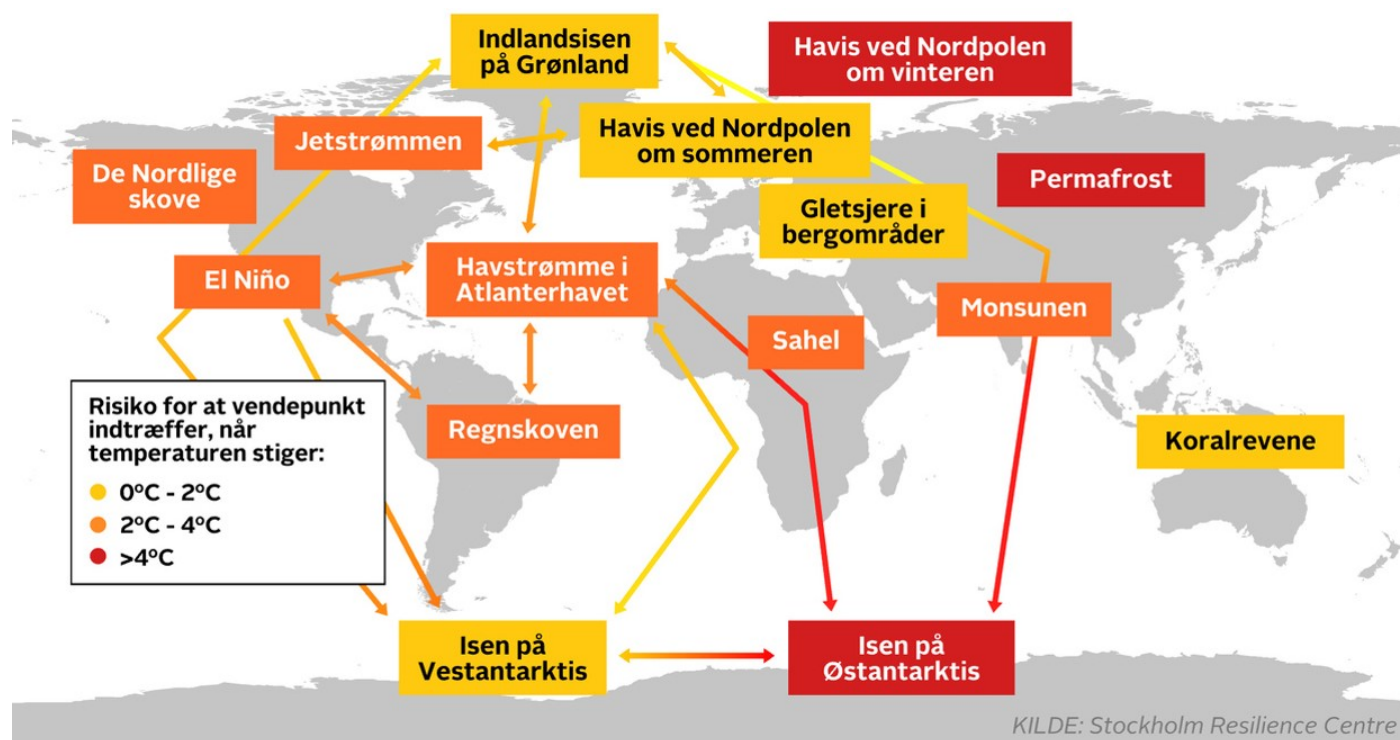
⁶ UNEP "Emissions Gap Report 2023" som kan findes her <https://concito.dk/files/media/document/EGR2023.pdf>

⁷ <https://www.dr.dk/nyheder/indland/eus-klimachef-efter-dyster-rapport-vores-boern-og-boerneboern-vil-udkaempe-krige-om>

graders stigning, men det vil kræve et kvantespring i klimatiltag, var generalsekretærens kommentar på vegne af FN (TV2).

Globalt er der registreret over 300 tipping points, heraf 15 regnes som vitale for klodens balance, ifølge Stockholm Resilience Center. I den nyeste Tipping Point-rapport fra dec. 23 viser analyserne, at vi er 'på randen af fem katastrofale tipping

points'⁸. Det drejer sig om Indlandsisen på Grønland, Vest Antarktis, havstrømmene i det nordlige Atlanterhav (Golfstrømmen), hurtig nedsmeltning af permafrosten, samt kollapset af de tropiske koralrev. Her er verdens 15 store Tipping Points, baseret på Stockholm Resilience Centers analyser:

Når vi overskrider et Tipping Point begynder økosystemet bag at bryde sammen. Det sker i processer, der er så omfattende, at det ligger udenfor menneskelig indflydelse. Disse sammenbrud risikerer at sætte gang i kædereaktioner, de såkaldte kaskader af sammenbrud, hvorved nye tipping points overskrides, som dominobrikker, hvor den ene brik vælter den næste.

"- Tipping points udgør trusler af en størrelsesorden, som menneskeheden aldrig før har stået overfor", udtalte Tim Lenton, medforfatter til rapporten og forsker fra University of Exeter's

Global Systems Institute (Guardian 6.dec 23).

Om muligheden for at overholde 1,5 grader, sagde Sebastian Mernild, medforfatter til IPCC klimarapporter, hovedforfatter på 2021 rapporten og en af verdens førende glaciologer og klimaforskere sådan i nov. 2022:

"Når jeg ser ud i fremtiden ser jeg en verden, der er betydeligt varmere end i dag - betydeligt mere ekstrem og med mange flere klimakatastrofer. En verden vi ikke har set tidligere i menneskets historie. En verden hvor klimaforandringerne udvikler sig langt hurtigere, end vi havde troet. Politikerne vil

⁸ Her gengivet fra TV2 Nyheder <https://vejrtv2.dk/2023-12-07-jorden-er-paa-randen-af-fem-katastrofale-tipping-points-viser-ny-rapport>

gerne have, at vi begrænser os til en 1,5-2 grader temperaturstigning, men i min verden er vi allerede der, hvor vi uundgåeligt vil passere 3 grader C. Et mål på 2,8 grader er nævnt, men det udtrykker en subjektiv vurdering og afhænger af hvilke politiske aftaler, der forhandles på plads.

For mig at se er det slet og ret idioti at tale om, at vi kan nå at holde os under 1,5 grader stigning. Det er ikke realistisk og eksisterer kun i teorien. De hidtidige planer har underestimeret klimaforandringerne, så der er ingen tvivl om, at vi skal opjustere ambitionerne. En stigning på 1,5 grader vil vi allerede se i starten af 2030'erne, 2 grader forventeligt i sidste halvdel af 2040'erne - altså indenfor de næste 10-25 år. Udviklingen accelerer. Hvis vi skal holde trit med så hastige forandringer og deres følgeefferter, skal vi speede voldsomt op for indgrebene og få skabt langt større opmærksomhed og forståelse for udviklingen.”⁹

Umiddelbart efter COP28 aftalen blev Sebastian Mernild interviewet af TV2 Nyheder. Her sagde han bl.a. ”- Vi har næsten brugt halvdelen af det, vi kan tillade os at udlede fra 2020 og frem, hvis vi skal holde temperaturstigningen under 1,5 grader. Fortsætter vi på det her niveau, har vi kun fire-fem år at give af, før det vil være for sent at blive under 1,5 grader”¹⁰

Den sidste Emission Gap-rapport fra FN¹¹ konkluderer, at kloden er på vej mod en temperaturstigning på mellem 2,5 og 2,9 grader i 2100. 1,5 grader når vi i starten af 2030'erne.

Betydningen af Parisaftalens mål på 1,5 grader ligger i, at det udgør klimavidenskabens bedste bud på en grænse for, hvornår vi begynder at overskride Tipping Points. 1,5 grader nås, når verdens

udledninger er kommet op på 450 ppm i atmosfæren (parts per million enheder af CO₂e i atmosfæren). Den sikre grænse er på 350 ppm, som i overskred allerede i 1988. Hermed bevægede vi os fra en sikker zone til farezonen. I dag er vi på 421 ppm og er hurtigt på vej til 450 ppm, som vi overskrider når vi overskrider 1,5 graders global opvarmning. Hermed bevæger vi os ind i en højrisiko zone, hvor det ekstreme vejr vil dominere livet på jorden i en kurs på vej mod variationer af ubeboelighed.

At overskride 1,5 grader vil bl.a. betyde at vi er på vej til en nedsmeltning af indlandsisen, der har afgørende betydning for blandt andet det stigende havniveau¹².

I interviewet med TV2 Nyheder kommenterede Sebastian Mernild, der som nævnt er en af verdens førende glaciologforskere, det på følgende måde:

”I min forskning er mit bud, at hvis vi rammer en middeltemperatur på 1,6 grader, vil indlandsisen ramme ind i Tipping Points”¹³.

Tidligere har man troet at dette først ville ske ved globale temperaturer på 3-5 grader. Men forskningen viser konstant nye, stadig mere ildevarslende resultater.

Af samme grund er verdens forskere begyndt åbent at advare om, at vi ikke har en reel chance for at overholde 1,5 graders målet. Således underskrev over 1.000 forskere i nov. 2022 et åbent brev,¹⁴ hvor de opfordrede kolleger til »at dele med offentligheden, hvad de deler med hinanden om verdens reaktion på klimændringer«.

I deres udlægning er det »farligt, vildledende og simpelthen forkert« fortsat at give indtryk af, at målet kan nås, og at det stadig er muligt at undgå de klimakatastrofer, der følger i en plus 1,5 grader

⁹ Citeret fra: Mandag Morgen, ”Fra klimakrise til klimahandling - ti principper for fremtidens klimalederskab” s. 12, Lederne 24.11.2022

¹⁰ Citeret fra <https://nyheder.tv2.dk/klima/2023-12-12-striden-ved-cop28-drejede-sig-om-saerligt-en-ting-og-den-har-afgoerende-betydning>

¹¹ Jf. UNEP <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2023>

¹² Det kan man læse mere om bl.a. her <https://vejr.tv2.dk/2023-03-22-ni-afgoerende->

[natursystemer-der-risikerer-at-kollapse-som-foelge-af-klimaforaendringerne](#)

¹³ Citeret fra <https://nyheder.tv2.dk/klima/2023-12-12-striden-ved-cop28-drejede-sig-om-saerligt-en-ting-og-den-har-afgoerende-betydning>

¹⁴ Se brevet fra Scientist Rebellion her <https://scientistrebellion.org/about-us/press/over-1000-academics-sign-our-letter/>

varm verden.

De mennesker, som vil blive ramt og kommer til at lide, bør have klar besked, lød et af argumenterne for at erklære målet dødt. Fortællingen om, at vi stadig kan nå det, giver politikerne mulighed for at fortsætte deres udflugter og verdens store forurenere mulighed for at forurene videre, lød et andet argument.

I *Information* fulgte klimajournalist Marie Sæhl op på COP28 resultatet og forskernes stadige kraftigere advarsler omkring 1,5 graders målet med artiklen *"1,5-gradersmålet ligger gispende på dødslejet – giver det mening at blive ved at tro på det?"*¹⁵ Hun skriver:

"Dødsmetaforene har længe sværmet om 1,5 gradersmålet – med god grund. For en lille uge siden konstaterede Copernicus, EU's klimatjeneste, at verden sidste år var 0,02 grader fra at overskride tærsklen, og det amerikanske Berkeley Earth konstaterede et par dage senere, at det allerede var sket.

Verden var i 2023 1,54 grader varmere end før industrialiseringen, lød deres konklusion. Det er selvfølgelig målinger fra et enkelt år og dermed i sig selv ikke en endelig aflivning af målet – for at kunne tale om en overskridelse skal den globale opvarmning flere år i træk ligge over 1,5 grader. Men det viser med al tydelighed, hvor målet er på vej hen.

»Det ligger i respirator. Det ligger på intensiv,« som FN's generalsekretær, Antonio Guterres, har sagt." (Inf. 18.1.23)

De færreste klimaforskere tror på, at menneskeheden vil lykkes med at nå målet, der udgør selve hjertet i Parisaftalen, fordi det afgør, om og hvornår vi overskrider klodens Tipping Points. Det viste en rundspørge i det videnskabelige tidsskrift *Nature* allerede for et par år siden¹⁶. Her

bad man forskere i FN's klimapanel svare på, hvor meget de troede, at temperaturen ville stige i året 2100. Seks ud af ti svarede mindst tre grader, mens kun en lille håndfuld optimistisk svarede, at det vil lykkes at bremse opvarmningen ved de 1,5 grader.

James Hansen, klimaforskningens grand old man, der allerede i 1980'erne advarede den amerikanske kongres om klimaforandringerne, er enig i den vurdering. Han udtalte for nylig til *The Guardian*:

*»At overskride 1,5-gradersmålet er en vigtig milepæl, fordi det viser, at historien, der bliver fortalt af FN med samtykke fra det videnskabelige rådgivende organ, IPCC, er bullshit,« sagde han for nylig*¹⁷.

Konklusionen er indiskutabel: Vi skal speede voldsomt op for indgrebene. Det kræver kvantespring i klimatiltag, hvilket betyder, at alle dele af samfundet skal omstilles, radikalt og omgående, hvis vi vil undgå de katastrofer, som ligger gemt i tallene. Mål som netto-nul i 2040 eller 2050 er ikke relevante; det skal gå langt hurtigere.

Dette er al fremtidig politiks moder: Vi skal inden for de næste ganske få år gennemføre så radikale og massive omstillinger, at vi efterlever videnskabens budskaber. Vi skal reducere vores udledninger med halvdelen inden 2030. Og supplere alle klimatiltag med massive tiltag ift. biodiversitetskrisen, muldkrisen, vandkrisen etc. Det kræver enorme - også vanskelige og politisk ufremkommelige - omstillinger.

Og problemet er: Der findes ikke halve løsninger.

Enten gør vi det helt og fuldt. Eller også når vi ikke målene. "Man kan ikke forhandle med naturen", som daværende klimaminister Dan Jørgensen formulerede det ifm. klimavalget 2019. Det handler om naturvidenskab. 2 + 2 er ikke = 5. En reduktion

¹⁵ *Information* 18. januar 2024, Af Marie Sæhl, <https://www.information.dk/indland/leder/2024/01/15-gradersmaalet-ligger-gispende-paa-doedslejet-giver-mening-ved-tro-paa>

¹⁶ *Det franske videnskabelige tidsskrift Nature*, <https://www.nature.com/articles/d41586-021-02990-w>

¹⁷ *The Guardian* <https://www.theguardian.com/environment/2024/jan/08/global-temperature-over-1-5-c-climate-change>

på 10% CO₂e er ikke en halvering. Greenwash tæller ikke. Og naturens feedback vil blive derefter.

Det var dét, medlem af repræsentanternes hus i USA, den demokratiske politiker, Alexandra Ocasio-Cortez, formulerede så klart og enkelt ved C40-topmødet i København 2019, hvor hun sagde:

"Der er ingen middelvej vedrørende klimakrisen. Enten adresserer vi problemet meningsfuldt og i overensstemmelse med videnskaben, eller også gør vi ikke. Dette synspunkt er ikke et spørgsmål om radikalisme, det er et spørgsmål om fakta, politik og videnskab. Og enhver beslutning vi træffer i tiden mellem nu og i løbet af vores børns fremtid vil bestemme, hvordan menneskers fremtid vil forme sig. Om vi kommer til at lide voldsomt eller bygger op i fællesskab, det er vores valg." (citeret fra Information okt. 2019).

Og hér går det så galt: For de fleste politikere har efterhånden lært at droppe tidligere tiders klimaskepsis og i stedet indrømme de enorme trusler, vi står over for, og de helt utilstrækkelige skridt, der indtil nu er taget. De vil gerne vise, at de har forstået situationens alvor. Og ud fra dét formulerer de så visionære og stærke mål - Klimaneutral i 2025 (København), Nuludledning i 2030 (Aarhus), 70% reduktion af CO₂e i 2030 (Danmark) osv. Og borgerne tror på dem og tror på, at der handles seriøst og intenst efter at indfri målene.

Men fra alle de flotte mål og de store ord går verdens - og Danmarks - politikere direkte videre til at lave halve, kvarte eller 1/10-dels løsninger - hvis overhovedet nogen. Ofte fortsætter man business as usual, som om målene intet betød og bare var

for et syns skyld. Og efterhånden som man når frem til år 2025, 2030 etc., dropper man bare målene.

Store dele af erhvervslivet, af de kommunale forvaltninger, universiteterne, konsulentverden, foreningerne etc. har for længst lært, at hvis de vil have jobs og opgaver, hvis de vil inviteres med indenfor dér, hvor der handles; hvis de vil lyttes til, så skal de skrue ned for radikaliteten og al det med, hvor galt det står til. I stedet skal de skabe en rar atmosfære af, at lige præcis dé løsninger, dé foreslår, er vigtige, rigtige og ikke mindst tilstrækkelige skridt på vejen mod de løsninger, vi allesammen har brug for. Også selvom de indvendig ved, at det ikke er tilfældet. At det netop kun er halve eller kvarte løsninger. Ja, måske endog ren og skær greenwash.

Det er et cirkus og et teaterspil, som foregår overalt i verden i disse vigtige år - det sidste årti, hvor vi stadig kan gøre noget ved klimakrisen - , og som nu har forløbet tilstrækkelig længe. Det er nødt til at slutte her, for nu er vi præcis så langt fremme mod afgørende deadlines og overskridelsen af planetære grænser, at vi skal handle - tilstrækkeligt og omgående.

Obama sagde det meget enkelt og klart i 2015: "*Vi er den første generation, der mærker klimaforandringerne, og den sidste generation, som kan gøre noget ved det.*"¹⁸

Da landbruget - og vores produktion, handel og forbrug af mad - er dén største trussel mod klodens klima og miljø, giver det ikke blot god mening at starte her, det er nødvendigt. Med reformer, som forsøger at efterleve de nødvendigvis radikale omstillinger, der skal til.

I det følgende præsenterer vi kort det aktuelle scenarie, som udviklingen i dansk landbrug tegner. Dvs. problemerne, der nødvendiggør løsninger og omgående handlinger.

¹⁸ 30. nov. 2015 citeret fra DR Nyheder
<https://www.facebook.com/DRNyheder/posts/1073580929359097/>

Verdens landbrug er den største enkeltårsag til klodens klima- og miljøkriser

Danmark og verden har en industriel fødevarerproduktion der - hvis vi fortsætter som nu - inden for dette århundrede vil ødelægge planeten og undervejs skabe klimaforandringer, flygtningestrømme, muldflugt og sult. Den vil forårsage regionale borgerkrige og konflikter, en massiv social ulighed globalt, udryddelse af biodiversitet samtidig med at den forgifter jorden, havene, drikkevandet og fødevarerne.

- Sådan konkluderer i vores formulering en af de mest omfattende undersøgelser af klodens landbrug og fødevarerproduktion nogensinde forestået af en international gruppe af 22 fødevarer eksperter - IPES FOOD: "From Uniformity to Diversity", juni 2016¹⁹.

"Mad er den primære årsag til, at vi overtræder de mest kritiske planetære grænser: land, biodiversitet, klima og næringsstoffer. Det truer vores klodes stabilitet og modstandskraft"

(...) "Mad afgør vores fremtid på Jorden. Går det galt på den front, går det galt med både os og kloden
(...) hvorvidt vi indfrier Parisaftalens mål, står og falder med, om vi kan omstille det globale fødevarer system."

"Den måde, vi producerer mad på her i verden, er den største enkeltårsag til, at vi har overskredet de planetære grænser. Det er den største enkelte trussel mod stabiliteten for vores klode og vores livgivende funktioner, fra ferskvand, bestøvere og jords sundhed til nedbørsgenerering og luft- og vandkvalitet"
(...) "Landbrugssektoren er så stor, at den udgør en global forandringskraft på Jorden".

- Sådan opsummerer to af verdens førende fødevarer eksperter og anerkendte klimaforskere

¹⁹ IPES FOOD: "From Uniformity to Diversity"
https://www.agroecologynow.com/wp-content/uploads/2016/06/UniformityToDiversity_FullReport.pdf

Johan Rockström og Owen Gaffney landbrugets situation i deres bog "Klodens Grænser"²⁰.

I det følgende vil vi give et kort overblik over problemerne med mad og landbrug for at illustrere, hvor det er galt. Det er ikke en egentlig analyse, blot et kort overblik. De vigtigste ting bliver uddybet i senere kapitler, og i Bilaget bagerst vil man kunne finde en række tal for og eksempler på problemernes omfang.

Her skal det tjene til at få blikket op for, hvor voldsomme udfordringer, vi står over for som menneskehed, både i Danmark og globalt. Lad det være sagt med det samme: Skurken er ikke landmændene men et økonomisk system, der må omstilles.

Et dysfunktionelt globalt madsystem

Historisk har verdens landbrugskulturer efterladt ørkener. Det er de på vej til at gentage. Landbruget er den største enkeltårsag til klima- og biodiversitetskriser. Problemerne er massive. Vi har langt de fleste af løsningerne. Men vi mangler den omstilling, der bringer løsningerne i spil. Derfor denne nationale handlingsplan. Her først et kort rids af problemerne.

Problemet ... og løsningen

Landbruget er den største enkeltudleder af CO₂ i verden (30%) og i Danmark (35%). Men ved at omlægge til andre dyrkningsformer, til klima- og biodiversitetsvenlige regenerative henholdsvis permakulturelle jordbrug har landbruget potentiale til at blive den største CO₂-absorberende faktor. Og derved gå fra at være et altoverskyggende samfundsmæssigt problem, hvor 61% af vores land står for en økonomisk set urentabel produktion, der udleder 35% af al vores CO₂, til at være en helt afgørende del af klimaeløsningerne. Hvis landbruget fortsætter som nu, vil erhvervet til gengæld allerede i 2035 stå for 50% af al danske udledninger.

²⁰ Johan Rockström og Owen Gaffney, "Klodens Grænser", Informations forlag 2022, s. 129 ff

Kødproduktionen skader kloden og er ineffektivt landbrug

Kødindustrien dominerer verdens landbrug. Ikke mindst i et land som Danmark, der har verdens højeste antal svin per indbygger, og hvor kødproduktionen optager 80% af al vores landbrugsjord til produktion af foder, samtidig med at kødproduktionen står for hele 90% af landbrugets samlede udledninger og alligevel nærmest ingen penge tjener, fordi landbruget er koncentreret om kødeksport til et verdensmarked, der konkurrerer på mindstepriser.

Den "gode nyhed" for klima m.v. er, at svinekødsindustrien i EU og også i Danmark er ved at bryde sammen, og stadig flere producenter forlader erhvervet. Dermed frigøres der dyrkningsjord til andre formål²¹.

Kødproduktion er en helt igennem ineffektiv måde at producere madenergi, for der går 10 enheder planteenergi til at producere én enhed kødenenergi. Omstillingen fra at producere foder til dyrene på 80% af vore marker til i stedet for at producere varieret planteføde til mennesker - omstillingen fra kød til planter - er derfor indlysende.

Da planteproduktion producerer 10 gange så meget madenergi på samme plads som kødproduktion, kan vi ved at skifte fra kød til planteproduktion, på én gang både øge madproduktionen og samtidig frigive vigtig plads til skov, miljø og vild natur og dermed understøtte biodiversiteten. Samtidig vil landbruget kunne satse på højforædlet planteproduktion, hvor fremtidens afsætning og de største indtægter ligger. Der ligger med andre ord en økonomisk gevinst gemt i at omstille for erhvervet og for samfundet.

En sammenligning med Holland

Det er tankevækkende at sammenligne dansk landbrug med hollandsk. Landene har samme areal, men hvor vi dyrker 61%, dyrker hollænderne kun 48%. Alligevel scorer det hollandske samfund 693 mia. kr. på eksporten af landbrugsvarer (2019), efter at have mættet deres egen befolkning på 17 mio. mennesker.

De danske agroproducenter får kun 96 mia.

Danmark eksporterer prisbillig mælk og svinekød, og vi eksporterer, selvom vi ikke tjener penge på det. Holland eksporterer højtforædledede planteprodukter og blomster, og man er i øjeblikket i gang med at reducere landets kødindustri. Dansk landbrug argumenterer med, at vi skal være med til at mætte verdens sultende befolkning. Men vores kødindustri sælger kun til lande som Tyskland, Sverige, EU-lande, Kina, der ikke lider af sult. Og der kan produceres væsentlige flere kalorier ved at producere planter end dyr, hvis det handler om at løse verdens sultproblemer.

Argumentet om at være med til at løse verdens sultproblemer er vildledende og strider direkte mod videnskabelige kendsgerninger. Kødproduktionen er tværtimod den enkeltfaktor globalt, som afgør, at verdens fattige kommer til at lide - og sulte - voldsomt som følge af klima- og biodiversitetskriserne.

I 2022 betød flere års gentagne hedebølger og tørke således, at 350 mio. mennesker var truet af hungersnød på Afrikas Horn, dvs. de 6 lande i det østlige midt-afrika. Tørken er en af de mange konsekvenser som verdens kødproduktionen forårsager.

Tomme landdistrikter kontra genrejsningen af liv på landet

Gennem sin koncentration i stadig større enheder med stadig færre arbejdspladser pga. mekanisering og stordrift har landbruget affolket landet og dermed fjernet grundlaget for et liv på landet med en alsidig økonomisk struktur, hvor mange slags små arbejdsintensive virksomheder, som gensidigt kan spille sammen. I stedet har vi fået endeløse vidder af monokultur til foder og ko-stalde eller svinefarme med tusindtal af dyr.

Men ved at indrette landbruget anderledes

- nedlægge de enorme svinefabrikker der ødelægger livet på landet og gør at folk flygter til byerne, udstykke dem i mindre enheder og i stedet

21

<https://effektivtlandbrug.landbrugnet.dk/artikler/marked/86720/markant-nedgang-af-svin-i-stort-set-hele-eu.aspx>

- indføre klimavenlige dyrkningsformer i småskalabrug, der dyrkes intensivt og af mange, enten individuelt i familier eller sammen i fællesskaber ...

kan vi genskabe livet på landet, skabe jobs og rammer om gode liv.

Vi kan udbygge dette ved at skabe sammenhængende lokalsamfundsøkonomier med mange slags erhverv. Skabe grønne virksomheder med grønne jobs. Etablere små lokalsamfund med sammenhængende økonomier, byggeri, håndværk og produktioner af mange slags, hvori landbrugene spiller en central rolle.

Det kemiske landbrug med dets gifte ødelægger biodiversiteten, vores havmiljø og farvande

Det nuværende kemiske og gennemindustrialiserede monokulturlandbrug med dets fossilt baserede mekanisering og med dets enorme forbrug af miljøgifte og pesticider, kunstgødning og GMO-afgrøder er en direkte trussel mod folkesundheden, mod frugtbarheden af vores muld, mod liv og biodiversitet i vore vandløb, åer, søer, fjorde, indre farvande og havmiljøer blandt andet som følge af eutrofiering.

Det levner kun én mulig vej frem: Det nuværende landbrug skal omstilles omgående. Landbruget er den største trussel mod biodiversiteten i Danmark og globalt. Vores dyrkningsmetoder med anvendelse af miljøgifte (pesticider) slår livet i, på og over jorden ihjel og skaber grønne ørkener, hvor der intet liv er tilbage. Det skaber iltsvind og havdød, efterlader vore vandløb, søer, kystnære områder og farvande som gøldte ørkener under havoverfladen, uden fisk, dyr og planter.

Landbruget opbruger vores tilgængelige vandressourcer

Globalt bruger verdens landbrug omkring 70% af alle tilgængelig vandressourcer til vanding, husdyr, vask af afgrøder. I Danmark bruger landbruget cirka 80% af vores ferskvand. I en fremtid, hvor vejret bliver stadig mere ekstremt og uforudsigeligt, vil det være katastrofalt.

Vi så i Italien og Frankrig de sidste to somre, hvordan vandressourcerne blev udtømt. Floderne tørrede ud, markerne kunne ikke længere vandes.

Gartnerier måtte indstille deres produktion.

Afgrøderne stod og visnede på markerne. Og i stedet oplevede store dele af Europa skovbrande så voldsomme at det var en trussel mod mange lokalsamfund. I sommeren 2018 oplevede Danmark 14.000 skovbrande, mens betydelige områder i Sverige stod i lys lue i en brand som var udenfor kontrol i flere måneder.

Et andet problem er at landbruget ødelægger vores drikkevand pga. sine gifte. Der er pesticider i mere end 50% af alle drikkevandsboringer, og mange af disse må lukkes fordi, vandet ikke overholder myndighedernes grænseværdier. Der er konstateret PFAS og stoffet glyphosat, som er det aktive stof i roundup mistænkt for at være kræftfremkaldende, i stadig flere drikkevandsboringer.

Centraliseringen - stadig færre ejer stadig mere

Med til billedet af landbrugets økonomi hører, at Dansk landbrug ejes af 0,6% af befolkningen, som besidder råderetten over 61% af jorden i Danmark. I dag minder ejerskabet af den danske jord i uhyggelig grad om ejerskabet over jorden i den feudale middelalder, hvor folkelige bevægelser var nødt til at tvinge jordreformer igennem.

I landbruget og finansverden benævnes denne udvikling "strukturudvikling" og opfattes som noget nær en naturlov.

I virkeligheden er det den helt almindelige konsekvens af en markedsøkonomi baseret på helt traditionel konkurrence og ensidigt overskudsfokus uden hensyn til mennesker, dyr og klode.

Landbruget tjener ingen penge

Trods sine enorme konsekvenser for klima og miljø står landbruget blot for 1,2 % af dansk BNP og der er kun knap

40.000 jobs forbundet med den konventionelle husdyrproduktion og et tilsvarende antal inden for forarbejdning,

pakning, transport. 40% af det samlede antal medarbejdere i husdyrindustrien er lavtlønnede

østeuropæere²².

Størrelsen af EU's landbrugsstøtte svarer omtrent til størrelsen af overskuddet i dansk landbrug. Hvis EU-støtten ikke var der, så ville landbruget med andre ord ingen penge tjene. Landbruget - som aldrig svigter en lejlighed til at rejse liberalismens flag og formulere sin stærke modstand mod al statslig regulering - er med andre ord på en slags offentlig bistandsydelse.

Industrilandbrug er ineffektivt

Stik modsat den gængse opfattelse er det globalt set småbønderne, som producerer langt størstedelen af vores mad baseret på agroøkologi med meget varierende produkter i små enheder, nemlig 70%, mens kun 30% produceres af verdens industrielle landbrug, som til gengæld bruger langt flere ressourcer, bl.a. vand, til denne produktion end småbønderne²³. Det samme gælder for dansk landbrug - de små brug er de intensive.

En afgrøde på enorme marker som monokultur ser muligvis effektivt ud, når man tænker på store mejetærskere, der i række på række kører henover markerne og høster i én stor samlet bevægelse. Men det er langt mere effektivt at have mange planter, at gro dem i lag, at kombinere afgrøderne, så nogen kommer tidligt i foråret, mens andre kommer senere, fordelt hen over året. Det samlede udbytte er langt større per arealenhed.

Det kemiske industrilandbrug skaber muldflugt og -erosion

I dokumentarfilmen "Kiss the Ground", der omhandler amerikansk landbrugs store problemer, er en af pointerne, at kloden med de nuværende dyrkningsmetoder har 60 års høste tilbage, pga. den muldflugt og jorderosion, det industrielle landbrug forårsager²⁴. Filmen fortæller om det industrielle landbrugs konsekvenser for klima, fremtidens fødevareforsyning og om regenerativt landbrug som det oplagte klimavenlige alternativ. Set i lyset af at verdens befolkning er på vej fra 8 mia. til ca. 10 mia. i 2050 er det nødvendigt at vi passer på jordens muldlag og anvender Jordens

eksisterende landbrugsarealer mest effektivt. Det bliver ekstra vigtigt, fordi vi ved, at store dele af Jordens muld er truet af muldflugt, erosion og udtørring af Jordens dyrkbare areal.

Muldflugt og erosion af jorden skyldes den måde vi dyrker landbrug på. Den hyppige jordbehandling med store tunge maskiner og pløjning, bevirker at mikrolivet i jorden ødelægges. Uden liv, kan næringsstoffer i jorden ikke gøres tilgængelige for planter, og en dyb afhængighed af kunstgødning er skabt. Når jorden blotlægges gennem pløjning vil der med regn og vind både foregå udvaskning af næringsstoffer og muldflugt.

Samtidig falder indholdet af kulstof i jorden, fordi jordens kulstof går i forbindelse med luftens ilt og danner CO₂, der udledes til atmosfæren, så det på en typisk konventionel landbrugsjord i dag er på <5 %. En urørt jord i ligevægt vil typisk have et kulstofindhold på 12 %.

Den intense brug af kunstgødning og pesticider udpiner mulden og dræber dens mangfoldige liv til fordel for ganske få afgrøder. Biodiversiteten forsvinder og jordens frugtbarhed aftager. På den baggrund vurderer eksperter, at danske landbrugsjorder er på vej mod ørkenlignende tilstande, og højest kan dyrkes 60-80 år endnu, hvis ikke dyrkningsformen ændres. Dertil kommer, at pesticiderne spredes overalt til vandmiljøet, grundvandet og naturområderne, hvor de også anretter enorme skader. Blandt forskerne er der konsensus om, at der i disse år er tale om en årlig nedgang på 1% i de globale insektbestande, hvilket truer store dele af fødevareproduktionen på bare lidt længere sigt, da ¾ af al mad på kloden som nævnt er afhængig af bestøvning.²⁵

Landbrugets økonomi er ramt af omfattende gæld og en betydelig afhængighed af banker og finans

Industrilandbruget har skabt en økonomisk struktur, hvor hovedparten af landbrug er økonomisk afhængige af priserne hos og levering fra store ofte internationale agro-monopoler, der har tæt på

²² Tallene stammer fra Kjeld Hansen "Farvel til dansk landbrug", Gads Forlag 2019

²³ IPES FOOD, NB *sidetal skal angives NB*

²⁴ Findes som film på Netflix - trailer

<https://kissthegroundmovie.com/> Filmens hjemmeside findes her <https://kisstheground.com>

²⁵ Kilde: Dave Goulson: Den Tavse Klode. Gads Forlag 2023

eneret på værdikædernes produkter fra såsæd til traktorer.

En stærk monopolisering i landbruget og den tilhørende agroindustri, der handler med frø, pesticider, gødning, landbrugsteknologi m.v. medfører, at de enkelte landbrugs bevægelsesfrihed er stærkt begrænset. Ganske få store virksomheder sidder på hovedparten af agroindustrien; det skaber afhængigheder. I forhold til fødevarer salget, står de to største aktører i Danmark, COOP og Dansk Supermarked/Salling Group, for næsten 80 %. Dette giver kun alt for gode muligheder for f.eks. spekulation og prisdumping, og - i forhold til for hvor vigtig vores madforsyning er for os alle – alt for meget magt til for få. Vi må og skal genvinde magten over vores egen fødevarerproduktion - over jorden, dens dyrkning og salget af mad.

Denne mangel på frihed forstærkes, da landbruget har oparbejdet en betydelig gæld, tæt på 300 mia. kr., og derfor i stigende grad blevet afhængig af banker og realkreditinstitutioner, så det i realiteten er disse der styrer dansk landbrug. Men finanssektoren har kun én vej for innovation og styring af landbruget: Vejen hedder 'strukturudvikling' bestående i fortsat koncentration og centralisering i stadig større enheder med stadig flere dyr orienteret mod et stadig større globalt eksportmarked, hvor man konkurrerer på marginalpriserne. Suppleret af en øget teknologiudvikling, mere GMO-afgrøder og øget digitalisering via Big Data. Kort sagt: Alt det forkerte. Alt det, som med sikkerhed vil destruere kloden.

Danske landmænd skal på pension - men hvem køber jordene? Bliver det udenlandske kapitalfonde?

Dansk landbrug er domineret af ældre landbrugere. 50% af alle landmænd skal pensioneres inden for de næste 10 år²⁶, og der er ikke en generation, som står klar til at overtage disse landbrug, bl.a. fordi de i gennemsnit koster omkring 30-40 mio. kr., som kan være svære at forrente. Vi risikerer derfor at

udenlandsk kapital og kapitalfonde overtager jorden, hvilket blev gjort muligt med en folketingsbeslutning i 2015 under den socialdemokratiske Helle Thorning regering. Vi risikerer således at måtte sige farvel til ejerskabet over og dermed kontrollen med vores egen landbrugsjord. Og dermed sige farvel til muligheden for at råde over vores egen madforsyning og fødevarer sikkerhed.

En tredjedel af al mad går til spilde

Endnu en udfordring er, at en tredjedel af al mad i dag går til spilde. Madspildet sker i alle led, fra dyrkning, over transport og supermarkeder til den enkelte forbruger. Globalt set dyrkes der ca. 50 % flere kalorier, end der er brug for. Der burde således være rigeligt med mad til klodens befolkning. Problemet er en uhensigtsmæssig fordeling globalt og en ineffektiv indsats mod madspildet. Og ikke mindst, at en meget stor del af den dyrkede mad fodres op til husdyr. Det er absurd spild af klodens ressourcer, at dyrke planter til foder til dyr i stedet for direkte til menneskeføde.

Klimaforandringerne vil skærpe og forøge samtlige negative tendenser

De kommende år vil ekstremt vejr, mudderskred, skovbrande, tørke, hedeølger, oversvømmelser, orkaner, flodbølger og skybrud forstærke samtlige negative tendenser. Muldflugt og -erosion vil tage til. Ferskvandet bliver opbrugt i mange regioner; eksempelvis viser satellitmålinger, at hele Nordøst Indien om mindre end 15 år vil stå med seriøs mangel på vand. Skovbrande vil opsluge kæmpeområder af land. Oversvømmelser vil efterlade marker ødelagt af havvandet.

Omstillingen er nødvendig

Alt hensyn til landbrugets fremtid og vigtigheden af at kunne forsyne Danmark med sund mad baseret på en stor grad af forsyningssikkerhed taler for en radikal omstilling.

²⁶ <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyheder-analyser-publ/Analyser/visanalyse?cid=49360>

Dertil kommer landbrugets enormt vigtige rolle som forvalter af den fælles natur med dens flora og fauna. Alle hensyn til den danske befolkning sundhed, vores miljø og klima taler for en omstilling. Økonomi, liv på landet, sundhed, klima, biodiversitet, beskæftigelse, alle faktorer peger samme vej: En ny form for landbrug.

Væk fra den nuværende landbrugsstruktur, der skader vores samfund på samtlige parametre, til en form for fremtidigt bæredygtigt jordbrug, der systematisk opbygger mulden, som fastholder og anvender regnvandet, understøtter biodiversiteten, absorberer CO₂ og formår at skabe balance i vore økosystemer samtidig med, at man producerer sund mad. Det er ikke bare en nødvendighed, det er også en reel mulighed.

Omstillingen rummer et enormt potentiale for klima og miljø, for folkesundhed, for liv og jobs på landet

og en leveværdig fremtid – og ikke mindst som en mulighed for en fremtid for landbruget selv.

Landbruget har enorme potentialer, men lige nu har dets organisationer og pengemagten bag valgt en blindgyde - mere monokultur og industrilandbrug, stadig mere teknologitungt. Jo længere vi fortsætter den vej, des mere maler vi os selv op i et hjørne.

Vi er nødt til at hjælpes om at finde tilbage på rette vej. Og landbrugets organisationer kan blive en medspiller der lytter til de nye veje, der tegner sig, og går med ind i arbejdet med at skabe fremtidens bæredygtige landbrug.

Det kan blive en gamechanger for alle, ikke mindst for landbruget, som hermed får chancerne for at få en langt bedre økonomi og for at genrejse livet på landet.

I Bilaget er der en uddybning af ovenstående med tal og analyser, med udsyn til EU og det globale landbrug.

A photograph of a man with short, light brown hair, wearing a light grey button-down shirt, sitting at a table and writing in a notebook. He is looking down at his work. In the background, other people are seated at tables, and a camera on a tripod is visible. The scene appears to be a workshop or a meeting. A dark green rectangular box with the word "VISIONEN" in white capital letters is overlaid on the bottom half of the image.

VISIONEN

3. Visionen samlet og kort

Den Nationale Handlingsplan for omstilling af mad er en vision for et dansk landbrug og fødevarerforbrug, der overholder klodens grænser. Det er samtidig en handlingsplan som viser, hvordan vi kommer til visionen.

Visionen for fremtidens landbrug

"Den Nationale Handlingsplan for omstilling af mad" er en **vision** for et dansk landbrug og fødevarerforbrug, der overholder klodens grænser. Det er samtidig en **handlingsplan** som viser, hvordan vi kommer til visionen.

Visionen er, at fremtidens landbrug skal være CO₂-lagrende, det skal være regenerativt og dermed genopbygge mulden og vores økosystemer. Det skal understøtte biodiversiteten samtidig med, at dem der dyrker landet skal kunne leve af det, og der skal være liv og grønne jobs af mange slags på landet.

Produktionen af mad skal kunne brødføde befolkningen, og landets borgere skal sikres en demokratisk indflydelse på vores madproduktion og distribution, sikres madsuverænit. Madens økonomi skal blive til ét sammenhængende bæredygtigt fødevarerforbrugssystem, der overholder klodens grænser og FN's verdensmål.

Handlingsplanen er alle de reformer, som gør det muligt for os at nå visionen²⁷. Reformerne skal samtidig sikre os, at vi overholder de internationale

aftaler, vi som land har forpligtet os på internationalt og nationalt inden for klima, natur, vandmiljø og dyrevelfærd. I dette kapitel præsenterer vi visionen. I de følgende kapitler beskriver vi reformforslagene.

Landbrugets omstilling er omfattende.

Omstillingen involverer mange sider og store dele af samfundet. Også selvom landbruget i sig selv er et beskedent erhverv, hvad angår ansatte og omsætning. For der er mange følgeindustrier og -erhverv, og der er tale om store landområder og enorme økonomier.

Vi skal bruge Danmarks areal på en helt anden måde - i dag bruger landbruget næsten 2/3 (61%) af al Danmarks areal. Vi skal eje jorden på en anden måde - i dag ejer 0,6% af befolkningen som sagt al landbrugsjord. Vi skal lære at dyrke jorden på nye og regenerative måder - i dag dyrker vi på måder, der ødelægger vores vand, muld, hav, mad, sundhed og fremtid.

Vi skal opbygge et økonomisk system, en madøkonomi, der overholder de plantære grænser og sikrer vores råderet over madproduktion, -handel og -forbrug; i dag formindskes vores indflydelse på landbruget for hvert år, der går. Vi skal skabe nye landbrugsuddannelser og en forskning i mad, der hjælper omstillingen på vej.

²⁷ Se uddybninger i "Drejebøger for omstillingen" en række retningslinjer for drejebøger / handlingsplaner, Niels Aagaard, Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark,

<https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2021/08/Folkeavisen-2021-web.pdf>

Vi skal involvere detailhandelen og øvrige led i fødevarernes værdikæder, herunder offentlige kantiner, restauranter etc. Involvere og engagere børn og unge i grundskoler, gymnasier m.m. i både at kunne tilberede og dyrke sund mad, der er klimavenlig.

Omstillingen involverer hele befolkningen og samtlige aktører omkring mad - som producenter, som forbrugere og som ansvarlige samfundsborgere i et aktivt deltagerdemokrati. Vi skal 'alle være gårdejere', og 'alle dyrke mad'. Mange af os skal være medejere af fx andelsgaarde og mange af os skal begynde aktivt at dyrke mad lokalt, i familier og i fællesskaber.

Vi skal skabe en levende dialog mellem forbrugere og producenter af mad. Og mellem generationer, som i stigende grad spiser meget forskelligt, stadigt hyppigere hver for sig foran skærme eller med færdigretter.

Mange af os skal være med i fødevarerfællesskaber, der sikrer tilgængelighed af den sunde, klimavenlige mad. Og store dele af befolkningen skal omlægge vores spisevaner, droppe kød og fastfood. Hvis ikke det sker, vil den store omstilling af produktionen ikke give mening - forbruget skal følge produktionen og omvendt.

Vi skal alle være en del af den samlede omstilling, hvis det skal lykkes - det kan ikke klares ved et par enkelte reformer, en CO2-afgift m.v., fra toppen af samfundet. Vi skal have Folketing og byråd, landbrug, detailhandel, kantiner, økologiske landbrugsuddannelser, civilsamfundets forbrugere, lokalsamfund og borgere med.

Og alle led i omstillingen skal spille sammen som et team. Fuldstændig som var det håndbold. Vi skal skabe en omstillende bevægelse, hvor vi hjælpes om at omlægge dét, der i dag er den største trussel mod fremtiden, til at blive den største gevinst for klima, sundhed og miljø. Den største gevinst for fremtidige generationer.

Det er lidt af en mundfuld, men det er en god mundfuld, for den lugter af håb og liv.

Vi har omsat visionen til et scenarie år 2040 for det danske landbrug og vores fødevarerforbrug, som

kort kan beskrives sådan:

1. **Fremtidens landbrug skal være baseret på regenerative, naturgenopbyggende dyrkningsformer**

Vores madproduktion har ført krig mod naturen med dets kemiske industrilandbrug, baseret som det er på monokultur, tungt maskineri, kemisk gødning og miljøgifte. Vi skal hurtigst muligt omstille, så vi arbejder med naturen. Ved at genskove landet og skabe skovlandbrug og madskove.

Vi har indført permakultur landbrug og regenerative jordbrugsformer. De formår at genopbygge naturressourcerne og vores økosystemer, binde kulstof i jorden og gendanne biodiversiteten. De stopper forgiftningen af naturen, herunder forureningen af havet som lider voldsomt under de store kvælstofudledninger.

Det vil give os et landbrug, som er langt mere resilient. Et landbrug som beskytter mod muldflugt, mudderskred og gør landskabet betydelig mere modstandsdygtig over for ekstremt vejr.

Fremtidens dyrkningsformer er resiliente og regenerative: Skovlandbrug, permakultur, regenerative jordbrug, biodynamisk landbrug og økologi i en opdateret og klimavenlig version. Med stor variation i afgrøder og vækster, genetisk mangfoldighed, som opbygger biodiversitet og indlejrer små biotoper.

Vi genskaber naturen. Fremtidens landbrug bidrager til biologisk mangfoldighed og et varieret landskab ved at integrere træer og buske i skovlandbrug og ved at have stor variation af afgrøder på markerne. Landbruget bidrager også ved at indpasse småbiotoper som vandhuller, moser, heder, enge, overdrev, småskove, våde og tørre pletter, samt vildt- og insektvenlige arealer.

Med de nye dyrkningsformer følger en udfasning af kunstgødning, stop for pesticider og andre gifte som glyphosat, stop for gmo-afgrøder. Hermed opnår vi inden for få år et fuldt stop for udledning af kvælstof til vandmiljøer og hav.

2. Landbruget skal producere langt mere plantemad og langt mindre kød - omstille fra 'foder til føde'

I fremtidens landbrug skal vi sikre dyrenes velfærd og antallet af landbrugsdyr skal være afstemt med dyrenes behov, det tilgængelige areal og deres særlige værdi og funktion i landbrugets økosystemer. Vi skal være selvforsynende med foder.

Et landbrug der producerer **føde**, i form af plantemad, fremfor **foder** til husdyrene kan producere samme mængde madenergi på langt mindre areal og vil derfor kunne afgive plads til beskyttet og vild natur, til skov og vådområder og andre former for naturområder samtidig med, at man producerer lige så meget mad som nu, dvs. en produktion af planteprotein til cirka 12 mio. mennesker.

Danmark bliver frontløber i en omstilling mod madsystemer, som er langt mere plantebaserede og bæredygtige. Drøvtyggende kvæg, får og geder afgræsser naturarealer og omdanner græs til kød, mælk og gødning. Én-mavede svin og fjerkræ fodres med restprodukter fra fødevarereproduktionen og giver kød og æg. Dyrene spiller en vigtig rolle for næringsstofkredsløbet og den levende jord.

Dyrene anerkendes som levende, sansende individer, der har en værdi i sig selv og kan føle både glæde og smerte. De kommer ud og har mulighed for at udleve deres naturlige adfærd og få opfyldt deres behov.

Dansk landbrugs bestand af husdyr reduceres med gennemsnitligt 90% og omstilles til planteproduktion. Hvor dagens landbrug i 2024 årligt har 43 mio. grise (hvoraf små 10 mio. dør), 1,5 mio. køer, 6.000 geder og 100.000 får samt 120 mio. høns, vil landbruget i 2040 have:

- 1,3 mio. grise
- 150.000 kvæg
- 30 mio. fjerkræ
- 50.000 får og geder

3. Ny arealfordeling ud fra klodehensyn og internationale aftaler

Det næste årti vælger vi som samfund aktivt at fordele vores areal, så vi overholder Danmarks internationale aftaler, bl.a. EU's

Vandrammedirektiv som kræver at god miljøtilstand i kystvande, søer og vandløb skal være opfyldt senest i 2027, samt EU's biodiversitetsstrategi om 30 % beskyttet natur allerede i 2030, heraf 10 % særligt beskyttet natur.

Den måde vi fordeler landets samlede areal på, skal samtidig sikre, at vi overholder vores fair andel af Parisaftalens 1,5 graders mål. Det kan vi gøre ved at plante skov, udtage lavbundslande fra landbruget og lade dem oversvømme naturligt, skabe plads for vild og beskyttet natur, genskabe og give plads til vådområder og enge, indføre et skovbaseret landbrug - og ikke mindst ved at begrænse transportinfrastrukturens og byernes dominans og videre udbredelse i landskabet.

Vi skal med andre ord finde ud af, 1) hvor meget CO₂ vi kan absorbere ved at plante skove og indrette skovlandbrug, genvinde ålegræs i de kystnære områder, udtage lavbundslande og dyrke jorden regenerativt. Samt 2) hvor meget CO₂ vi vil komme til at udlede med et givent antal drøvtyggere, der udleder den stærke drivhusgas metan. Og sådan videre med alle arealtyper, deres anvendelse og den klodepåvirkning, der følger heraf for hver type af areal. Gennem de regnestykker kan vi lave en samlet fordeling af Danmarks areal.

I 2040 vil vi på basis af sådanne beregninger nævnt i kap. 6 kunne have følgende arealfordeling:

- 30% landbrug - det svarer til en halvering af landbrugets nuværende areal
- 30 % beskyttet natur, heraf 10% strengt beskyttet natur - i dag har vi 1,6% beskyttet natur²⁸

²⁸ Biodiversitetsrådets forskere [fastslår](#) at der er i Danmark plads til 10 procent strengt beskyttede og 30 procent beskyttede land- og havområder. I dag har Danmark meget lidt beskyttet natur, og kvaliteten er elendig.

Biodiversitetsrådet har nedjusteret de oprindelige tal og vurderer, at blot 1,6 procent af vores natur på land er reelt beskyttet mod tidligere 2,3 procent. På havet har Biodiversitetsrådet nedjusteret fra 2,3 procent reelt beskyttet

- 14% byer og infrastruktur - cirka som nu
- 26% skov²⁹, heraf 11% produktionsskov og 15 % uberørt skov - i dag udgør skov 14%, det officielle politiske mål er 20-25%

4. Madsuverænitet - fødevarer sikkerhed og råderet over jord og mad

Genskabelse af madsuverænitet og et folkeligt demokrati omkring mad. I 2020'erne er jorden ejet af ganske få (0,6%), og agroindustrien er centraliseret i en række store, ofte globale, selskaber, med monopolnærende indflydelse på de enkelte led og de enkelte produkter i madens ofte lange værdikæder.

Fremtidens ejerformer decentraliseres, lokaliseres og udbredes i befolkningen, så fremtidens landbrug i 2040 har mange ejerformer: Fælleseje og privateje, sammenhængende kooperative værdikæder, fondseje, andelsgaarde etc. Kapitalfonde har ikke længere mulighed for at eje jord.

I 2040 er der gennemført en jordreform vha. en række kommunale og regionale borgerfonde samt statslige omstillingsfonde som siden 2020'erne har opkøbt landbrug, der går konkurs eller er til salg. Disse jorde og gårde er efterfølgende udstykket til klimavenlig dyrkning i mindre lodder hos landbrugsfamilier, til andelsgaarde, fælleseje m.v. Derved opnås nye ejerformer.

Fremtidens landbrug er for de mange og dyrkes lokalt af de mange. Fra storskala, strukturudvikling og centralisering til intensiv småskala.

Gennem en række statslige fonde, suppleret af en statslig reformpolitik med fast høj CO2-afgift, tilbagerulning af dereguleringen, differentieret moms, omlægning af EU's landbrugsstøtte o.m.a. opnås en omstilling af det konventionelle landbrug til et decentralt,

småskala landbrug, med betydelig folkelig indflydelse. Vi har genskabt madsuveræniteten.

5. Landbrugets fremtidige økonomi holder sig inden for klodens grænser

Vi skaber ét sammenhængende bæredygtigt fødevarer system, der overholder klodens grænser og FN's verdensmål. Det er økonomisk og økologisk, socialt og kulturelt bæredygtigt.

Der skabes relationer og dialoger mellem producenter og forbrugere. Al mad er dyrket efter regenerative principper og så vidt muligt med genskovning i form af skovlandbrug og madskove. De enkelte brug er af begrænset størrelse, de dyrkes intensivt og med anvendelse af lokal arbejdskraft, der aflønnes overenskomstmæssigt. Madens pris afspejler dens faktiske og reelle omkostninger, herunder de omkostninger, den har på kloden. Landbruget spiller sammen med andre erhverv lokalt. Og vi producerer ikke mere mad end der er brug for.

De madvarer vi forbruger er så vidt muligt produceret lokalt. De er produceret regenerativt i et arbejde med naturen. Alle madvarer er klimamærket, så det er let at se deres klimaafttryk, og alle forbrugerne har et klimadankort, som viser klimaafttrykket af deres varer i indkøbskurven. Forbruget skal holdes inden for den enkeltes CO2 budget, der er defineret ud fra IPCCs grænse: Knap 3 tons CO2e per borger i 2030.

Madspild undgår vi ved at etablere madspildsordninger, hvor overflødig, ubrugt eller spildt mad af relevant kvalitet og friskhed indgår i borgerdrevne ordninger, så maden går videre til økonomisk svagt stillede, ældre, syge m.v. samt til madklubber, der genanvender den spildte mad lokalt.

havnatur til 1,9 procent. Intet sted i Danmark har vi lige nu strengt beskyttet natur.

²⁹ 14.6 % (627.338 ha) af Danmarks areal er [skov](#) i 2022. Artiklen [Danmarks skove i tal](#) giver detaljer om Danmarks skovareal baseret på "Skovstatistik 2018" publiceret af IGN (Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning), Københavns Universitet. For 5000 år siden var hele Danmark dækket af

skov. Men menneskers aktivitet ryddede skoven indtil der omkring 1800 kun var cirka 3 % tilbage. Siden er det gået fremad. Det politiske mål er at der omkring 2100 skal være over 20-25 % skov. Det suppleres af de træer der indgår i fremtidens landbrug.

Lokal produktion i småskala bliver en del af fremtidens landbrugsøkonomi, hvor et lokalsamfunds borgere arbejder med lokal dyrkning i fælleshaver, urban farming, andelsejede fællesgartnerier o.l.

6. Vi genskaber livet på landet med grønne jobs og lokalsamfundsøkonomi, der hænger sammen.

Vi genskaber liv på landet med et sammenhængende netværk af landbrug, gartnerier, værksteder, butikker, produktion, serviceerhverv, uddannelser. De forskellige virksomheder og produktioner understøtter hinanden i et lokalt sammenvævet mønster af økonomi. Lokale områder af en vis størrelse er langt hen selvforsynende.

Stat, kommuner og borgere understøtter aktivt etableringen af nye grønne jobs og grønne virksomheder. En stor del heraf vil handle om genopretning af naturen og etablering af modstandsdygtighed ift. fremtidens ekstremvejr. Vi tænker holistisk og bygger eksempelvis bæredygtige boliger med lokale vedvarende energianlæg til de landbrugsfamilier som erhverver de udstykkede storlandbrug.

Landet og naturen. Vi indretter et varieret landbrug med mange forskellige landskabselementer. Dermed gør vi landdistrikterne og landskaberne attraktive og mangfoldige. Lokalbefolkningen får dermed adgang til at nyde Danmarks smukke landskaber, og landbruget genetablerer og bevarer markveje, trampestier, markskel, hegn og vådområder mellem markerne.

Jorden dyrkes uden brug af syntetiske pesticider med fokus på opbygning og vedligeholdelse af jordens kulstofindhold, mikroliv og recirkulering af næringsstoffer.

Land og by. Vi gentænker forholdet mellem land og by, så de gensidigt understøtter hinanden i stedet for at være hinandens modsætninger. Det kan vi bl.a. gøre ved at oprette lokale grønne jobs, både i byerne og på landet, på måder så virksomhederne i henholdsvis by og land spiller sammen.

Genrejsningen af landet betyder en bevægelse fra by til land, og i den bevægelse kan fremtidens regenerative, intensivt dyrkede landbrug være en gamechanger og en magnet for yngre familier.

Fremtidens landbrug vil være uafhængigt af fossil energi. Energiforsyningen vil være domineret af vedvarende energi i form af vind, sol, varmeenergi fra luft og jord.

7. Vi har skabt en række uddannelses- og forskningsmæssige forudsætninger for fremtidens landbrug.

Når fremtidens landbrug ændrer fundamentalt karakter, så skal landbrugsuddannelserne nødvendigvis følge med. Det sammen gælder forskningen. Derfor etableres og omstilles til nye landbrugsuddannelser og ny forskning.

Vi opretter en serie demonstrationsgårde, landbrugscentre, hvor forskning og uddannelser følger bedste praksis. De er samtidig besøgs- og demonstrationscentre for alle interesserede borgere og foreninger i landet.

De statslige landbrugsuddannelser kombineres med og suppleres af en række lokale kurser, hvor lokalsamfundsborgere, der arbejder med haver og dyrkning, kan opnå passende kompetencer.

8. Alle samfundets aktører hjælpes på tværs af civilsamfund, offentlig og privat sektor om at omstille

For at skabe den nødvendige og tilstrækkelig opbakning og drive bag omstillingen følges Folketingets politiske reformer og af byrådsinitiativer, borgerdrevne omstillinger, og en række omstillingsinitiativer fra landbrug, fødevarerindustri, uddannelse, forskning, detailhandel og supermarkeder.

Ved at indføre offentlige måltider med klimamad i alle statslige måltider, gratis klimamad i skolerne, dyrkning og tillavning af klimamad på skemaet, og ved at efteruddanne det køkkenprofessionelle personale vil vi kunne fremme udbredelsen af sund mad, der er klimavenligt produceret.

I forbindelse med samtlige store omstillinger, som vores samfund skal gennemføre inden for dette årti, spørger vi os:

Hvad kan de enkelte samfundsaktører bidrage med - hvem gør hvad? - Hvad kan Folketinget gøre via politiske reformer - Hvad kan gennemføres via byrådene - Hvad kan borgerne gøre? - Hvad kan landbrugene gøre? - Hvad kan fødevarebranchen gøre? - Og hvad skal der ske i tilknyttede brancher? Hermed ønsker vi at få skabt medejerskab til bredere omstillinger, hvor mange aktører samvirker.

Tilsammen vil denne vision og dens reformer betyde, at vi standser vores overtræk på naturens ressourcer. Ifølge opgørelser fra Københavns

Universitet koster det os p.t. årligt 245 mia. kr.

Vi sikrer mere plads til natur, og har derved færre omkostninger til tabt natur og naturgenopretning. Vi får færre udgifter til nye drikkevandsboringer og rensning af forurenede drikkevand. Forureningen af havmiljøet med næringsstoffer fra landbruget ophører. Der vil være store besparelser på sundhedsområdet pga. større sundhed i befolkningen, da den nye vej forudsætter en samtidig omstilling af befolkningens kostsammensætning. Hertil kommer øget livsværdi i form af flere rekreative muligheder og mere og rigere natur, der kan omsættes til samfundsmæssig værditilvækst.

Den vej vi anviser for fremtidens landbrug, tager udgangspunkt i følgende mål:

I 2040 skal klimaaftrykket fra Danmarks landbrug ikke blot gå i netto-nul, det skal være negativt og have været det fra senest 2030. Dvs. at landbruget hvert år efter 2030 absorberer mere CO₂, end det udleder.

Begrundelse. Danmarks udledninger af drivhusgas opbruger vores resterende CO₂-budget allerede i 2027³⁰.

Et lands CO₂-budget fortæller, hvor meget CO₂, vi endnu kan tillade os at udlede, før vi overskrider vores andel af Parisaftalens 1,5 graders mål og dermed klodens vigtige Tipping Points.

Det resterende globale CO₂-budget var i begyndelsen af 2020 ifølge IPCC 500 GtCO₂ regnet med udgangspunkt i 1,5 grader målet og med 50% sandsynlighed for realisering (G = Giga = Milliarder tons CO₂)³¹.

Samme tal genfindes i klimaforskeren Kevin

Andersons foredrag på Uppsala Universitet 2022: "CO₂-budget 2022. Allocating global carbon budget to nations" på you tube.³²

Danmarks andel af det globale resterende CO₂-budget beregnes ud fra befolkningen i Danmark sat i forhold til den globale befolkning. DK 5.928.364 (okt. 2022) og Verden 8.006.980.000 (jan. 2023, begge tal fra Wikipedia) - betyder at Danmarks andel er 0,0740% af det globale budget.

Danmarks resterende CO₂-budget er derfor 370 MtCO₂ ved begyndelsen af 2020 (M = Mega = millioner tons CO₂). De årlige globale udledninger er iflg. IPCC 59 GtCO₂ ³³.

³⁰ Se vores beregninger her <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2023/01/Nyhedsbrev-4-om-Havneudvidelsen-2.pdf>

³¹ Kilde: file:///C:/Users/Acer%20E15/Downloads/IPCC_AR6_WGIII_SummaryForPolicymakers-2.pdf Jf. IPCC, WGIII, side 6 : B.1.3: "the current central estimate of the remaining carbon budget from 2020 onwards for limiting warming to 1.5°C with a probability of 50% has been assessed as 500 Gt CO₂,

and as 1150 Gt CO₂ for a probability of 67% for limiting warming to 2°C."

³² <https://www.youtube.com/watch?v=35-1n1ZowvM> - se fra 11:04 CO₂-globalt budget fordelt på gradantal (1,5 - 1,7 - 2,0) og sandsynligheder (17% - 33% - 50% - 67% - 83%) samt 13:22 resterende CO₂-budget justeret til oplægstidspunkt.

³³ Kilde: WGIII, side 5: B.1.1 "Global net anthropogenic GHG emissions were 59±6.6 GtCO₂-eq [FOOTNOTE 7, 8] in 2019."

Der er gået 3 år siden starten af 2020 (2020, 2021, 2022) á 59 Gt CO₂, så det resterende globale budget er i dag reduceret til 323 GtCO₂. Danmarks andel er derfor i dag 237 MtCO₂.

De årlige udledninger i Danmark er officielt på 38 MtCO₂, idet man i de officielle tal ser bort fra udledninger fra tre større kilder - biomasse, international transport med skibe og fly samt CO₂ indlejret i nettoimport af varer og de dermed forbundne CO₂ udledninger forårsaget af forbrug i Danmark. Medregner vi disse udledninger, når vi til årlige udledninger på samlet 62 MtCO₂ om året. Det vil give os cirka 4 år regnet fra 2023 før Danmark overskrider vores CO₂ budget og dermed vores 'fair andel' af Parisaftalens mål om 1,5 grader udregnet ud fra befolkningsstørrelse.

CONCITO regner med, at Danmarks samlede årlige udledninger er noget højere end de nævnte 62 MtCO₂, nemlig på 74 mio. tons CO₂e³⁴. Det vil give os et mindre resterende CO₂-budget.

Hvis man medtager, at Danmark har et større historisk ansvar end mange andre lande i verden, fordi vi gennem årtier har udledt langt større CO₂-mængder end vores retmæssige andel kunne tilsiqe, så skulle vi i virkeligheden reducere vores CO₂-budget tilsvarende mere end det sker, når man regner med at alle lande og personer i hele verden skal reducere lige meget, se fx Klima- og Omstillingsrådets, KOR's, beregninger i rapporten "Er 70% retfærdigt?" 2023 ³⁵

Beregningerne ovenfor er lavet ud fra IPCC's tal baseret **på 50% sandsynlighed for at holde sig under 1,5 graders målet**. Hvis vi vil have en større sikkerhed for at holde os inden for 1,5 grader, skal vi basere vores beregninger på IPCC's scenarier med større sandsynlighed end 50%, jf. tallene nedenfor:

"I juni 2023 [blev der udgivet](#) opdateringer til det resterende CO₂-budget angivet i IPCC's [seneste rapport](#) AR6. Resultaterne er opsummeret i tabellen her³⁶:

Sandsynlighed for at holde den globale middeltemperaturstigning under 1,5°C	17%	33%	50%	67%	83%
Resterende globalt CO ₂ -budget [Gton CO ₂]	500	300	250	150	100

(...) "Når selve vores livsgrundlag er på spil, skal vi selvfølgelig operere med så store sandsynligheder som muligt for, at vi kan bibeholde livsgrundlaget. I

forhold til CO₂-budgettet er den højeste sandsynlighed 83 procent i IPCC-regi. Med det in mente er det resterende globale CO₂-budget 100 Gton CO₂ per 1. januar 2023, se illustration i figur 1.

³⁴ CONCITO: "Danmarks globale forbrugsudledninger", 2023 <https://concito.dk/files/media/document/Danmarks%20globale%20forbrugsudledninger.pdf> s. 3. Det skal medtages at CONCITO's tal medtager forbrugsudledninger og biomasse, men ikke medtager 'shipping' og dermed undervurderer vores årlige udledninger.

³⁵

[https://usercontent.one/wp/www.klimaogomstillingsraadet.](https://usercontent.one/wp/www.klimaogomstillingsraadet.dk/wp-content/uploads/2022/02/Er-70-retfaerdigt-KOR-feb22-3.pdf?media=1644949959)

[dk/wp-content/uploads/2022/02/Er-70-retfaerdigt-KOR-feb22-3.pdf?media=1644949959](https://usercontent.one/wp/www.klimaogomstillingsraadet.dk/wp-content/uploads/2022/02/Er-70-retfaerdigt-KOR-feb22-3.pdf?media=1644949959), afsnit 3.3, side 24

³⁶ Citeret fra Jan Vejnaa Hansens artikel i Klimamonitor, <https://klimamonitor.dk/debat/art9626251/Vi-bliver-holdt-for-nar> - "Civilingeniør om Science Based Targets: Vi bliver holdt for nar"

Da der samtidig udledes godt 40 Gton CO₂ om året, vil dette budget være brugt op allerede medio 2025, altså om cirka halvandet år, hvis vi fortsætter de nuværende udledninger. Der er altså behov for meget store og meget hurtige reduktioner af de globale CO₂-udledninger. Mål om nettonul-udledning i 2050, 2040 og 2030 giver i ovenstående lys absolut ingen mening.”

Med andre ord: Danmarks udledninger, herunder landbrugets, skal snarest mulig overhovedet gå i netto-nul og derefter starte en lagring af CO₂.

I handlingsplanen tager vi udgangspunkt i at vores udledninger senest fra 2030 skal starte med at lagre CO₂.

Verdens CO₂ budget overskrides om knap 5 år til godt 6 år, dvs. i 2028 senest 2030, beregnet ud fra: Resterende mængde CO₂ er 323 GtCO₂ og vi udleder globalt hvert år 59 GtCO₂ med følgende usikkerheder ifølge IPCC: 59+6,6= 65,6 eller 59-6,6=52,4.

Dansk landbrug skal reducere sine udledninger af drivhusgasser med halvdelen af SAMTLIGE vores CO₂-udledninger inden 2030. Det svarer til 100% af de officielle tal for CO₂e udledninger.

Ifølge IPCC's synteserapport AR6 fra marts 2023 skal alle verdens lande reducere deres CO₂-udledninger med i gennemsnit mindst 43% inden 2030³⁷. I Landbruksaftalen fra 2021 regner man med reduktionsscenarier, hvor det høje reduktionsmål lydende på 65% reduktion af landbrugets CO₂e-udledninger skal være opfyldt til 2030³⁸.

De 43% - krævede reduktioner fra FN's klimapanel - indregner alle former for CO₂. De 65% er baseret på de officielle danske beregninger af vores udledninger; hvor man ser bort fra over halvdelen af vores udledninger, se figuren nedenfor med tal for de mængder CO₂e, som ikke er medregnet i klimaloven; tallene er baseret på Danmarks Statistiks opgørelser suppleret ved Jan Vejnaa Hansen fra Det Fælles Bedstes Tænketank.³⁹

³⁷ se

https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf

³⁸ "Aftale om grøn omstilling af dansk landbrug" af 4. oktober 2021 mellem Regeringen, Venstre, Dansk Folkeparti, Socialistisk Folkeparti, Radikale Venstre, Enhedslisten, Det

Konservative Folkeparti, Nye Borgerlige, Liberal Alliance og Kristendemokraterne,

https://fm.dk/media/25302/aftale-om-groen-omstilling-af-dansk-landbrug_a.pdf

³⁹ <https://detfaellesbedste.dk/om-os/taenketank/>

65% CO₂e reduktioner svarer derfor reelt til mindre end 30% af drivhusgasudledningerne. Altså betydeligt mindre end det scenarie for reduktion, som IPCC fremlægger. Hvis vi skal reducere de IPCC-krævede 43% skal vi derfor reducere 100% af vores officielle udledninger.

I virkeligheden er det utilstrækkeligt, jævnfør ovenfor punkt a) og derfor lyder vores forslag:

I denne handlingsplan sættes målet for CO₂-reduktion til halvdelen af Danmarks udledninger af

CO₂e når samtlige drivhusgasudledninger medtages, dvs. inklusive dem der stammer fra biomasse, CO₂ indlejret i nettoimporten samt den internationale skibstrafik med fly, lastbiler og skibe. Det svarer til godt og vel 100% af de officielle udledninger i 2030.

Vi er velvidende om, at dette udgør et utilstrækkeligt reduktionsmål, og at vi skal videre end dette. Vi vil derfor være nødt til efterfølgende at supplere denne handlingsplans tiltag med yderligere, supplerende reduktionsinitiativer.

CO₂-udledning fra danske aktiviteter

Baseret på tal fra Danmarks Statistik og Data supplement to the Global Carbon Budget 2020.

© Jan Vejnaa Hansen, 22. februar 2021

Der gennemføres en gradvis omlægning til et landbrug, der drives i overensstemmelse med de regenerative og permakulturelle mål og principper, som de beskrives i kap. 7.

Brugen af miljøgifte, roundup og sprøjtemidler stopper inden 2025. Kunstgødning udfases samtidig og senest med udgangen af 2025. Der indføres forbud mod GMO-afgrøder.

 Dansk landbrug skal kunne brødføde mindst lige så mange mennesker i 2040 som i dag. Det vil sige producere protein til 12 mio. mennesker.

 I 2027 skal der være opnået god miljøtilstand i kystvande, søer og vandløb i overensstemmelse med EU's Vandrammedirektiv.

 I 2030 overholder Danmarks EU's biodiversitetsstrategi om 30 % beskyttet natur, heraf 10 % særligt beskyttet.

 Rent drikkevand skal fortsat kunne hentes direkte fra grundvandet

 Antallet af landbrugsdyr er afstemt med dyrenes naturlige behov, det tilgængelige udeareal og dyrenes særlige værdi og funktion i landbrugets økosystem, idet der tages hensyn til de klimaudfordringer, metan-udledningerne fra drøvtyggere indebærer. Alle dyr holdes ude eller har adgang til det fri.

 Dyrene indgår i landskaber, hvor de er selvfodrende. Danmark er selvforsynende med foder og producerer protein svarende til 12 millioner menneskers behov. Importen af sojafoder er ophørt.

 Omtrent halvdelen af det nuværende landbrugsareal svarende til 1,3 mio. ha. tages ud af dyrkning og omdannes til afgræsset natur og skov.

HVAD FOLKETINGET KAN GØRE

4. En madøkonomi der overholder klodens grænser – Doughnut økonomi i Danmark

"Landbrugssektoren er så stor, at den udgør en global forandringskraft på Jorden".

Johan Rockstrøm og Owen Gaffney, Klodens Grænser (2022), s. 129

Vi tillader os indledningsvist at gentage to centrale konklusioner:

Danmark og verden har en industriel fødevarereproduktion der, hvis vi fortsætter som nu, inden for dette århundrede vil ødelægge planeten og undervejs skabe klimaforandringer, flygtningestrømme, muldflugt og sult. Den vil forårsage regionale borgerkrige og konflikter, en massiv social ulighed globalt, udryddelse af biodiversitet samtidig med at den forgifter jorden, havene, drikkevandet og fødevarerne

- Sådan konkluderer en af de mest omfattende undersøgelser af klodens landbrug og fødevarereproduktion nogensinde forestået af en international gruppe af fødevarer eksperter - IPES FOOD: "From Uniformity to Diversity", juni 2016.⁴⁰

"Mad er den primære årsag til, at vi overtræder de mest kritiske planetære grænser: land, biodiversitet, klima og næringsstoffer. Det truer vores klodes stabilitet og modstandskraft" (...).

"Mad afgør vores fremtid på Jorden. Går det galt på den front, går det galt med både os og kloden (...) hvorvidt vi indfrir Parisaftalens mål, står og falder med, om vi kan omstille det globale fødevarer system."

"Den måde, vi producerer mad på her i verden, er den største enkeltårsag til, at vi har overskredet de planetære grænser. Det er den største enkelte trussel mod stabiliteten for vores klode og vores livgivende funktioner, fra ferskvand, bestøvere og jords sundhed til nedbørsgenerering og luft- og vandkvalitet" (...) "Landbrugssektoren er så stor, at den udgør en global forandringskraft på Jorden".

Sådan skriver to af verdens førende fødevarer eksperter og anerkendte klimaforskere Johan Rockstrøm og Owen Gaffney i deres bog "Klodens Grænser".⁴¹

Markedsprognoser forudsiger, at væksten i efterspørgslen på animalske fødevarer globalt vil fortsætte med at stige frem mod 2050 bl.a. fordi

⁴⁰ IPES FOOD: "From Uniformity to Diversity"
https://www.agroecologynow.com/wp-content/uploads/2016/06/UniformityToDiversity_FullReport.pdf

⁴¹ Johan Rockstrøm og Owen Gaffney, "Klodens Grænser", Informations forlag 2022, s. 129 ff

verdens befolkning når op på 9 -10 milliarder mennesker og stadig flere bliver en del af den globale middelklasse. Begge forhold vil øge efterspørgsel på kød og mejeriprodukter⁴². En sådan udvikling er *ikke* mulig inden for de planetære grænser.

Problemerne er således massive og der er ingen vej udenom at omstille vores produktion, handel og forbrug af mad radikalt.

Maden er imidlertid ikke blot klima- og miljøproblem nummer ét; verdens landbrug rummer samtidig nøglen til de mest afgørende og vitale løsninger på vores problemer. Hvis vi omlægger til andre dyrkningsformer, går fra kød- til planteproduktion, fra foder til føde, frigiver arealer til vild natur og biodiversitet, genskover kloden og indarbejder træerne i vores landbrug, indretter os med en anden og konsekvent klodevenlig styring af landbrugene og samtlige værdikæder kan landbruget blive det vigtigste redskab til at løse biodiversitets- og klimakriserne.

Omstillingen af (verdens og) det danske landbrug er en enestående mulighed for at tænke nyt og udvikle en fødevareproduktion, der holder sig inden for de planetære grænser. En grundlæggende forudsætning for, at det lykkes er, at vi ikke kun fokuserer på klima; vi er nødt til at inddrage alle klodens grænser, dvs. også inddrage biodiversitet, flowet af næringsstoffer som kvælstof og fosfor, vandet, skovene, luften etc. i en helhedsorienteret indsats.

Hvert år tager Danmark værdier fra naturen svarende til cirka ti procent af vores samlede bruttonationalprodukt uden at betale for dem. Vi tærer på naturens ressourcer og økosystemer og mindsker dermed vores naturgrundlag for fremtidig produktion. Vi overvurderer samtidig vores årlige produktion beregnet i BNP tal, fordi vi ikke indregner genopretning af det, vi har brugt eller

ødelagt gennem året i form af biodiversitet, klima m.v. I årevis har vi på den måde konsekvent overvurderet hvor mange penge, vi har tjent. Og vi har udeladt hvor meget vi har destrueret og brugt. Det aktuelle overtræk på naturens ressourcer koster ifølge opgørelser fra Københavns Universitet Danmark 245 mia. kr.⁴³ Landbruget har en hovedrolle i dette overtræk.

Det er et overtræk, som vi nedbringer afgørende med vores reformforslag i denne plan. Reformerne sikrer plads til natur, genopretning af tabte naturværdier og skov, et regenerativt landbrug der lagrer kulstof og opbygger muld og biodiversitet, vi skaber betingelser for rent drikkevand og et havmiljø med liv. Der vil være store besparelser på sundhedsområdet som følge af den nye form for madproduktion og -forbrug.

Omstillingen rummer muligheder for at gøre Danmark til frontløber i den kommende omstilling mod plantebaseret mad. Det er en omstilling, der kan skabe nyt liv i landdistrikterne og arbejdspladser baseret på fremtidens mad med en serie af beslægtede produktioner i sammenhængende systemer.

Landbruget vil optage langt mindre plads, fordi vi producerer mad direkte til mennesker frem for foder til dyr, men vil kunne brødføde mindst lige så mange mennesker fordi planteproduktion er markant mere energieffektiv end kødproduktion. Det kræver som nævnt 10 enheder planteenergi at producere én enhed kød. Det betyder, at vi på et samlet landbrugsareal der er væsentlig mindre end i dag vil kunne producere den samme mængde eller mere mad.

Løsningerne handler overordnet set om økonomi og om måden vi dyrker på. I kapitel 4-6 samt 8-13 skitseres de nødvendige reformer, der kan udgøre en madøkonomi, der holder sig inden for klodens grænser. I kapitel 7 beskriver vi fremtidens

⁴² Jf. *Fra Foder til Føde II*

⁴³ "Derfor har vi brug for et grønt nationalregnskab" af Peter Birch Sørensen, Økonomisk Institut, Kbh. Universitet, se https://www.econ.ku.dk/nyheder/alle_nyheder/derfor-groent-bnp/ - se også Mandag Morgen (2023): "Historien i tal. Fakta: Hvis naturen kunne sende os en regning", 27.

januar 2023 <https://www.mm.dk/oekonomi/artikel/fakta-hvis-naturen-kunne-sende-os-en-regning> og <https://www.mm.dk/artikel/nyt-groent-nationalregnskab-afsloerer-massivt-overtraek-paa-naturens-ressourcer>

klodevenlige dyrkningsformer som led i dette. I kapitel 14-17 beskrives hvad byrådene, borgerne, landbrugene og detailhandelen kan gøre.

For at beskrive den økonomi, der er nødvendig i fremtiden starter vi med begrebet "madsuverænitet". Det giver et billede af

de udviklingstendenser og dermed udfordringer, der gemmer sig i økonomien omkring landbruget og maden. Derefter beskriver vi en madøkonomi inden for klodens grænser og fremlægger vores reformforslag til dette.

Madsuverænitet

'Madsuverænitet' betyder at have kontrol med maden. At kunne være sikker på, at der er nok af den (fødevarer sikkerhed). At maden er sund og af ordentlig kvalitet. At vi har mulighed for at købe den (ift. priser, tilgængelighed m.m.) og har indflydelse på hvordan den produceres og distribueres - og til hvem.

I disse år er Danmark ved at miste kontrollen med vores jord og vores mad. Der er ifølge rapporten "Madsuverænitet" fra Frie Bønder Levende Land⁴⁴ overordnet set tre grunde til det. Den første er gradvis ødelæggelse af det fysiske grundlag for produktion af mad, dvs. af jorden og dens muld. Den anden er tab af ejerskab af det fysiske grundlag, først og fremmest landbrugsjord. Den tredje er bortfald af demokratisk indflydelse på produktion, handel og forbrug. Vi behandler de tre årsager én ad gangen.

Jorden

Måden vi dyrker jorden på nedbryder og udpiner mulden og skaber dermed mulderosion og muldflugt. Store dele af dansk jord - og noget tilsvarende gælder for jordarealerne i EU, USA og Afrika - er truet af mulderosion, som mange steder er på vej til ørkenagtige tilstande⁴⁵. Herved ødelægger vi selve grundlaget for at producere mad i fremtiden, eftersom mulden er selve den frugtbare del af jordens overflade, hvori planter og alt liv gror. Landbruget opbruger gennem sin produktionsform samtidig enorme mængder af vores drikkevand (i Danmark 80%, globalt 70%), som både i Danmark

og i verden er på vej til at blive en knap ressource.

Landbrugets dyrkningsformer påvirker og forringer muldjorden. Herudover vil klimaforandringer, tørke og ørkendannelse, forurening, tab af biodiversitet, afskovning m.m. afgørende påvirke og yderligere forringe vores muligheder for i fremtiden at producere mad. Det globale forbrug af landbrugsjord til produktion af landbrugsvarer som forbruges i EU var 269 mio. hektar i 2010. Det er 43 % mere end det tilgængelige landbrugsland inden for EU⁴⁶. Det siger lidt om vores kolossale

⁴⁴ Ole Færgemann m.fl. "Madsuverænitet", Frie Bønder Levende Land, paper 2017

⁴⁵ 1/5 af Afrikas frugtbare jord er allerede i dag truet af erosion og muldflugt. Halvdelen af al muld på kloden er truet af muldflugt. EU mister 970 millioner tons jord om året på grund af vanderosion (<https://www.globalagriculture.org/fileadmin/files/weltagrabericht/GlobalAgriculture/14Soils/2015JRCWatererosion.pdf>). I 2050 vil Jordtab ved vanderosion forventes at være steget med 13-22,5 % i EU og Storbritannien, primært på grund af øget

nedbørsintensitet. Dette jordtab forventes at være størst i Central- og Nordeuropa, som i nogle områder kan se tab på op til 100 % (<https://esdac.jrc.ec.europa.eu/themes/erosion-europe-projections-2050>)

Klimaændringer, udbredelsen af intensivt landbrug, skovrydning og industriel aktivitet har fremskyndet tabet af jord i næsten alle lande i verden (<https://www.bbc.com/future/feature/follow-the-food/why-soil-is-disappearing-from-farms/>).

⁴⁶ Ole Færgemann m.fl. "Madsuverænitet", Frie Bønder Levende Land, 2017, s. 2

overforbrug af jord i EU, et overforbrug der vil blive kraftigt udfordret, når klodens samlede tilgængelige og frugtbare jordareal formindskes.

Landbrugsjord forringes i hele verden, også i Danmark. I 2009 udgav forskere ved Aarhus Universitet en udførlig oversigt over trusler mod kvaliteten af landbrugsjorden i Danmark⁴⁷. Disse trusler er især jordpakning, fald i jordens organiske indhold, jorderosion og forurening med tungmetaller⁴⁸.

Jordpakning. Landbrugets stadig flere, stadig større og tungere maskiner skaber jordpakning (traktose). Jordpakning ændrer jordens struktur på en måde, der er irreversibel. Bl.a. sker der en "cementering" på grund af frigørelse af fine lerpartikler til jordens vandfyldte porer. Det skader vigtige jordfunktioner, bl.a. evnen til at danne et godt såbed og evnen til at lede vand. Jorden eroderer, når den ikke kan bortlede regnvand.

Tab af organisk materiale. I snit har dansk landbrugsjord over flere årtier mistet organisk materiale målt som kulstof. Det skyldes ophør med alsidigt sædskifte, begrænsning i areal med flerårige græsmarker, mere omfattende dræning, mere intensiv jordbearbejdning og fjernelse af halm og andet plantemateriale til andre formål end jordforbedring, f.eks. som biobrændsler. Konsekvenserne omfatter lavere udbytter og forbrug af mere brændstof til pløjning mm. Dertil kommer hensynet til det overordnede kulstofkredsløb, idet de øverste jordlag indeholder næsten tre gange så meget kulstof som atmosfæren. Et af landbrugets vigtigste mulige bidrag til at forhindre klimakatastrofe er at beskytte

Ejerskabet

Siden 1950'erne har ejerskab af den danske landbrugsjord undergået grundlæggende forandringer, som er foregået stort set uden for mediernes og offentlighedens rader eller på grundlag af seriøse politiske diskussioner. De

og forøge jordens indhold af organisk kulstof.

Erosion. Vind, vand og jordbearbejdning er de vigtigste årsager til erosion af jord. Efter etablering af læbælter og vinterafrøder har *vinderosion* ikke været et stort problem i Danmark, men det vil det blive igen, efterhånden som læbælter fjernes for at gøre markerne store nok til de store maskiner. *Vanderosion* er af stor og tiltagende betydning. På dyrkede marker mistes årligt 0,7 ton jord / hektar. På enkelte dyrkede marker er der målt tab på 37 ton jord hektar. I kuperet terræn flyttes jord fra bakketoppe til lavninger, når den pløjes og harves, og sådan jordbearbejdningserosion andrager typisk 20 ton jord hektar, langt over tærsklen for reversibilitet (2017 tal).

Samtidig udpines mulden af kunstgødning og pesticider, hvilket reducerer muldjordens indhold af mikroorganismer, bakterier og liv i jorden. Det skaber porøs jord, der har mindre sammenhængskraft og derfor er lettere offer for vind- og vanderosion og muldflugt.

Tungmetaller. Kobber og zink tilsættes svinefoder for at fremme smågrisenes vækst, og zinkoxid tilsættes foderet for at forhindre fravænningsdiarré hos smågrise. I en undersøgelse fra Aarhus Universitet fandt man, at jorden indeholder så meget zink, at det skader mikroorganismer i jord og i vandmiljøet.

Samlet er der tale om en forringelse af kvaliteten af dansk landbrugsjord. Konsekvenserne heraf skærpes eftersom store dele af den øvrige europæiske landbrugsjord er blevet tilsvarende forringet og truet, herunder af mekanismer som jordskred, forsuring og forsaltning.

vigtigste ændringer er 1) den voldsomme koncentration af ejerskab til jord, 2) dereguleringen af ejerskabsforhold hvorved 3) dansk landbrugsjord er blevet en handelsvare på internationale markeder. Hertil kommer ejerskab af patenter.

⁴⁷ jævnfør samme

⁴⁸ Følgende er baseret på Madsuverænitet

Koncentration af ejerskab og den internationale handel med landbrugsjord - land grabbing.

"Siden midten af det 20. århundrede er antallet af landbrugsbedrifter i Danmark faldet fra ca. 200.000 til ca. 35.000, og centrale aktører ønsker, at denne "strukturudvikling" i 2050 resulterer i kun 1.000 store industrilandbrug⁴⁹, det vil sige omtrent samme antal store landbrug som i det 18. århundrede. Dengang tilhørte de fleste fæstegårde kun 700 store godser⁵⁰. Magten over landbrugsjorden er således på vej til at blive ligeså koncentreret, som den var før Danmark i det 19. og 20. århundrede gradvist blev demokratisk."⁵¹

"Strukturudvikling" betegner man normalt denne koncentration af ejerskab af landbrugsjord. Den har fået status nærmest som en naturlov, selvom der blot er tale om helt traditionelle udviklingsmønstre inden for en traditionel markedsøkonomi. Den skyldes bl.a. ny teknologi, som stiller nogle landmænd bedre i konkurrencen, hvorved andre, der ikke har rådighed over samme teknologi, udkonkurreres og opkøbes. En anden forklaring er at de største jordejere omsætter deres ejerskab i politisk indflydelse og magt bl.a. ved at påvirke lovgivningen.

Deregulering. Som det er sket i flere andre lande har man i Danmark gradvist liberaliseret de love, som regulerer handel med landbrugsjord.

- Bopæl og uddannelse indgår ikke længere som krav til ejerskab af dansk landbrugsjord
- Der er ikke længere loft over, hvor megen jord en enkeltperson eller selskab kan eje.
- Såvel udenlandske som danske aktieselskaber eller kapitalfonde kan pga. lovændringer nu opkøbe landbrugsjord i Danmark

- Med ændringerne af de danske landbrugslove i 2015 bortfaldt kravet om, at en uddannet landmand skulle have bestemmende indflydelse på en gård, som eksempelvis ejes af en udenlandsk kapitalfond.

På grund af relativt høje jordpriser har udlændinges opkøb af landbrugsjord i Danmark tidligere i første omgang været relativt beskedent, men jordpriserne er nu faldet, og udenlandske investorers interesse for køb af dansk landbrugsjord er tilsyneladende stigende.⁵² En virksomhed som *JBI Equity* fortæller til Agriwatch, at de vil investere et trecifret euro-millionbeløb i dansk landbrug og det tyskejede genforsikringsselskab *Munich Re* har opkøbt så mange landbrug, at det er blevet en af Danmarks største jordbesiddere⁵³.

Januar 2024 fortæller Agriwatch, at *"Energitudvikler har købt jord for over en kvart milliard siden nytår"*⁵⁴. Det er selskabet *"Better Energy"*, som opkøber jord i stort omfang i Esbjerg Kommune, fordi landbrugsjorden set med deres øjne bliver mere værd, når der i fremtiden skal arbejdes på store energiprojekter baseret på grøn strøm i kommunen, herunder solanlæg og vindmøller, der placeres på denne tidligere landbrugsjord.

Der hersker imidlertid en besynderlig usikkerhed om omfanget af udenlandsk opkøb af dansk landbrugsjord. I modsætning til mange andre stater har den danske stat, takket være omfattende offentlige registre, gode muligheder for at følge med i omfanget af udenlandske opkøb. Ikke desto mindre har statens relevante styrelser netop ikke et sådant overblik, idet man hverken registrerer udenlandske enkeltpersoners eller selskabers direkte eller indirekte (via stråmænd) opkøb af dansk landbrugsjord. Den danske Stat har således ikke sat sig i stand til at følge med i, hvad der foregår.

Alle former for koncentration af ejerskab af landbrugsjord undergraver muligheder for

⁴⁹ <http://www.iarc.fr/en/media-centre/iarcnews/pdf/MonographVolume112.pdf>

⁵⁰ <http://www.statistikbanken.dk/DKTEC1>

⁵¹ Madsuveræniteten, s. 6

⁵² Madsuveræniteten, jf.

<http://www.agrimoney.com/news/news.php?id=10427>

⁵³ Jf. Agriwatch 23.06.2023

<https://agriwatch.dk/Nyheder/Landbrug/article16141116.ec>

⁵⁴

https://agriwatch.dk/Nyheder/Landbrug/article16762961.ec?utm_campaign=AgriWatch%20Morgen&utm_content=2024-01-18&utm_medium=email&utm_source=agriwatch

madsuverænitet: Jo færre mennesker, der ejer vores landbrugsjord, desto mindre kontrol har den danske befolkning naturligvis med produktionen af mad. Og desto mere bliver små producenter pressede, bl.a. til at arbejde under kontrakter for store virksomheder.

Parallelt med koncentrationen er der foregået en proces, som på engelsk kaldes "commodification," dvs. at gøre noget til en handelsvare. Ligesom landbrugets råvarer og andre fysiske ressourcer er landbrugsjord blevet en international handelsvare, takket være den deregulering af markeder, som også har gjort det lettere at spekulere, såvel i landbrugets råvarer som i landbrugsjord. Spekulation er den vigtigste årsag til den ustabilitet i priser på råvarer og jord, som

skaber hungersnød og truer tilværelsen for især de mindre landmænd⁵⁵.

Den store landbrugsgæld, som blev skabt i årene fra 2000 til 2008, hvor jordpriserne steg voldsomt og bankerne lånte ud som aldrig før opmuntret af den daværende Venstre regering, bliver et stort problem for landbrugene, når renterne nu igen stiger. Det vil yderligere skabe konkurser og centralisering.

Et lands befolkning mister kontrollen med landets jord - og dermed dets grundlag for madproduktion - når jord handles internationalt. Mulighederne for at bevare en grundlæggende form for madsuverænitet aftager derfor i takt med at en sådan handel vinder stigende udbredelse.

Den demokratiske indflydelse på landbruget

De sidste årtier er landbrugets værdikæder blevet længere, mere komplekse og har undergået en forandring i retning af stadig større agroindustrier med stadig mere monopollignende indflydelse. Produktion og handel med mad er blevet stedse mere globaliseret, handelskæderne er blevet længere og transporten med råvarer og færdigprodukter er vokset.

En dansk gris solgt i Kina kan således have startet sit liv i Latinamerika med fældning af regnskov, dyrkning af sojabønner, containertransport af foder til Danmark, opfordring af pattegrise, grisetransport i lastbiler til Tyskland for slagtning, transport retur til DK, containerskibstransport med frosne grise fra Danmark til Kina. - Ikke ligefrem klimavenligt endsige godt for hverken miljøet eller grisene. I dag sidder ganske få store globale selskaber med den dominerende magt over eksempelvis verdenshandelen med såsæd og frø⁵⁶ - *"For 25 år siden kunne vi berette at kun 10 firmaer sad på 40% af verdensmarked for såsæd. I dag sidder 2 firmaer på 40% af det globale marked"*.⁵⁷

Og i alle værdikæder globalt og nationalt sker en centralisering og øget dominans af stadig større agroindustrier samlet på stadig færre hænder. Det gælder landbrugsmaskiner, det gælder såsæd, frø, korn, GMO, Big Data, pesticider, kunstgødning etc. Og det gælder detailhandelen hvor eksempelvis Danmark Salling Group og COOP sidder på langt hovedparten af dansk detailhandel.

Samtidig er der sket en 'finansialisering', hvor finansinstitutioner og kapitalfonde uden egentlig tilknytning til landbruget i stigende grad er begyndt at handle med gårde og landbrugsjorde, med landbrugets råvarer og færdigprodukter og ikke mindst at spekulere i jordpriser. Ofte fastlægges priser ud fra forventninger om fremtidige priser begrundet i spekulation med selvsamme priser. Ofte med låneformer som minder om dem, der blev anvendt på bolig- og finansmarkederne under bolig-boblen op til krakket i 2008.

Finansmarkedet og agroindustrien tjener penge på høje priser og store udsving i fødevarerpriser. Det

⁵⁵ <http://www.fao.org/fsnforum/activities/discussions/care-farming>

⁵⁶ Jævnfør Nanna Clifforth "Hvem bestemmer hvad vi spiser", foredrag 22.09.2022 ved "Madens fremtid er vores fremtid"

⁵⁷ Citeret fra samme

mindske forbrugernes indflydelse og det skaber fødevarerens sikkerhed, fordi prisernes udvikling snarere er resultat af spekulation end et udtryk for sammenhængen mellem produktion og priser. Og fordi de høje priser gør det ekstra svært for en række lande at kunne købe den mad, de ikke selv kan producere, eksempelvis i perioder med tørke og misvækst. Finansialiseringen skaber samtidig mindre gennemsigtighed og kontrol for den enkelte landmand og forbruger.

Men mad bør ikke gøres til genstand for spekulation. Maden skal mætte verdens befolkning og skabe sundhed.

I Danmark har vi været vidne til, hvordan landbrugets organisationer - *Landbrug & Fødevarer* samt *Bæredygtigt Landbrug* - har formået at skaffe sig stadig større indflydelse på skiftende regerings og styrelses politik⁵⁸.

Og gennem en lang række sager - fra fordrejninger af oplysninger i Landbrugspakken (2016), tilbageholdte oplysninger i sagen om MRSA og antibiotika (2016) m.m.⁵⁹ - har vi været vidne til, at Folketinget blev decideret vildledt.

*"Fælles for de landbrugspolitiske sager om landbrugspakken, antibiotika og jorderosion er således, at det er lykkedes landbrugsindustrien og ministre med sympati for industrien at presse ministeriernes embedsmænd til vildledning af Folketinget (og offentligheden) ved at fordreje de oplysninger, universiteterne har leveret, bl.a. som led i den "forskningsbaserede myndighedsbetjening"."*⁶⁰

Universiteterne er i stigende grad inddraget i betjening af ministerier på landbrugsområdet. Fx indgik Aarhus Universitet i 2015 en aftale med Fødevarerministeriet om myndighedsbetjening til en værdi af årligt en kvart milliard til løsning af opgaver vedrørende jordbrugsforhold. Der er en indlysende fare for, at universiteternes autonomi og forskningstroverdigthed undergraves og udsættes

for et politisk pres, som ikke er i befolkningens interesse.

Det samlede resultat af disse udviklinger er, at befolkningens kontrol med og indflydelse på landbrugsproduktion og fødevarerforbrug mindskes. Vores Madsuverænitet mindskes.

Ejerskabet til jorden, landbruget og fødevarerproduktionen samles på ganske få hænder, som i stigende grad tilhørende international kapital og stadig færre megastore ejere. Det betyder, at vi ikke længere bestemmer over og har adgang til jorden. Og det betyder, at vi ikke længere kan styre efter et landbrug, der producerer og sikrer sund, klimavenlig mad til flest mulige.

Det er helt afgørende, at vi genskaber vores indflydelse på mad. Derfor fremlægger vi i kapitel 5 og 6 en række forslag om Jordreform og Arealreform. Lige så afgørende er det, at vi indfører andre dyrkningsformer i landbruget. Derfor fremlægger vi i kapitel 7 en række reformer på det område.

Men vores nuværende landbrug og al økonomi omkring mad ødelægger kloden i form af klima, biodiversitet, vand, muld m.v. Det handler imidlertid ikke først og fremmest om at sikre landbrugsjord på 'danske hænder'. En tysk eller hollandsk landmand, som vil praktisere godt landmandskab på en mindre gård i Danmark, skal være velkommen. Det problematiske er, at jorden ejes af store selskaber, hvis formål er alt andet end god forvaltning af natur eller landbrugsjord. Det handler derfor også om at tilrettelægge en økonomi, der overhovedet tillader demokratisk kontrol med landbruget. At skabe en økonomi, hvor vi som borgere har indflydelse, og hvor økonomien grundlæggende er indrettet på at overholde det, kloden kan bære.

⁵⁸ Se fx Kjeld Hansen "Fra mark og stald", forlaget Bæredygtighed 2016

⁵⁹ Jf. Madsuverænitet s. 11 ff

⁶⁰ Madsuverænitet, s. 12

Madens Doughnutøkonomi

Doughnutøkonomien som teori er indlysende. Den siger, at fremtidens økonomi må holde sig inden for klodens grænser og overholde FN's verdensmål. Der har næppe været en mere indlysende og nødvendig målsætning for vores samfunds økonomier.

Doughnutøkonomi, som bygger videre på Herman. E. Daleys steady-state economics, blev formuleret af engelske økonom Kate Raworth i bogen "Doughnut Economics"⁶¹ fra 2012 som en række principper med et alternativ til den nuværende økonomiske model.

Bogens udgangspunktet er en sønderlemmende kritik af mainstream-økonomien i form af den såkaldte nationaløkonomi: Dens fatale mangel på forståelse for naturens og økosystemernes betydning og dens planetødelæggende ide om vækst som det centrale princip bag enhver økonomisk udvikling. Herudfra udvikler hun principperne for den næste økonomi – det 21. århundredes økonomi.

Doughnut Economics blev en bestseller oversat til et utal af sprog, og Kate Raworth har forelæst om modellen i FN's Generalforsamling, OECD, Verdensbanken, World Economic Forum, EU-Parlamentet, det britiske parlament, på universiteter, hos virksomheder og ngo'er overalt i verden. Siden er Kate Raworth gået ind i arbejdet med at omsætte bogens tanker til praksis i regi af Doughnut Economics Action Lab (DEAL)⁶², bl.a. i godt 20 storbyer verden over – Amsterdam, Potsdam, Portland m.v. Doughnut økonomien er indgået i et samarbejde med de globale storbyers klimasamarbejde, C40, om at indføre dens principper i disse storbyer verden over.

Problemet ved Doughnutøkonomien er, at der er langt fra denne indlysende målsætning til den daglige praksis i landbruget, industrien og erhvervslivets sektorer: Hvordan indretter vi en sådan økonomi - i praksis? Er det overhovedet foreneligt med den nuværende kapitalistiske markedsøkonomi?

Hvis man forestiller sig, at den eksisterende markedsøkonomi skal fortsætte stort set uændret i al fremtid med et frit marked for handel og produktion, delvist de-reguleret, med globalisering og en produktion, der kun i beskedent omfang behøver at tage hensyn til klima, miljø eller naturressourcer og med overskudsmotivet som eneste drivkraft, så er det givetvis ikke foreneligt med Doughnutøkonomi.

Men dét er heller ikke noget realistisk udviklingsscenarie for klodens økonomi. De sidste årtier er den globale økonomi i gennemsnit vokset med omkring 3% om året. Hvis det skulle fortsætte, vil den samlede globale økonomi fordobles på 24 år. Dermed fordobles også økonomiens aftryk på klima og biodiversitet, muld, vand, ressourcer. Det er svært at forestille sig noget mere uholdbart og dermed urealistisk.

Forestillingen om Business as usual er ganske vist politisk mulig, men rent fysisk og naturvidenskabeligt er det ikke en mulighed. Hvis kloden skal bestå og fortsat være hjem for menneskeheden, er det derfor en urealistisk vej videre.

Frem til nu har svaret på dét problem fra den store majoritet af verdens regeringer været "grøn vækst": De globale økonomier, siger man, kan fortsætte

⁶¹ På dansk finde bogen som "Doughnut Økonomi - 7 principper for en fremtidig økonomi", Informations Forlag. På engelsk findes bogen her <https://www.kateraworth.com/> - med Kate Raworth korte introduktion her <https://www.kateraworth.com/doughnut/> - **Kate Raworth** (f. 1970) er engelsk økonom, uddannet fra Oxford University, hvor hun i dag arbejder på Environmental Change Institute. Hun er seniormedarbejder på Cambridge Institute for Sustainability Leadership. Raworth er tilknyttet

flere ekspertpaneler og tænketanke med fokus på bæredygtighed og miljø og skriver om økonomi og bæredygtighed for internationale medier, bl.a. The Guardian. En kort introduktion til Doughnutøkonomien findes i "Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark", kapitel 7, s. 41-44, <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2021/08/Folkeavisen-2021-web.pdf>

⁶² DEAL beskrives nærmere her <https://doughnuteconomics.org/>

væksten, men afkoblet fra udledning af drivhusgasser, biodiversitetsødelæggelse og ressourceudtømming, idet man forestiller sig, at teknologiske fremskridt skal hjælpe os med at skabe denne afkobling.

Grøn vækst i den forstand er imidlertid aldrig lykkedes noget sted i verden⁶³, og vi står ikke over for teknologiske syvmileskridt som på rekordtid synes at have bare skyggen af chance for at skabe den nødvendige afkobling. Det gælder også de to teknologier som i disse år er genstand for stadig større interesse fra verdens regeringer og den fossile industri: CCS (Carbon Capture and Storage) og PtX (Power-to-X, hvor X eksempelvis er metanol, ammoniak eller brint)⁶⁴. Nærmere analyser viser, at de aldrig vil kunne garantere en vækst, der ikke skader planeten.

Vi er med andre ord nødt til at formulere fremtidens økonomi på nye måder - en fortsat vækst i en ureguleret markedsøkonomi er ikke en farbar vej, ej heller som "grøn vækst". Små reguleringer er - som IPCC gentagne gange siden deres 1,5 graders rapport i 2018 har påpeget det - ikke tilstrækkelige. Det er heller ikke tilstrækkeligt med indgreb, der ændrer én sektor ad gangen, fx energisektoren. Vi skal omstille samtlige sektorer på én gang i en helhedsorienteret, en holistisk, omstilling. Og det er ikke tilstrækkeligt at vi tænker klimahensyn - vi skal indtænke alle klodens grænser.

I den internationale forskning er der udpeget ni planetære grænser⁶⁵, der beskriver et "sikkert handlingsrum" (safe operating space) for mennesker i forhold til påvirkningen af det globale miljø.

⁶³ Se fx analysen i "Decoupling Debunked" - <https://eeb.org/library/decoupling-debunked/>

⁶⁴ Se fx kritikken af CCS og PtX i analyserne https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2023/11/23_Nyhedsbrev.pdf og her https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2023/11/24_Nyhedsbrev_13.pdf

⁶⁵ Oprindelig formuleret af Stockholm Resilience Center i 2009 og igen i 2015 opdateret, se Stockholm Resilience Centre, Stockholm University, (2023): "Planetary Boundaries", <https://stockholmuniversitetet.se/sr0nfkn/m95oydnsm1zj0c526qzin1vs> - se også Johan Rockström og

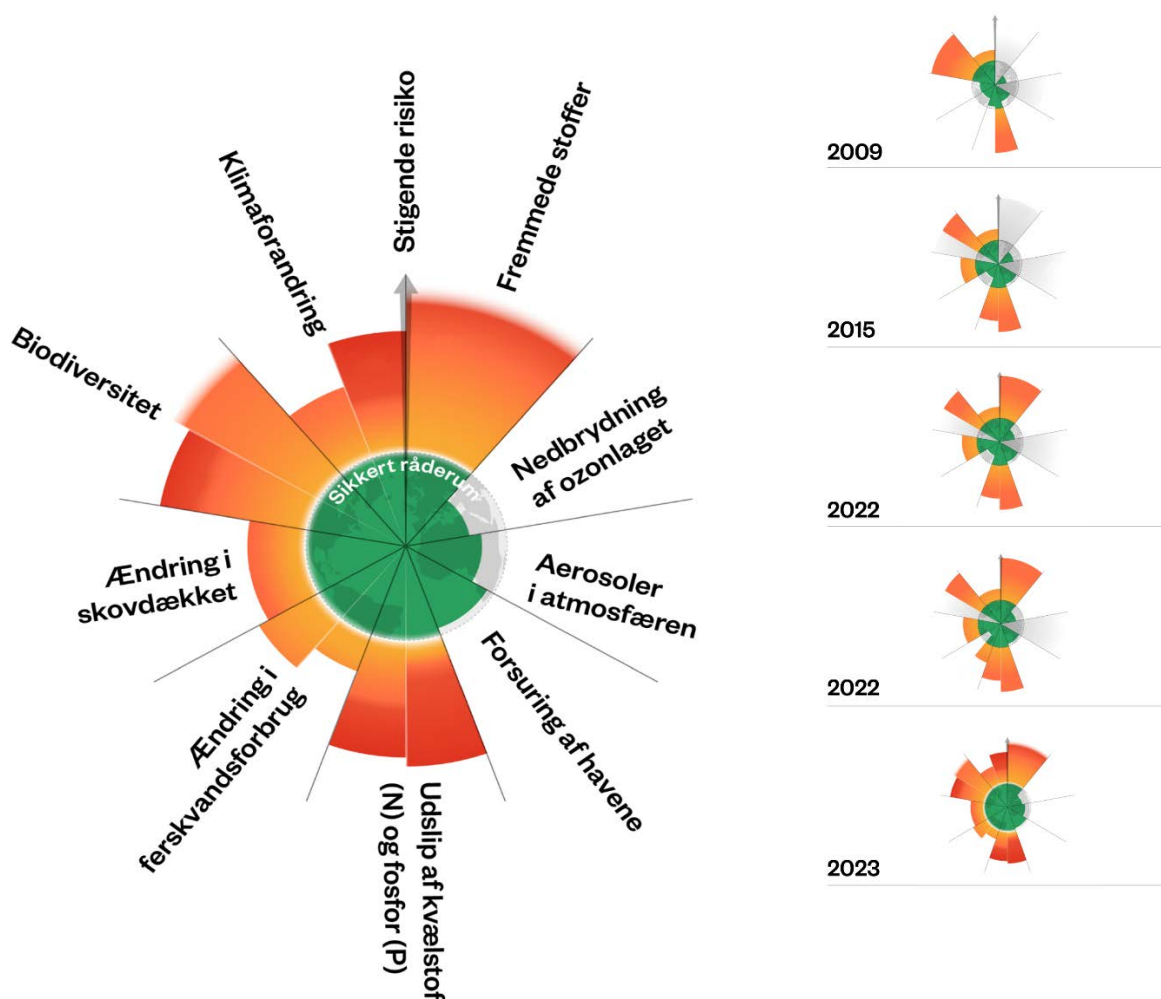
Kortlægningen viser, hvor stor en menneskelig påvirkning af de globale miljøprocesser, der kan tillades, uden at påvirkningen risikerer at forårsage dramatiske ændringer i den globale miljøtilstand. Seks af de ni planetære grænser er allerede i dag overtrådt⁶⁶. De 9 planetære systemer repræsenterer de globale økosystemer, som sikrer, at kloden er i balance. Når et systems grænser overskrides, begynder det at bryde sammen. Planetary Boundaries som et redskab for verdens økonomiske og politiske styring blev oprindelig formuleret af Stockholm Resilience Center i 2009.⁶⁷

De 6 overskredne grænser er: Klimaforandringer, biodiversitet, ændringer i arealanvendelsen (land, jord og skov), ferskvand, næringsstofkredsløbet for kvælstof og fosfor, og forurening af miljøet med kemikalier og materialer, herunder sprøjtegifte og antibiotika i landbruget. Figuren nedenfor viser de overskredne planetære grænser. Mere detaljerede forklaringer findes [her](#) s.10 og [her](#), s.4.

Owen Gaffney: "Klodens Grænser", Informations Forlag 2022, om de planetære grænser, s. 74 ff

⁶⁶ Richardson, Katherine et al. (2023): "Earth beyond six of nine planetary boundaries". Publiceret i Science Advances, 13. september 2023, vol. 9, Issue 37. Figuren er baseret på artiklens figur 1.

⁶⁷ Se nærmere forklaringer i Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark, s. 4 ff, der baserer sig på filmen "Planetary Boundaries" af Johan Rockström og David Attenborough, <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2021/08/Folkeavisen-2021-web.pdf>

Den måde, vi dyrker jorden på, og de fødevarer, vi producerer og forbruger, er både en central del af problemet, men også en afgørende del af løsningen.

World Economic Forums Global Risk Rapport 2023⁶⁸, der er baseret på en rundspørge blandt 1.200 forskere, erhvervsledere, politikere og ngo'er, viser, at de ti højest vurderede risici i et tiårsperspektiv alle handler om, hvad der sker med klimaet, biodiversiteten og naturressourcerne, eller er relateret til disse i form af øgede flygtningestrømme og social og geopolitisk strid om ressourcer.

I gentagne rapporter fra IPCC⁶⁹ og en række internationalt anerkendte forskere har vi siden 2018 fået fortalt, at vi snart overskrider klodens store Tipping Points⁷⁰, dvs. grænserne for, hvornår opbremsning er mulig. Dermed begynder disse økosystemer at bryde sammen i processer der er så omfattende og voldsomme, at det er udenfor menneskelig kontrol og indflydelse. Det er med andre ord vitalt at undgå sådanne overskridelser⁷¹

⁶⁸ Jf. World Economy Forum (January 2023): "Global Risks Report 2023", <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023>

⁶⁹ Se IPCC "Climate Change Report 2023, Synthesis Report", https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf

⁷⁰ Jf. "Klodens Grænser" af Johan Rockstrøm og Owen Gaffney, som skitserer disse problemstillinger indgående.

⁷¹ Jf. Niels Aagaard, "Klodens tilstand" 2022, som gengiver videnskabens pointer i kort form, <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2022/09/Klodens-tilstand-og-folketingsvalget.pdf>

Vi er altså nødt til at styre og regulere økonomien på en meget mere omfattende vis, end vi er vant til.

Regulering og styring sker allerede i dag på tusindvis af måder. Men mest uden for vores og offentlighedens kendskab. Meget styres af store globale selskaber, af virksomheder, finansmarkeder eller kapitalfonde, hvis eksistens vi dårligt kender. Andet reguleres via EU, via Frihandelsaftaler, via staten i Danmark m.v.

Men den regulering, vi ønsker, skal nødvendigvis have en anden karakter. Den skal ikke alene skabe sunde landbrug med klodevenlige dyrkningsformer. Den skal samtidig fremme en decentralisering, der kan skabe åbenhed og gennemsigtighed. Den skal affbureaukratisere, involvere befolkningen i et egentligt **deltagerdemokrati**⁷². Skabe mere ansvar og langt større direkte indflydelsesmuligheder for

befolkningen gennem en (videre-)demokratisering af samfundet og opbygning af en række beslutningsfora, hvor en langt større indflydelse er lagt ud til befolkningen, fx via nationale og kommunale borgerting.

Nogle af de mange tiltag, vi må gribe til er kendte og alment samfundsmæssigt accepterede. Andre er nye og skal først vise deres nødvendighed og værdi. Her er en skitse til et sådant sammenhængende fødevarer-system. Det er en første skitse til en 'madøkonomi inden for de planetære grænser' og skal selvsagt udvikles videre. Men det kan bruges som udgangspunkt for videre dialog og udvikling.

Et sammenhængende fødevarer-system inden for klodens grænser

I et bæredygtigt fødevarer-system skal de, der forbruger maden, i store træk indkøbe og forbruge sund og klimavenlig mad svarende til de officielle aktuelle kostråd⁷³ og anvisningerne fra *EAT Lancet Kommissionen*⁷⁴. Mest mulig af denne mad skal dyrkes vha. regenerative dyrkningsformer, produceres lokalt, transporteres kort og med et minimum af emballage. Al emballage udvikles til at være biologisk nedbrydeligt og anvendeligt til genbrug.

Dem der producerer maden skal producere regenerativt og inden for de planetære grænser. Vejen mellem producenter og forbrugere skal være kortest mulig og der skal være et kendskab til maden fra forbrugernes side skabt gennem en løbende dialog mellem forbrugere og producenter. Forbrugere skal langt oftere end i dag også være medarbejdere, frivilligt aktive i og medejere af fx andelsgaarde, fødevarefællesskaber m.m.

⁷² En glimrende fremstilling af fremtidens nødvendige deltagerdemokrati finder man i bogen "Efter Festen" af Bjarke Dahl Mogensen og Rune Detlif Baastrup, Gyldendals Forlag 2023, s. 145-169.

⁷³ Se <https://fvm.dk/foedevarer/mad-maaltider-og-sundhed/de-officielle-kostraad>

⁷⁴ <https://raadeforsundmad.dk/organisation/eat-lancet-commission/> Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet

Commission on healthy diets from sustainable food systems. EAT-Lancet-kommissionens rapport fra januar 2019 giver et globalt bud på sammensætningen af en bæredygtig og sund kost. [Hent rapporten her](#). Se også deres opsummering [Healthy Diets From Sustainable Food Systems](#)

Figur – Forslag til sammenhængende fødevaresystem

I FORHOLD TIL PRODUKTIONEN

Reformer der medvirker til at skabe et decentralt fødevarer- eller madsystem med mulighed for folkeejere, fællesejere og non-profit produktion af mad inden for klodens grænser

Vi skal råde over jorden og dyrkningen skal omstilles (kap. 5)

Vi opretter i alt 4 fonde, som tilsammen skal sikre os indflydelse på jorden og landbruget.

- **En statslig jordfond - Landbrugets**

Omstillingsfond - som har fortrinsret til at opkøbe jord til rimelig pris, når landbrug, går konkurs eller udbydes til salg; eksempelvis når ældre landmænd ønsker at sælge. Den opkøbte jord udstykkes, udloddes eller sælges til regenerative, klimavenlige dyrkningsformer i intensiv småskala fortrinsvist fra ½-30 ha. men med mulighed for større lodder op til fx 100 ha. De helt små lodder muliggør lokalt fællesejere af jord ved en landsby, et bykvarter etc.

- Der oprettes et passende antal **Lokale og Regionale Jordfonde** med fortrinsret til at opkøbe landbrug til rimelig pris, når de går konkurs eller udbydes til salg. Fondene har lokal basis i en kommune eller en region, og de udstykker og udlodder fortrinsvis til borgerejede andelsgårde, fællesjorde og kooperative landbrug. Ønsket er at supplere den statslige fond med fonde, der har lokalt udgangspunkt og involverer borgerne i jordejere.

- Der etableres en **Grøn Omstillingsfond** til gældsafvikling i landbruget. De høje jordpriser og den store gæld i landbruget er skabt i en anden politisk virkelighed, og det skal ikke gå ud over den enkelte landmand. Klimaafgifter m.v. vil ramme landbrugets betalingsevne og føre til faldende jordpriser. Staten bør derfor træde ind og etablere en grøn omstillingsfond, der kan medvirke til gældsafvikling i de landbrug som ikke kan passe deres lån, når afgiften indføres.

- Der oprettes en **Fælles Omstillingsfond** til omstillingen af den del af landbruget, som i dag dyrker konventionelt og hverken er truet af konkurs, uoverkommelig gæld eller nødvendige generationsskifter. Alt landbrug - herunder også alt eksisterende konventionelt landbrug i Danmark -

skal inden for meget få år 100% omstilles til en produktion, der holder sig inden for klodens grænser. Det betyder at fremtidens landbrug primært er baseret på planteproduktion i stedet for kød. Og at planteproduktionen overvejende foregår via intensiv og regenerativ dyrkning i mindre enheder med et begrænset antal husdyr per landbrug. Fremtidens landbrug vil endvidere være kendetegnet af cirkulær økonomi, vedvarende energi, og uden brug af miljøgifte, fossil energi, etc.

Det er ikke tilstrækkeligt, at de jorde og landbrug, der efterhånden opkøbes af de to nye fonde - den statslige fond *Landbrugets Omstillingsfond* og de Lokale og Regionale Borgerfonde - omstiller de opkøbte gårde og jord til klimavenlig dyrkning. Hele landbrugsproduktionen skal snarest omstilles. Derfor denne *Fælles Omstillingsfond* der skal hjælpe omstillingen fra det eksisterende konventionelle landbrug til regenerativt landbrug økonomisk og rådgivningsmæssigt. Det vil kræve støtte til kurser og uddannelse, rådgivning, nyindretning af gårde, hjælp til de nye dyrkningsformer og forretningsgange. Omstillingsfonden skal sikre en sådan omstilling af eksisterende brug på en smidig og u-bureaukratisk måde.

Midlerne hertil kommer fra CO2-afgiften på landbrugets produktion. Staten skal have mulighed for at ekspropriere jord, når hensynet til almenvellet taler for det. Der udbetales erstatning for denne jord ud fra den gennemsnitlige aktuelle hektarpris.

- De sidste 20 års deregulering omkring jordejere rulles tilbage og der genindføres skærpede krav til besiddelse af jord. Det betyder bl.a. at bopælspligten genindføres, at der fastsættes loft over mængden af jord, den enkelte landmand kan eje. Jordejere skal igen have fortrinsret til at købe tillægsjorde fra naboer. Genindførsel af krav om

dansk statsborgerskab som forudsætning for at eje dansk jord. Kapitalfondes, herunder internationale

kapitalfondes, adgang til at opkøbe landbrugsjord tilbagerulles.

Vi skal anvende vores landareal inden for klodens grænser. Det kræver en arealreform (kap. 6)

Når vi skal overholde klodens grænser og Danmarks forpligtelser ift. de internationale aftaler, som vi er en del af, er vi nødt til at aftale, hvordan vi vil fordele vores samlede areal. EU's biodiversitetsstrategi kræver fx, at vi i 2030 har 30% beskyttet natur. EU's Vandrammedirektiv betyder at alt land og vand i Danmark senest i 2027 har opnået god økologisk stand. Parisaftalen kræver, at vi overholder vores del af 1,5 graders målet. I dag har Danmark meget lidt beskyttet natur (2,3%). Landbruget optager næsten 2/3 af vores samlede areal til en monokultur, der skaber meget store klima- og biodiversitetsproblemer. Vi har meget lidt skov, som for 98% vedkommende er produktionsskov, overvejende baseret på monokultur. Motorveje, broer, havne og lufthavne har bredt sig og indtaget store områder af landet, og med Infrastrukturreformen er der lagt op til endnu flere anlægsprojekter. Landdistrikter er affolket og landsbyer er efterladt helt eller delvist

tomme, mens byerne vokser og parcelhuskvartererne breder sig.

I årtier har Danmark i store træk undladt at have en samlet plan for anvendelsen af vores areal. Nu er det imidlertid ikke længere en farbar vej, for Danmark er ved at have opbrugt sit i forvejen beskedne landareal, og fordelingen matcher ikke fremtidens krav. Nødvendigheden af en anden og bedre fordeling af by og infrastruktur, landbrug, natur og skov trænger sig på. Vi er tvunget til at definere, hvordan vi vil anvende vores sparsomme areal. Vi foreslår en arealfordeling i 2040 med følgende hovedfordeling:

- 30% landbrug
- 30 % beskyttet natur, heraf 10% særligt beskyttet natur
- 14% byer og infrastruktur - cirka som nu
- 26% skov, heraf 11% produktionsskov og 15 % uberørt skov.

Vi skal indføre nye dyrkningsformer, der genopbygger økosystemerne og lagrer kulstof (kap. 7)

Dagens landbrug er et kemisk industrilandbrug, der tegner sig for en stor del af tabet af artsrigdommene (biodiversitet), har et meget stort klimaaftryk, forårsager muldflugt og har et uholdbart stort vandforbrug (80% af Danmarks vandforbrug). I dag er de 61% af landets areal, som landbruget optager, årsag til problemer, som ikke kan fortsætte. En hovedårsag hertil er de dyrkningsformer, landbruget skal anvende. Derfor skal vi hurtigst muligt omstille til dyrkningsformer, der genopbygger naturen og dens økosystemer. Vi foreslår derfor en række reformer, der skal medvirke til, at dansk landbrug som helhed snarest mulig overgår til regenerative dyrkningsformer. Der gennemføres en lovgivning som fremmer dyrkningsmetoder, der genopbygger muldlaget. Der gennemføres samtidig en lovgivning, der beskytter

drikkevandet og fremmer dyrkningsmetoder, der beskytter vores grundvand.

Permakulturelle og regenerative dyrkningsformer opbygger mulden, lagrer kulstof, fremmer biodiversiteten, anvender og beskytter vores grundvand og havmiljø og producerer sund mad uden indhold af gift. Regenerativt landbrug opbygger økosystemer og naturen på en måde, der respekterer de planetære grænser. Omstillingen til disse dyrkningsformer er derfor en af vores bedste muligheder for at opnå målet om et landbrug, der overholder klodens grænser. Herigennem har de 61% af landets areal mulighed for at overgå fra at være et hovedproblem til at blive en afgørende faktor i løsningen. Hvis de nye dyrkningsformer skal slå igennem og vi skal passe på biodiversiteten, er

vi nødt til at udfase kunstgødning, brugen af miljøgifte og de gmo-afgrøder, der i disse år vokser i antal og betydning inden for landbruget. Kapitlet

afsluttes derfor med en række lovforslag til dette.

Vi skal omstille fra produktion af kød til produktion af plantebaseret mad - Fra Foder til Føde (kap.8)

Vi ved, at Danmarks samlede areal er blevet for småt til at skaffe den fornødne plads til de 30% beskyttet natur, som EU's Biodiversitetsstrategi kræver. Vi ved, at vi ikke bliver i stand til at overholde Parisaftalen med det landbrug, vi har i dag.

Der er én indlysende vej ud af denne misere: Vi skal gennemføre en omfattende reduktion af vores stærkt klimabelastende bestand af husdyr og dermed bl.a. kødproduktionen. Og eftersom det er omkring 10 gange mere energieffektivt at producere plantemad fremfor mad af kød, vil vi kunne producere den samme mængde mad (protein til 12 mio. mennesker) på langt mindre areal, samtidig med at vi får plads til vild og beskyttet natur og overholder Danmarks internationale aftaler, herunder EU's Vandrammedirektiv og EU's Biodiversitetsstrategi.

I fremtiden skal vi derfor producere plantemad i stedet for kød. Nedbringe vores millionbestande af svin, køer og fjerkræ til dét, der naturligt kan passe ind i vores økosystemer og fremtidige landbrug. Vi skal overgå fra at bruge 80% af vores landbrugsareal til at producere foder til dyrene og i stedet producere føde direkte til menneske - uden husdyr som mellemlid.

Omstillingen er mulig, hvis vi hjælpes, også selvom den er omfattende. Vi kan og bør støtte landbruget i denne omstilling, både fordi det ikke er de enkelte landmænd, der har bestemt de nutidige dyrkningsformer m.v. Og fordi omstillingen er så fuldstændig afgørende for vores samfund og fremtidige generationer.

Hermed vil vi på én gang kunne skaffe tilstrækkelig madenergi til den danske befolkning (plus en andel til eksport) og øge den andel af natur og skov, som vi er forpligtiget til ift. internationale aftaler.

Landbruget skal hjælpes til den omstilling gennem den samlede række af reformforslag vi foreslår i denne plan en række politiske reformer, bl.a. disse.

- Landbruget skal nedtrappe sin kødproduktion og husdyrbestande med i gennemsnit 90 % og omstille til plantebaseret madproduktion i tråd med den nationale arealreform. Drøvtyggernes antal reduceres, så de samlede udledninger ikke umuliggør overholdelse af Parisaftalen, idet køer som bekendt udleder metan, en drivhusgas der målt på 20 års basis er 85 gange stærkere end CO₂. I dag har dansk landbrug 1,5 mio. køer, vi skal ned til 150.000-200.000 i fremtiden. Alle dyr indgår i fremtiden i landbruget ud fra deres naturlige forudsætninger som arter og deres antal tilpasse de naturlige lokale økosystemer, som dyrene bliver en del af. Alle dyr skal have mulighed for at gå ude, når det er relevant.
- Der gennemføres reformer, som gør Danmark til frontløber som producent og forbruger af plantebaserede fødevarer, der er produceret på klima- og miljøvenlige måder.
- Der tilføres *Fonden for plantebaserede fødevarer* flere midler til støtte for denne omstilling.
- Alle offentlige måltider skal fremover servere plantebaseret, sund og klimavenlig mad, så det offentlige går foran i omstillingen til sund og klimavenlig mad. Det offentlige serverer knap en million måltider dagligt. Det er naturligt for de offentlige måltider at følge de officielle kostråd, og omstillingen heraf vil være en stærk drivkraft i omstillingen i det hele taget.
- Der skal gennemføres en efteruddannelse af køkkenprofessionelle i at tilberede sund,

nærende og velsmagende mad med planter som måltidets hovedbestanddel.

- Fødevarer produceret ved hjælp af klimavenlige dyrkningsformer fritages for moms, mens momsen for konventionelt dyrket mad forøges mærkbart.

Vi skal finansiere omstillingsprocessen (kap. 9)

Den omstilling, vi står overfor, bliver en af de mest omfattende i vores historie. Andelsbevægelsen fra 1860 og de næste 100 år frem var en radikal og omfattende omstilling. Det samme gælder den omstilling - 'strukturudviklingen' - der er foregået fra 1950'erne og frem til i dag. I dag står vi med et landbrug, der er koblet til agroindustrier som i stigende grad er sammenvævet globalt, og hvor jord er blevet en international handelsvare. Et landbrug der er præget af stadig mere teknologi, Big Data og GMO-afgrøder.

Men vi skal i en helt anden retning. Det kræver penge til at gennemføre alt det, der skal ændres. Det kræver statslige politikker, der understøtter omstillingen. Og det kræver ikke mindst hele befolkningens aktive medvirken.

Vi foreslår følgende:

- Der indføres en helhedsorienteret, ensartet og høj CO₂-afgift - en klimaafgift - på landbrug,

- Klimavenligt produceret mad fra fællesejede non-profit producenter - fx andelsgaarde, socialøkonomiske madvirksomheder - får fortrinsret ved offentlige grønne indkøb efter samme retningslinjer, som man for 10 år siden fandt frem til for socialøkonomiske virksomheder.

øvrige madproduktion samt madforbrug.

- Der indføres en differentieret moms på fødevarer. Den skal være høj for mad, der er produceret på måder som skader klima og miljø, mens klimavenligt producerede madvarer helt skal fritages for moms.
- EU's landbrugsstøtte omlægges så den i fremtiden ikke gives som traditionel hektarstøtte, ud fra hvor mange ha, den enkelte landmand har, men gives som en støtte der fremmer den klimavenlige produktion.
- Der oprettes en *Fælles Omstillingsfond* til omstillingen af landbruget, jf. ovenfor, som kan finansiere omstillingen fra konventionelt til regenerativt landbrug på de konventionelt dyrkede gårde.

Landbrugsuddannelser og forskning i mad gentænkes, så de fremmer omstillingen til plantebaseret (kap. 10)

Vores landbrugsuddannelser skal omstilles, så de matcher fremtidens landbrug. Det kræver omstilling, kompetenceudvikling m.v. på landets landbrugsuddannelser. Det kræver samtidig en langt tættere kobling mellem praksis, forskning og uddannelse, hvor forskningen foregår i tæt samspil med praksis, og hvor landbrugsuddannelserne løbende er opdateret på praksisfeltets viden og erfaring og den seneste forskning. Det er begrundelsen for følgende forslag:

- Der afsættes forskningsmidler til etablering af en hurtigt-arbejdende, omfattende og uafhængig forskning i alternative klimavenlige dyrkningsmetoder af mad, herunder de samfundsmæssige gevinster ved regenerativt jordbrug og permakultur. Særlige forskningstemaer handler om regenerativ dyrknings evne til at understøtte og genopbygge biodiversitet, kulstoflagring, mulden, brødføde tilstrækkeligt mange

mennesker ift. areal ⁷⁵.

- Demonstrationsgårde og læringscentre. Der oprettes 20 statslige landbrugscentre med demonstrationsgårde, der skal fungere som demonstrations-, forsøgs-, forsknings- og besøgscentre baseret på nyeste forskning og dyrkningsmetoder.
Disse gårde og landbrug følges af uafhængig forskning med henblik på at registrere deres dyrkningsresultater på basale parametre: Muldopbygning, vandfastholdelse. Udbytte målt i protein, kulhydrat, fedt, mineraler, vitaminer. Anvendt arbejdstid. Input-output. Klimaaftryk. Ressourceaftryk. Biodiversitet. Der er tale om aktionsforskning, hvis resultater løbende går tilbage til praksisfeltet og i en dialog udvikler dette.
- Der skal udvikles et kvalitetsstempel i relation til de nye dyrkningsformer.
- Landets landbrugsuddannelser reformeres. Uddannelserne skal give eleverne den relevante kompetence i forhold til fremtidens landbrug og uddanner fremtidens klima- og miljøvenlige landmænd m/k. Landbrugsskolerne omlægges pensum og uddannelsesforløb, så uddannelserne aktivt understøtter den bæredygtige omstilling. Kursisterne lærer at dyrke regenerativt i mere arbejdsintensive jordbrug, hvor dyrene har en ny rolle. Kursisterne lærer, hvordan de organisatorisk, økonomisk og mht. rådgivning inddrager lokalbefolkningen og understøtter omstillingen til bæredygtighed lokalt bedst muligt.
- Som supplement til den nye landbrugsuddannelser etableres en række lokale borgerdrevne jordbrugsuddannelser som sikrer en bredere, folkelig og lokalt baseret udbredelse af fremtidens landbrugs- og dyrkningskompetencer. Disse uddannelser har lokal karakter og giver kurser til den lokale

borgerdrevne omstilling - fx omlægningen af traditionelle parcelhushaver til permahaver, etablering af lokale høsterier, dyrkning af fælleshaver, urban farming, lokal produktion i landsbyer, bykvarterer. Det kan være kurser i stil med "Den regenerative jordbrugsskole" <https://regenerativ.dk/den-regenerative-jordbrugsskole/> og Permakulturgaardens kurser og uddannelser <https://permakulturgaarden.dk/>

- Efteruddannelse af køkkenpersonale. Der etableres tilstrækkelige og omfattende efteruddannelser i klimavenlig mad, produktion og madhåndtering som tilbydes alle professionelle, der arbejder med mad.
- Der indføres sund og klimavenlig mad på skoleskemaet på landets grundskoler prioriteret med passende antal timer. Gratis, sund og klimavenlig skolemad indføres parallelt hermed i grundskolernes kantiner. Alle børn i Danmark tilbydes dagligt et gratis, vegetarisk måltid i skolen. Det vil gavne indlæring, sundhed, fremtidige spisevaner og adfærd. Skolerne serverer velsmagende, gratis sund og klimavenlig mad hver dag til alle aldersklasser, og skolens børn og unge lærer på skift at stå for tillavningen af denne mad sammen med hjælp fra professionelle kokke eller uddannede lærere. Skolernes børn og unge lærer selv at dyrke mad i væksthuse, højbæde, fælleshaver. Skolerne gives midler til at anlægge væksthuse, højbæde og fælleshaver til lokal produktion af råvarer til skolen. Så meget mad som muligt produceres på de enkelte skoler. Resten indkøbes fra lokalområdet. Der tilføres skolerne ressourcer til dette, til efteruddannelse af lærere, passende køkken- og kantineforhold. Der gennemføres en gymnasireform som sikrer, at de samme former for opdyrkning af kompetencer omkring klimavenlig mad også kommer til at foregå i gymnasierne.

⁷⁵ Se Tycho Holcomb og Karoline Nolsø Aaen "Regenerativt skovlandbrug, en vision for fremtidens landbrug" i "Folkeavisen op. cit. s. 23: På 100 ha kan vi brødføde 1000 mennesker med en alsidig kost, svarende til en mindre

landsby, hvor nogle er vegetarianer, andre også spise kød. Sådanne erfaringer skal forskningsbaseres bedst mulig, snarest mulig.

Vi skal skabe liv på landet og genrejse sammenhængende lokalsamfund på landet (kap. 11)

Vi etablerer små lokalsamfund passende steder i landet med off grid landsbyer, andelssamfund, selvforsynende lokalsamfund. Herigennem genrejser vi en række sammenhængende lokalsamfund. Som led i dét skaber vi jobs og lokale produktioner i et netværk af sammenhængende økonomier, hvori landbrugene og maden spiller en central rolle. Disse initiativer starter genrejsningen af livet på landet og lader produktionen af mad blive en central del af det. Processen gentænker hverdagslivet i sin helhed i de nye lokalsamfund, så det bliver bæredygtigt med hensyn til energi, boliger, fødevarer, transport, livsstil, forbrug og kulturliv. Vi gentænker relationerne mellem by og land, så de i fremtiden spiller sammen. I byerne og på landet skaber vi grønne virksomheder med grønne jobs. Lokalsamfundene på landet gentænkes som arnested for udvikling, bæredygtighed og iværksætteri. Innovation og samfundsudvikling kom i årene 1850-1930 langt hen fra landdistrikterne. Det kan ske igen. Og både landsbyerne og bylivet gentænkes med rod i Danmarks stærke traditioner for andelsbevægelse og fælleseje. Vi indretter fremtidens arbejdsintensive landbrug på landet og bygger huse til familierne af naturlige lokale materialer og som tiny houses og off grid landsbyer. Landbrugene indgår i netværk af indbyrdes forbundne erhverv med håndværk og giver plads til uddannelser og kulturliv.

- Større gårde opkøbes og udstykkes til klimavenlig dyrkning hos ny tilflyttende familier. Et negativt og gældstynget storlandbrug forvandles til *"en livgivende mangfoldighed af levende familielandbrug på landet"* (cit. Dalby Planen).
- Vi indretter små selvforsynende lokalsamfund med landbrug og fiskeri, skovdrift, værksteder og småvirksomheder samt bosætning for 50-150 familier. Det hele uden gæld og uden affald (Grobund Ebeltoft). Det kan kobles til etablering af små off grid landsbyer (Grobund Brenderup).
- Etablering af andelssamfund for 200-500 mennesker med landbrug, energi, boliger, genbrugsbutikker og reparationsværksteder, deleordninger. Målet er at skabe en bæredygtig livsstil for disse lokalsamfunds beboere. En livsstil, som fungerer som praktisk eksperimentarium og alternativ til den eksisterende livsstil. Med bæredygtige boliger, miljøvenlige energikilder, fællesdyrkning af jorden og lokal forsyning af fødevarer, kombineret med madproduktion i småskala som indgår i et lokalt fødevarefællesskab, der sælger sine produkter lokalt. Det kombineres med grønne erhverv, socialøkonomiske virksomheder, et aktivt kulturliv og inklusion af mennesker med særlige behov. Der etableres på landsplan 20 nye sådanne lokalsamfundsbebyggelser med hver især 70 til 200 familier. I hver bebyggelse bygges bæredygtige boliger baseret på tiny house modellen tilkoblet til fælles vedvarende energianlæg. Der gives statslige iværksættelser til grønne småerhverv med opcyklings af møbler, tøj, elektronik m.m.
- Vi skaber en række lokale sammenhængende non-profit og profit fødevaresystemer fra jord til bord og retur med kæder af butikker, fødevarefællesskaber, gårdkooperativer, produktionskooperativer, torvedage, socialøkonomi og andelsforeninger. Vi fremmer lokale ejerskaber i stil med Andelsgaarde. Nye former for demokratiske og fællesejede virksomheder og landbrug, som vokser ud af lokal aktivitet. Herigennem involveres befolkningen i fremtidig produktion.
- *Lokalisering og demokrati i madsystemet.* Vi etablerer sammenhængende lokale madsystemer i og omkring alle større byer, hvor madens produktion kan spille sammen med andre erhverv. Hvor forbrugere og producenter kan spille sammen. Lokaltiden fremmer klima- og miljøhensynet og muliggør det lokale demokrati, hvor borgerne har indflydelse på maden.

Eksempel: Liege, Belgien går foran!

Liege i Belgien kan tjene som eksempel på en begyndende borgerstyret omstilling af fødevarer-systemet. I 2013 gik borgere fra omstillingsbevægelsen – *Liège en Transition* – og adskillige lokale non-profit organisationer og kooperativer involveret i korte fødevarerforsyningskæder og udvikling af landdistrikter sammen for at skabe CATL (*Ceinture Aliment-Terre Liégeoise* eller *Liege Food-Belt*).

I 2020 eksisterede 20 borgerdrevne fødevarerkooperativer under CATL-banneret. Enten skabt direkte af foreningen eller inspireret af dens modeller. Eksempelvis *Les Petits Producteurs* (dvs. "De små producenter"), fire lokale og/eller økologiske fødevarerbutikker inden for et kooperativ, som bruger sit overskud til at støtte nye landbrugsprojekter.

CREaFARM er et kombineret projekt, oprettet af byen Liège sammen med CATL. Byen identificerer egnede grunde og stiller dem til rådighed for at fremme bylandbrug, jobskabelse og lokal landbrugsproduktion. CATL coachede unge gartnere til at arbejde i disse bylandbrug. CATL var med til at skabe *Nourrir Liège Festival* april 2023 som nu kører på 7. sæson. Det har sat byen Liège på EU's landkort som en af de førende byer for bæredygtig mad i Europa. Festivalen er spredt over 10 dage, omfatter 150 partnere og omfatter hundredvis af for det meste gratis aktiviteter lige fra workshops til store konferencer.

Et andet ambitiøst projekt er *Cantines Durables-programmet*, som arbejder på at forbinde skoler med cateringtjenester, der tilbereder suppe med grøntsager fra lokale producenter. Målet er både at levere sund bæredygtig mad til et stort antal børn og at understøtte den lokale, retfærdige og bæredygtige forsyningskæde.

Man kan følge disse aktiviteter på CATL's hjemmeside og facebookside:

<https://www.catl.be/> <https://www.facebook.com/catliegeoise>

I FORHOLD TIL FORBRUGET AF MAD

Fremtidens borger og madforbruger (kap. 13)

I dag udleder den gennemsnitlige dansker 13 tons CO₂e per person årligt. Senest 2030 skal alle ned på knap 3 tons per person per år. Vi skal med andre ord omlægge vores forbrug og livsstil radikalt. Det gælder ikke mindst mad. Det vil ikke ske, hvis det overlades til den enkelte forbruger eller borger at stå for denne omlægning. Vi er nødt til at gennemføre en række politiske reformer, som gør den grønne livsstil til det oplagte og lettest mulige valg af livsstil og dermed forbrug. Reformen som skaber grundlaget for bredere og strukturelle omstillinger.

I forhold til mad skal der derfor gennemføres en række tiltag, der både muliggør, inspirerer og støtter borgeren til at træffe de nødvendige klimavenlige valg i sit madforbrug.

- Alle madvarer *klimamærkes*. Klimamærkningen skal gøre det muligt at se om varen er lokalt produceret, hvor den er produceret, se dens samlede klima- og miljøaftryk i livscyklus målt som CO₂e, dens vandforbrug, dens økologiske fodaftryk m.v. (en helhedsorienteret mærkning). Klimamærkningen viser klimabelastningen fra madens produktion og transport frem til kunden.
- Der indføres et *klima-dankort*, som viser klimaaftrykket af det mad, forbrugeren/borgeren indkøber. Alle Visa- eller Dankort skal i fremtiden kunne fungere som Klimadankort, der fortæller, hvor meget det forbrugeren har i kurven belaster klimaet. Vi begynder med mad, og starter med klimaet; senere tilføjes påvirkning af biodiversitet og ressourcer, så både klimamærkning og dankort så snart det er fagligt og beregningsmæssigt muligt afspejler vores forbrugs klodebelastning ift. klima, biodiversitet, ressourcer
- Alle voksne borgere får deres eget personlige CO₂ budget. Hver borger i Danmark får et bestemt kvantum CO₂ til rådighed, hvis størrelse tilpasses til den mængde CO₂e per verdensborger, som klimavidenskaben (i form af

FN's klimapanel, IPCC) viser at der er plads til i 2030. I dag udleder den enkelte dansker ifølge CONCITO's udregninger baseret på Danmarks globale forbrugsudledninger som nævnt årligt 13 tons CO₂e. Ifølge IPCC bør hver verdensborger i 2030 udlede knap 3 tons CO₂e, hvis vi skal opfylde Parisaftalens 1,5 grader målsætning. Vi skal med andre ord ned på en fjerdedel af vores nuværende udledninger og forbrug.

Via en kobling til klimadankort og klimamærkning bliver det muligt at foretage begrænsninger i overforbrug ud fra vores CO₂-kvoter:

Hvis den enkelte forbruger overskrider sin kvote forøges prisen på hver vare umiddelbart og mærkbart ved købet af efterfølgende varer. Efter en overgangsperiode på nogle år vil det ikke længere være muligt at købe mere end det, man har til rådighed i form af CO₂e pr. borger.

- *Supermarkederne gør klimavalg nemmere*. For at gøre det nemmere for forbrugerne at foretage de rigtige valg ift. klima m.v., skal supermarkedernes hylder tydelig vise, hvad der er lokalt/klimavenligt produceret mad af årstidens produkter. Denne mad placeres optimalt i alle butikker og supermarkeder.
- Der indføres nye *emballage systemer*, hvor man selv i udstrakt grad medbringer krukker, beholdere m.m. som emballage.
- Der oprettes en *Madspildsfond*, som støtter kommunale og borgerdrevne projekter og initiativer, der mindsker madspild
- Der gives økonomisk støtte og rådgivning til etablering af *madklubber* i et lokalsamfund, en landsby et bykvarter e.l. Madklubberne skal være baseret på frivillig indsats af lokale beboere som tillaver sund lokalt produceret klimavenlig mad. Støtten kan bl.a. gå til rådgivning og kurser i sund klimavenlig mad.

- Det skal være muligt at få statslig eller kommunal støtte til oprettelsen af borgerejede og -drevne klimavenlige og regenerative *fælleshaver* på fællesarealer, i parker, torve, ved kirkernes jordarealer, kolonihaverne og ved parcelhushaver, hvis ejere kan se værdien heraf.
- Det skal være muligt at få støtte til lokale *fødevarerfællesskaber*. Dvs. til by- og nabokvartersfællesskaber, der køber og omfordeler klimavenlige råvarer fra lokalområdets klimavenlige producenter og formidler den videre.
- *Madens priser* udtrykker de reelle omkostninger. Madens priser fastlægges, så de afspejler de reelle omkostninger inklusive de omkostninger der er et resultat af belastningen på kloden. Der indføres en ensartet, høj og fast *helhedsorienteret* CO2-afgift som afspejler den enkelte varers faktiske omkostninger på kloden, når der tages hensyn til ikke blot klima men også de øvrige planetære grænser.
- Der gennemføres en professionel og vedblivende *markedsføring* af sund og klimavenlig mad i tv, på samtlige medier og platforme. Den fortæller på passende vis, hvorfor vi skal omstille og hvad vi kan gøre. Markedsføringen fortæller eksempelvis om madklubber, om kurser i sund mad, om de nye kostråd omsat til opskrifter fra kogebøger med sund klimamad. Den fortæller om fødevarerfællesskaber, borgernes aktive involvering i og medejerskab til andelsgaarde, skoler med gratis klimamad, hvor børn og unge lærer at lave og dyrke fremtidens mad. Det hele på måder, der gør det indlysende og attraktivt at

omstille sine madvaner.

- *Lokal produktion i Andelsgaarde og Fælleshaver.* Befolkningen involveres i at løse landbrugskrisen. Dem der kan og vil dyrker lokale jorde sammen i fællesskaber. Vi bliver alle sammen 'gårdejere' baseret på andelstanken. Mange steder i og uden for byen starter vi *Fælleshaver* sammen, hvor et kvarters borgere dyrker sund og klimavenlig mad i lokale fællesskaber.

Andre steder etablerer borgerne i fællesskab *Andelsgaarde*. Grupper af borgere går sammen og stifter *foreninger*, hvor man hver især bidrager med et fast månedligt overkommeligt beløb. Fra den økonomi som herved skabes - og via de fonde der skabes nationalt og lokalt - opkøber vi gårde, der er til salg eller gået konkurs. Disse gårde udloddes og udstykkes til yngre landbrugere og familier, som dyrker dem klimavenligt. Alle andelshaverne modtager regelmæssigt madkasser fra disse gårde. På den måde genstarter vi andelsbevægelsen og arbejder os ud af klima- og biodiversitetskrisen i fællesskab. Én gård ad gangen. Alle Andelsgaarde arbejder for større biodiversitet og sigter efter, at alle andelsgårde skal have en 50/50 fordeling mellem natur og produktion af grøntsager og frugt.

Andelsgaarde arbejder uden gæld, og eventuelt overskud investeres i opkøb af nye gårde eller omlægning af mere jord til bæredygtig drift. Målet er at vi skal kunne producere langt det meste af vores mad lokalt, økologisk (giftfrit) og klimavenligt. Det skal sikre en tilgængelighed af bæredygtig mad til befolkningen lokalt.

En dansk landbrugsproduktion inden for de planetære grænser

Ovenstående række af reformer udgør tilsammen starten på en Doughnutøkonomi omkring mad i Danmark. Det er ikke længere muligt at anvende den traditionelle nationaløkonomi, vækstøkonomien, som bærende model for vores økonomier. Evig vækst på en planet, hvis

ressourcer er endelige og begrænsede, er opskriften på økonomisk kaos.

Vores nuværende økonomi opererer ikke med en hensyntagen til Jordens økosystemer, herunder klima og biodiversitet, vand, muld, hav etc. som led

i selve økonomien. Naturen opfattes som en uendelig ressource, som man kan tillade sig at bruge løs af uendeligt, uden at det skaber problemer, endsige behøver indarbejdes i økonomiske beslutninger.

Men al produktion, handel og forbrug - al økonomi - har vital og afgørende betydning for klima og biodiversitet og samtlige planetens grænser. Al produktion skal derfor i fremtiden indtænke og tage udgangspunkt i planeten og dens grænser.

I den nuværende økonomi har befolkningerne ingen eller kun meget lidt indflydelse på virksomhedernes beslutninger, udover den indflydelse der kan ligge i at være forbruger, hvor man kan til- eller fravælge produkter. Det er ikke realistisk at fortsætte med så

ringe indflydelse af den stund virksomhedernes økonomiske beslutninger afgør vores fremtid.

Fra den engelske økonom Kate Raworth har vi principperne bag fremtidens bæredygtige økonomi - Doughnutøkonomien - som definerer et trygt rum mellem de planetære grænser og det sociale fundament, FN's 17 verdensmål.

Dem har vi ovenfor brugt som overordnet guideline for de reformer, der er nødvendige i forhold til madens produktion, handel og forbrug, og som beskrives nærmere i de følgende kapitler.

Hvis vi samler disse reformer til en række principper for lokal økonomi som kan anvendes også på andre sektorer og områder af samfundsøkonomien, ville det kunne se således ud.

Opsamling med de mere generelle principper, der kan lægges til grund for fremtidens økonomi inden for de planetære grænser; her specifikt for økonomien omkring landbrug og mad.

1. En grøn bæredygtig livsstil

Hver borger skal inden 2030 leve med en ganske anderledes livsstil og dermed et helt anderledes forbrug - vi skal fra et forbrug der per borger udleder 13 tons CO₂e og frem til et forbrug, der udleder knap 3 tons CO₂e. Det kan ske uden at ødelægge vores livskvalitet, hvis vi omlægger klogt. Vi kan vælge at deles om tingene, fx vore el-biler og el-cykler, forbruge smartere så tingene holder længe, forbruge klogere så vi undgår dét, der belaster kloden allermost. Vi kan leve mere enkelt, genbruge, upcycple, reparere og leve med et andet forbrug af varer, fx plantebaseret mad i stedet for kød. Ligesom de officielle kostråd fra 2023 kan vi hjælpes om at formulere en moderne guide til en grøn livsstil med tommelfingerregler for fremtidens livsstil.

Vi ved, at vi på sigt skal leve med en livsstil, hvor vi ikke bruger flere ressourcer end, at der er til kommende generationer. Vi skal leve efter bæredygtighedsprincippet som det blev formuleret oprindeligt i Brundtlandrapporten, gentaget i One Planet princippet og senest i principperne bag de planetære grænser. Det handler ikke om afsavn, men om at leve enklere, klogere, deles, omlægge vaner, prioritere anderledes. Som led i dette udarbejder vi som borgere, landmænd og madproducenter samt detailhandel derfor - sammen med eksperter, videnskab og praktikere - en grøn guide for et madforbrug, der overholder planetens grænser. De officielle kostråd med deres 7 råd er et skridt i denne retning. Vi kan udbygge og supplere det, gøre rådene endnu mere præcise og relatere dem yderligere ift. klima- og miljøaftryk.

2. Ny produktion til denne grønne livsstil

Vi igangsætter ny bæredygtig produktion af mad og

omstiller eksisterende til madproduktion og -forbrug, der overholder klodens grænser. Lokale grønne fællesskaber, andelsforeninger, fonde eller civilsamfund, offentlig og privat sektor, eksisterende og nye landbrug og gartnerier iværksætter bæredygtige madproduktioner og jordbrug, som passer til de behov, der ligger i den grønne livsstil. Vi indfører nye regenerative dyrkningsformer. Sådanne tiltag kan foregå inden for alle erhvervsgrene og sektorer.

3. Vi skaber grønne jobs og virksomheder lokalt - bæredygtig produktion af alle vores basale hverdagsvarer

Der er mange grønne jobs i at udvikle klimatilpasning og naturgenopretning, i omlægning af landbrug, i skovplantning og naturgenopretning, i at redde insekter, dyreliv og genopbygge ødelagt havmiljøer, fjorde og søer osv. Skabe resiliens i forhold til oversvømmelser og kommende ekstreme vejr.

Men først og fremmest så ligger fremtidens grønne jobs i at omstille til og skabe bæredygtig produktion og handel i en ny økonomi, der overholder klodens grænser og doughnut økonomiens enkle principper. I dag er mindre end (anslået) 2% af alle danske varer bæredygtige. Der er med andre ord et stort marked for grønne virksomheder med grønne jobs, især når man indtænker at al produktion og forbrug skal reduceres med halvdelen inden 2030, hvis vi skal følge IPCC's analyser og anbefalinger. Befolkningen kan være drivkraft i at iværksætte denne form for produktion selv, gerne sammen med kommunen, staten og de lokale virksomheder og landbrug, der er interesseret. Der udvikles nye værksteder, firmaer, jordbrug og virksomheder som kan skabe de nye bæredygtige varer. Der udvikles

kurser og uddannelser, som gør det realistisk at alle kan omstilles ift. den nye form for produktion. Vi indfører gradvist en lokal forsyning af varer, hvor vi ikke længere køber møbler fra Kina, tøj fra Indien, jordbær fra Sydafrika, fisk fra Japan osv. Dermed gør vi os samtidig resiliente, modstandsdygtige, over for globale kriser og virkningerne af klimaændringer, så vi kan producere vores livsfornødenheder selv, lokalt, hvad der end sker. Madproduktionen indgår som et centralt led i denne kæde af virksomheder og produktioner.

4. Vi genbruger det bedste fra de gamle håndværk med deres store viden om naturen, brugen af naturlige materialer og deres faglige kunnen i en opdateret version. Småhåndværk og lokale værksteder indgår i den samlede værdikæde omkring madproduktion og sikrer størst mulig bæredygtighed i alle led. Enhver der har haft fornøjelsen af at følge Bonderøvens tv-udsendelser vil vide, hvor raffineret fortidens håndværk er, og hvor meget vi kan lære af dem vedrørende bæredygtig produktion, genbrug, reparation, brug af naturlige og lokale materialer etc.

5. Al produktion er inden for kort tid giftfri, cirkulær med nul-affald, og måles på om varen i hele sin livscyklus fra start til slut overholder de planetære grænser. Alle varer mærkes ift. biodiversitet, ressourceforbrug og klimapåvirkning og gøres mest mulig emballagefri.

6. Vi arbejder med nul-affald og en genbrugsøkonomi – en cirkulær økonomi. Affald findes ikke længere. Brugte ting gennemsorteres og alt genbruges. Alle varer skal i fremtiden produceres til at kunne skilles ad, repareres og genbruges. Affald er ressourcer. Det gælder også mad.

7. Lokalisering - Lokalområdet af passende størrelse bliver i hovedtræk selvforsynende. Bortset fra større ting som biler, TV og andet som produceres bedst i storskala. Men resten som fødevarer, energi, huse, tøj, møbler og basale dagligvarer kommer primært fra lokalområdets produktion.

8. Fremtidens landbrug og virksomheder er langt hen ad vejen baseret på lokale fællesskaber der producerer vores fornødenheder som andelseje, kooperativer, fondseje eller socialøkonomiske virksomheder. Ligesom det gjaldt Danmarks andelsbevægelse 1860-1960, er de bæredygtige virksomheder – produktionen, jordbrugene og butikkerne – typisk fællesejet.

9. Alle virksomheder arbejder ud fra 4 bundlinjer: De skal være bæredygtige økonomisk dvs. producere noget nødvendigt og brugbart og kunne klare sig på markedet og uden tilskud (bortset fra en eventuel opstartsperiode). Bæredygtige ift. de planetære grænser. De skal være socialt bæredygtige dvs. behandle de ansatte ordentligt, betale en ordentlig løn og have et godt arbejdsmiljø med en god tone og demokratisk indflydelse. De skal være mentalt og etisk bæredygtige, fx ved at tage udstrakte dyrevelfærdshensyn.

10. Vores fødevarer produceres på måder, som opbygger jordens ressourcer, lagrer CO2 og forbedrer mulden. Vi kan omlægge til permakultur-landbrug, skovhaver, dyrker flerårige grøntsager og skabe frugthaver med dyr og høj biodiversitet. Vi kan have dyrehold, men minimere kødspisning og behandle dyrene ordentligt og i forhold til deres natur. Og vi genopbygger havenes og fjordenes bestand af fisk og anvender alt relevant fra havet: Tang, ålegræs, svampe, muslinger, østers, fisk osv.

11. Vi indfører bytte- og deleøkonomi, hvor det giver mening, som del af den samlede økonomi. Det betyder fx at vi laver deleordninger for el-biler og el-cykler. Indfører fælles værkstedshuse og -kontorer og laver byttemarkeder for tøj, møbler og elektronik.

12. Vores huse, stalde og bygninger spiller en stor rolle for landbrugets samlede klima- og miljøpåvirkning. De skal i fremtiden produceres af lokale, naturlige materialer samt genbrugsmaterialer. Vi bruger ler, træ, halm, sten, strå, sand osv. Vi opsamler og genbruger regnvand. Og forsøger at undgå affald fra husenes

varme, energi og menneskelige brug ved at genanvende og etablere cirkulær økonomi.

13. Vores energi som forbrugere og producenter baseres på vedvarende energikilder fra sol, vind, jord, hav, geotermi, vand etc.

14. Transporten omlægges. Den har stor betydning for alle varers produktion, handel og forbrug. Transporten minimeres, elektrificeres med el fra vedvarende energi, der indføres

delebensordninger og samkørsel, kollektiv transport med tog og mindre og fleksible el-busser samt cykling får en større rolle. En økonomi efter disse retningslinjer kræver aktive borgere, der engagerer sig. Det kræver lokalt samarbejde og stærke fællesskaber. Virksomheder som tør gå forrest og en kommune, der bakker op. Men det er her, fremtiden ligger, og det er stadig flere virksomheder ved at indse. Vores produktion skal tjene livet uden at ødelægge fremtiden, og den skal være gennemført bæredygtig.

LOVFORSLAG

Landbruget skal hjælpes til den omstilling gennem den samlede række af reformforslag vi foreslår i denne plan. Lovforslagene begrundes og uddybes nedenfor umiddelbart efter hvert forslag.

§

Folketinget skal nedsætte en Kommission for en Madøkonomi inden for Klodens Grænser, der snarest kommer med et udspil til en samlet plan for hvordan landbrugets og madens samlede økonomi kan overholde klodens grænser.

§

Der nedsættes en tværministeriel koordinerende enhed med henblik på at udarbejde en helhedsorienteret, holistisk plan for produktion, distribution og forbrug af mad, der overholder klodens grænser. Planen tager udgangspunkt i kommissionens forslag

§

Planen ledsages af forslag til lovreformer og handleplaner for samtlige samfundsaktører, der er nødvendige samarbejdspartnere for realiseringen af planerne. Det gælder landbrug/jordbrug, fødevaredistributører, landbrugsuddannelser, forskning, grundskoler og øvrige uddannelser, byråd, borgerforeninger, ngo og civilsamfund.

§

Der oprettes et samskabende organ bestående af alle samfundets centrale aktører ift. mad: Folketing, byråd, borgere, ngo'er, landbrug, fødevareindustri, uddannelser og forskning inden for feltet. Dette organ skal omsætte nærværende handlingsplan til virkelighed og dermed sikre en fødevareproduktion, -distribution og -forbrug der overholder klodens grænser. Organets arbejde har regeringens højeste prioritet.

§

Der etableres et repræsentativt Klimaborgerting hvor et statistisk set tilfældigt udvalgt, repræsentativt udsnit af landets borgere, som gennem en periode af passende længde modtager input fra relevante uafhængige eksperter udpeget af et borgerpanel, fremsætter en serie forslag til Folketinget og byrådene om, hvordan vi styrker doughnutøkonomien omkring mad. Det skal ligge i Klimaborgertingenes kommissorier, at Folketing og Byråd skal sende forslagene til afstemning. I fald de nedstemmes skal det være muligt for Klimaborgertinget at sende forslagene til folkeafstemning henholdsvis afstemning i lokalområder og kommuner.

A man wearing an orange cap and glasses is holding several ears of yellow corn in his hands. He is standing in a cornfield with tall stalks in the background under a blue sky with clouds. The image has green bars at the top and bottom.

DEN STORE JORDREFORM

5. Den store jordreform

Vi skal råde over vores egen jord. Landbrugsjord er til landbrug.

Hvis vi vil sikre vores råderet over og indflydelse på maden i fremtiden - vores "madsuverænitet" - skal vi grundlæggende sikre os tre ting:

- 1) Vi skal have adgang til jorden. Den skal altså ikke ejes af fx udenlandske kapitalfonde udenfor vores indflydelse.
- 2) Jorden skal være sund og frugtbar. De skal altså ikke være udpint, næringsfattig og ødelagt af gifte, tungmetaller, PFAS eller jorderosion.
- 3) Der skal være demokratisk kontrol med og dialog omkring madproduktion. Alle har ret til sund mad, der er produceret ved bæredygtige metoder. Maden skal altså ikke være styret af store monopoler og agroindustrier, der baserer deres produktion på miljøgifte, global transport, GMO-afgrøder, Big Data, industrilandbrug eller på Fastfood.

Det skylder vi hensynet til kloden, til vores egen sundhed og til det demokrati, vi har opbygget i Danmark og er en del af.

Men i disse år går tendensen inden for landbruget i den stik modsatte retning. I dag minder ejerskabet af den dansk jord i uhyggelig grad om ejerskabet over jorden i den feudale middelalder, hvor folkelige bevægelser var nødt til at tvinge jordreformer igennem. I dag ejer 0,6% af befolkningen 61% af jorden. Og Folketinget har gennem en række jordreformer og landbrugsaftaler gjort det muligt for udenlandske kapitalfonde at opkøbe dansk jord, ligesom man har fjernet begrænsningerne på, hvor store de enkelte landbrug kunne være med det resultat at dansk

landbrug i dag ejes af mindre end 7.500 personer, hvoraf de største har endda meget store ejendomme.

Det kan blive svært - hvis ikke ligefrem umuligt - at styre produktionen af maden på en jord, vi ikke ejer eller har indflydelse på. Hvis fx JBI Equity som de har lovet vil investere et trecifret euro-millionbeløb i dansk landbrug, eller når det tyskejede genforsikringselskab Munich Re nu har opkøbt så mange landbrug, at de er blevet en af Danmarks største jordbesiddere, er vi så stadig 'herre i eget hus'?⁷⁶ Eller vil vi - som det sker i Keyna og andre steder i Afrika i disse år - kunne opleve at kinesiske kapitalfonde, der har opkøbt enorme jordområder, anvender dem til at producere mad, som transporteres ud af Afrika til befolkningen i Kina. Lige forbi næsen af millioner af sultne afrikanere.

Nedenstående er en række lovforslag, hvormed vi ønsker at tilvejebringe grundlaget for at sikre os dansk jord på danske hænder. Ikke som et 'nationalistisk' tiltag. Men ud fra et ønske om at have fødevarerikkerhed. Sikre sund jord og sunde madvarer. At sikre jorden på flest mulige hænder i en form der tillader mest muligt demokrati og indflydelse fra lokalbefolkningen og borgerne på maden og dens tilvirkning fra jord til bord.

"Vi skal alle være gårdejere". Og vi skal have en dialog mellem befolkningen, forbrugerne og producenterne. Derfor skal vi udforme og gennemføre en række reformer med henblik på at skabe et sammenhængende decentraliseret og demokratiseret fødevarer-system, som overholder klodens grænser. En række af disse fremgår af det følgende.

⁷⁶ Jf. Agriwatch 23.06.2023

<https://agriwatch.dk/Nyheder/Landbrug/article16141116.ec>

e

LOVFORSLAG

Fonde til opkøb af jorde samt gældsafvikling

*Der oprettes en **Landbrugets Omstillingsfond** med det formål at opkøbe og bevare dansk jord på danske hænder.*

Bemærkning: Fonden har fortrinsret (men ikke - pligt) til at opkøbe jord i forbindelse med landbrug, der går konkurs eller udbydes til salg, fx når ældre landmænd ønsker at sælge.

Den opkøbte jord udstykkes, udloddes eller sælges til regenerative, klimavenlige dyrkningsformer i intensiv småskala fra ½-30 ha. med mulighed for udstykning i større lodder op til 100 ha. De små lodder muliggør lokalt fællesseje af jord ved en landsby, et bykvarter etc.

Fondens midler udgør som en start **100 mia. kr.**

Relevansen og proportionerne i fondsstørrelsen fremgår af denne beregning: Ifølge FAOSTAT udgør dansk landbrug 61% af landets samlede areal på 4,297 mio. ha. som derfor udgør 2,621 mio. ha. Hvis man forestiller sig at fonden opkøber 25% af al dansk jord svarende til 612.300 ha til den nugældende gennemsnitlige hektar pris på 158.000 kr. vil det koste 96.7 mia. kr.

Fondens økonomi kommer fra 1) en tilbagerulning af infrastrukturereformens aftaler (det vil give 50 mia.) 2) EU's landbrugsstøtte samt fra private

pensionsselskaber, hvor der gennemføres en lovgivning som sikrer at pensionsselskaber flytter deres investeringer i fossil industri over i bl.a. denne fond (tilsammen yderligere 50 mia.).

Uddybning. Fremtidens regenerative landbrug skal indeholde helt små landbrug og gartnerier på helt ned til ½ hektar. Disse små landbrug kan producere enårige grønsager i gravefri marketgardens og arbejde med madskov og fx integrere fjerkræ. Disse små enheder muliggør en stor produktion af mad med små input, og særligt god understøttelse af biodiversiteten. Dette er muligt fordi den lille skala gør det muligt at håndtere en større kompleksitet og opnå den størst mulige agroøkologiske intensivering, altså høj diversitet, gode blandingskulturer, stabling af afgrøder mv. Der skal også være plads til landbrug, der er lidt større end 30 hektar, hvor der dyrkes korn, raps, græsprotein m.v., men det er vigtigt at de enkelte marker ikke bliver for store. Vi skal væk fra de store monokulturer, som ikke giver fødegrundlag til insektlivet og biodiversitet.

*Der oprettes ved lov en serie **Lokale og Regionale Jordfonde** til køb af landbrug der er konkursramte eller til salg.*

Bemærkning: Fondene har to sidestillede hovedformål: Dels at opkøbe, eje og udlodde jord til klimavenlig dyrkning. Dels at tilvejebringe jord til fælles ejerskab, herunder udbredelse af borgerejede andelsgårde, fællesjorde og kooperativer. Fondene kan være baseret på en kommune, en region eller en landsdel, der opkøber jord i henholdsvis Jylland, Fyn eller Sjælland.

Fondenes midler kommer fra lokalområdet

kommuner og fra folkeaktier, hvis midler tilvejebringes fra de enkelte lokalområders hhv. kommuners borgere, ngo'er og erhvervsliv, pensionsselskaber, større fonde. Herudover kan en passende andel af *Landbrugets Omstillingsfonds* midler formidles videre til disse Borgerfonde for at styrke de Borgerfonde, hvis økonomi er svagest fx i udkantsområder.

Fondenes samlede sum af midler skal fra start udgøre **200 mia. kr.**

*Der etableres en **Grøn Omstillingsfond** til gældsafvikling i landbruget.*

Bemærkning: En klimaafgift i landbruget (beskrives i kap. 8) vil svække landbrugets betalingsevne og kan føre til faldende jordpriser, hvorved nogle af landbrugene bliver insolvente, idet ejendommene typisk er finansieret på grundlag af jordens pris. Det vil have store konsekvenser for det enkelte landbrug og langt ud i det øvrige samfund, hvis der ikke længere er dækning for finansiering af bankers og kreditinstitutters lån til landbruget. De høje jordpriser og pant i jorden er skabt i en anden politisk situation med helt andre vilkår for erhvervet, og de enkelte landmænd skal ikke bøde personligt for, at

vilkårene for deres virksomhed ændres fundamentalt i forhold til, da de etablerede deres virksomhed. Staten bør derfor træde ind og etablere en grøn omstillingsfond, der kan medvirke til gældsafvikling i de landbrug, som ikke kan passe deres lån, efter afgiften bliver indført. Som forudsætning for statens medvirken til gældsafviklingen, bør der stilles krav til den fremtidige drift, så den lever op til vores mål om et landbrug, der er indrettet i respekt for de planetære grænser. Kravene kan indebære, at dyrkning af jorden skal ophøre.⁷⁷

⁷⁷ *Fra Foder til Føde II, s. 30*

Samfundet skal have forkøbsret til jord

Bemærkning: Samfundet bør have forkøbsret til jord i konkursramte landbrug samt landbrug der sættes til salg. Der er årligt mange landbrug, der går konkurs. Staten bør have forkøbsret til disse landbrug. Dermed kan staten aktivt gå ind og sikre udtag af jord til naturformål eller videresalg med tilknyttede betingelser på den fremtidige drift, som sikrer, at jorden drives inden for klodens grænser.

Jorden kan eventuelt sælges videre i mindre enheder, der giver en ny generation af jordbrugere mulighed for at komme ind i erhvervet herunder også mindre gartnere. Der kan i den sammenhæng arbejdes med alternative finansieringsmodeller, der skal sikre bedre forudsætninger for generationsskifte af de store landbrug⁷⁸.

Deregulering rulles tilbage

Genindførelse af skærpede krav til besiddelse af jord.

Der (gen)indføres en række krav til ejerskab af jord og landbrug, som ruller de sidste årtiers deregulering tilbage, først og fremmest følgende:

1. Bopælspligten genindføres
2. Loft på mængden af jord den enkelte landmand kan eje genindføres
3. Genindførelse af krav om jordbesidders landbrugsuddannelse for at undgå spekulation i jord
4. Genindførelse af krav om dansk statsborgerskab som forudsætning for at eje dansk jord
5. Jordejere skal igen have fortrinsstilling til tillægsgjord. I dag skal naboen som vil sælge jord ikke længere tilbyde dig denne, men kan sælge den til fx en storlandmand med gård langt væk. Det er ikke sundt for det lokale liv på landet og heller ikke for klimapåvirkningen

⁷⁸ Dette forslag er fra "Fra Foder til Føde II", s. 30

Kapitalfondes adgang til at opkøbe landbrugsjord tilbagerulles

For at skabe gennemsigtighed i ejerskab til dansk jord oprettes et offentligt register, hvori landbrugsjordens reelle ejere registreres. Registret vil sikre gennemsigtighed i ejerskabet af landbrugsjorden og styrke grundlaget for den demokratiske samtale.

Bemærkning: Af 22 lande i EU har Danmark frem til i dag gjort mindst for at se på udenlandske kapitalfondes opkøb af landbrugsjord i Danmark med henblik på at bevare landbrugsjorden på danske hænder. Det fremgår af EU-rapport. beskrevet i Altinget: "Skiftende danske regeringer

har i mere end ti år forsømt at følge med i og oplyse om udenlandsk køb af landbrugsjorden", skrevet af Tonny Hansen og Ole Færgemann, Formand og næste formand i Frie Bønder Levende Land.⁷⁹

Ejerskab af dansk landbrugsjord skal (igen) forudsætte dansk statsborgerskab og ejeren skal (igen) have passende landbrugsuddannelse.

Det skal (igen) gøres umuligt, at aktieselskaber ejer jorden. Det er vigtigt at have en offentlig og troværdig registrering af alle former for ejerskab til landbrugsjorden. Det vigtigste problem er imidlertid selskabseje. Selskaber kan i første omgang være danske, men de kan hurtigt komme på udenlandske hænder, fx ved aktiehandel, derfor denne lov.

Der indføres begrænsninger på monopolisering af ejerskabet af arealer af jord, så færre ikke ejer mere og mere.

⁷⁹ Altinget, "Forening: Staten bør købe landbrugsjord, som de gamle landmænd ikke længere kan drive."

Der indføres regionale, offentlige frøbanker, og forbud mod patentering af frø.

Det skal være muligt at etablere nye landbrug i landzonen

Bemærkning: Der er brug for mange nye små landbrug og gartnerier især rundt om det større byer, der kan levere frisk frugt og grønt m.m. til byens indbyggere. Det skal være muligt at etablere nye landbrug i landzonen, hvis man lever op til en række vilkår beskrevet nedenfor og under "Kap. 4 Regenerative dyrkningsformer". I dag er det tilladt at nedlægge små landbrug, rive husene ned og pløje dem om til store marker. Det kaldes for 'strukturudvikling' og omtales ofte nærmest som en naturlov. Omvendt er det at bygge små nye landbrugsejendomme forhindret af planloven, som skal sikre, at der ikke kommer spredt, ny bebyggelse i det åbne land, som skal være forbeholdt landbrugets industrilandbrug og dets udstrakte marker med monokultur. Til sådanne nye bebyggelser bør der stilles en

række krav, som sikrer at de nye bebyggelser aktivt medvirker til at fremme den overordnede målsætning om et bæredygtigt landbrug. De kan fx være:

- Der må ikke bruges fossile brændsler i driften.
- Hovedparten af jorden plantes til med træer, husene bygges af lokale naturmaterialer og er på max 80 m², der etableres komposttoilet og husene er off grid, altså hverken på el-, vand-, varme- eller kloaknet.
- Boligerne er 100% cirkulære og uden affald.
- Arbejdet med opførelse af de nye boliger kan ske hurtigt og effektivt ved etablering af lokale halmelement fabrikker. På den måde kan der hurtigt opstartes tusindvis af nye små landbrug på de marker der i dag bruges til industrilandbrug.

Begrundelse for lovforslagene

I dag minder ejerskabet af den dansk jord i uhyggelig grad om ejerskabet over jorden i den feudale middelalder, hvor folkelige bevægelser var nødt til at tvinge jordreformer igennem. I dag ejer 0,6% af befolkningen 61% af jorden.

Inden for de næste 10 år går halvdelen af danske landmænd på pension. De fleste af gårdene er nu så store og dermed dyre, at det fortrinsvis vil være pensionsselskaber, kapitalfonde, herunder udenlandske kapitalfonde, som har råd til at købe dem. Dermed risikerer vi at miste et historisk unikt momentum, hvor det stadig er muligt for os at

beholde eller købe dansk muldjord tilbage og indrette landbrugsproduktionen, så den understøtter vores mål omkring klima og biodiversitet.

Folketinget har gennem reformer de sidste tyve år liberaliseret handlen med dansk landbrugsjord, og dermed åbnet en ladeport for udenlandsk kapital til at opkøbe danske landbrug. Der er til eksempel ikke længere maximumsgrænse for størrelsen af det enkelte landbrug. Ejeren har ikke længere bopælspligt på jorden.

Udenlandske kapitaler kan frit opkøbe dansk jord og der er reelt ingen kontrol med, hvem der køber og ejer.

Vi risikerer derfor at miste ikke bare ejerskabet, men også magten over vores jord, natur, klima, fødevarer, drikkevand og livet i landdistrikterne. Og vi risikerer at kapitalfondene sætter et enøjet fokus på overskud frem for grøn omstilling og langsigtet fødevarer-sikkerhed.

Lempelsen af landbrugslovgivningen fra 2015, der gav kapitalfonde, mulighed for at opkøbe dansk landbrugsjord, skal derfor rulles tilbage.

Kapitalfondenes efterspørgsel og opkøb af jord risikerer at fordyre udtagning af jord og udfordre målet om at sikre levende landdistrikter og unge landmænds muligheder for selv at eje den jord, de dyrker.

Der bør ligeledes være krav om bopælspligt for den, der driver jorden. Bopælskravet er vigtigt for at fremme formålet om liv i landdistrikterne og øge chancerne for et positivt samspil med lokalområdet. Og for at undgå, at jordopkøb primært sker ud fra spekulationsmæssige interesser stigende i jordpriser.

Der skal derfor opbygges en statslig fond - Landbrugets Omstillingsfond - som køber landbrugsjorden tilbage. Fonden skal have fortrinsret til at opkøbe jord, når ældre bønder vil stoppe eller i forbindelse med landbrugskonkurser. Dens midler skal som en start være på minimum 100 mia. kr., tilstrækkelige til inden 2030 at sikre målsætningerne for arealanvendelse af jorden i Danmark, jf næste kapitel.

Den opkøbte jord udstykkes i mindre jordbrug på f.eks. ½ til 30 ha - med mulighed for at enkelte brug kan være større - og udlejes eller sælges til yngre jordbrugere til klimavenlig, biodivers og regenerativ dyrkning, primært rettet mod produktion af mad. Opkøbene vil gøre det muligt for yngre landmænd at overtage danske landbrug, noget der er næsten umuligt i dag pga. de høje priser på landbrug, jordpriser og bankernes høje kapitalkrav. Det vil

samtidig kunne stoppe salget af dansk jord til udenlandsk kapital.

Til fonden skal der være knyttet regler for, hvem der må leje eller eje (uddannede jordbrugere her fra landet, som ejer/lejer for at producere), hvor meget man må leje/eje (der fastsættes max grænse for hektar) og hvordan jorden anvendes (den skal anvendes klima- og biodiversitetsvenligt). Reglerne skal sikre at jorden forbliver på danske hænder, at jordens anvendelse sikrer et bæredygtigt landbrug, der er arbejdsintensivt og genererer liv og arbejdspladser på landet.

De dele af jorden som har størst naturværdi tages ud af produktionen og gøres til biodiverse naturområder. De øvrige dele lejes ud til yngre landmænd til en leje, der dækker jordens værdi. Fonden vil kunne demokratisere adgangen til jorden i Danmark, give arbejdspladser og grøn omstilling. Det vil samtidig lette generationsskiftet og kunne skabe liv på landet. Fondens økonomi skal komme fra en tilbagerulning af Infrastrukturaftalen (det vil give ca. 50 mia), fra EU-landbrugsstøtte samt fra private pensionsselskaber (tilsammen yderligere 50 mia).

EU anerkender, at landbrugsjord er "et særligt aktiv". Traktaterne tillader derfor begrænsninger i udenlandsk investering i landbrugsjord, hvis de er "proportionale med henblik på at beskytte legitime offentlige interesser som forebyggelse af overdreven spekulation i jord, bevarelse af lokalsamfund eller opretholdelse og udvikling af et levedygtigt landbrug".

EU tillader tillige, at medlemsstaterne kan lægge et loft over, hvor megen jord, en landbrugsbedrift må omfatte, og EU tillader, at ejere af et landbrug, naboer til et landbrug, medejere af et landbrug og staten kan have forkøbsret til køb af landbrugsjord. "Disse bestemmelser gør det muligt at beskytte både små landbrug og begrænse udenlandsk køb af landbrugsjord"⁸⁰. EU-Kommissionens forsknings- og videnscenter udgav i 2023 en rapport, som viser, hvordan

⁸⁰ Samme artikel

medlemslandene har anvendt disse bestemmelser. Danmark scorede lavest. Selvom EU tillader det, har Danmark ikke noget loft over det hektarantal, som kan tilhøre et landbrug. Og selvom EU tillader at naboer har forkøbsret til landbrugsjord, er netop naboers forkøbsret blevet ophævet i Danmark.

”Skiftende danske regeringer har i mere end ti år

forsømt at følge med i og oplyse om udenlandsk opkøb af landbrugsjorden. Og ved en række ændringer i dansk lov har Folketinget ovenikøbet fremmet salg af landbrugsjord til blandt andet udenlandske selskaber, selvom der er penge nok indenlands til at sikre dansk jord på danske hænder.”⁸¹

⁸¹ Citeret fra samme artikel fra Altinget, 2023

An aerial photograph of a rural landscape featuring rolling hills and a patchwork of green and brown agricultural fields. The sky is bright blue with scattered white clouds. A dark green rectangular box is overlaid on the lower-middle part of the image, containing the text 'DEN STORE AREALREFORM' in white, bold, sans-serif capital letters.

DEN STORE AREALREFORM

6. Den store Arealreform

Vi fordeler vores samlede areal ud fra hensynet til klodens grænser. – En fordeling mellem landbrug, by og infrastruktur, skov og vild natur

I årtier har Danmark i store træk undladt at have en samlet plan for anvendelsen af det samlede areal. Nogle byer er vokset, andre er skrumpet. Motorveje, broer, havne og lufthavne har bredt sig og indtaget store områder af landet. Landdistrikter er affolket og landsbyer er efterladt helt eller delvist tomme, mens byerne voksede vildt og parcelhuskvartererne omkring byerne nærmest eksploderede.

Nogle landbrug er blevet udvidet, mange andre er gået konkurs. Svinefabrikkerne blev større og større. Og det hele er langt hen sket uden en samlet plan.

Anlæggelsen af de 15 Natur-Nationalparker er en af de få markante undtagelser, og den skabte en heftig debat og betydelige konflikter selvom det drejede sig om så lidt som 1,7% af Danmarks samlede areal.

Planer om en samlet Infrastrukturereform med tilføjelser af store anlægsprojekter på Lynetteholm, Amager Fælled m.v. er en af de andre større arealanvendelser, som har vakt mange borgergruppers protest ⁸².

Nu er dét imidlertid ikke længere en farbar vej. Danmark har opbrugt sit i forvejen beskedne land. Laissez faire er ikke længere en mulig model. Ovenikøbet har vi gennem internationale aftaler med EU og FN forpligtiget os til at gennemføre

omfattende klima- og miljøbeskyttelser, som ikke tillader at vi bare bliver ved med at udvide med nye byer, anlæg, veje og byggerier. Det gælder fx EU's Vandrammedirektiv, FN's og EU's Biodiversitetsplan samt Parisaftalen.

Nødvendigheden af en anden, bedre og ny form for fordeling af by, landbrug, natur og skov trænger sig på. Landbruget optager med sine 61% af al dansk jordareal alt for meget plads og skaber for mange problemer. Vi er tvunget til at definere, hvordan vi vil anvende vores sparsomme areal. Danmark råder over sølle 2,3% beskyttet natur (Biodiversitetsrådet, 2023, som for nylig har revideret tallet til 1,6%) og har via EU's Biodiversitetsstrategi forpligtiget sig til allerede om 6 år at have 30% beskyttet natur, heraf 10 % stærkt beskyttet).

Vores havvand, grundvand, vandløb, søer og indre farvande er mange steder tæt på døde og uendelig langt fra Vandrammedirektivets krav om god økologisk tilstand i 2027. Vandrammedirektivet er vandets grundlov. Det skal værne om en god økologisk tilstand i søer, floder, kystvande og grundvandet i hele Europa. Og Danmark har allerede én gang fået udsættelse, fordi god økologisk stand oprindeligt skulle være opnået i 2015.

Vi er tvunget til at skabe en fordeling, der respekterer internationale aftaler og nationale aftaler

⁸² Den 13. maj 2023 demonstrerede en række borgergrupper landet over mod "nye klima-, miljø- og naturskadelige anlægsprojekter", se den fælles facebook side <https://www.facebook.com/groups/1442802056524307>. Den 29. april 2023 afholdt en tilsvarende række af ngo'er og borgerforeninger et fællesmøde på Christiansborg for at

skabe fælles indsigt i de processer, der lå bag bl.a. Infrastrukturereformens projekter. Og den 1. oktober 2023 afbrændte borgergrupper på tværs af landet i fællesskab en række lokale bævnebål, for at gøre opmærksom på faren fra de mange anlægsprojekter set i lyset af klimaets, miljøets og naturens store udfordringer.

- og ikke mindst en arealfordeling, der gør det muligt for os holde os inden for klodens grænser. Blandt de vigtigste aftaler er:

Parisaftalen fra 2015, har blandt andet som målsætning at begrænse den globale temperaturstigning til 1,5 grader⁸³. Den danske klimalov⁸⁴ fra 2019 har som målsætning at reducere udledningen af drivhusgasser med 70 % i 2030 sammenlignet med 1990. EU's "Fit for 55"⁸⁵ lovpakke skal sikre, at EU tilsammen reducerer sine klimagas udledninger med 55 % i 2030. EU-landene er blevet enige om EU's Biodiversitetsstrategi 2030⁸⁶, som indeholder et mål om 30 % beskyttet natur, hvoraf 10 % skal være strengt beskyttet.

Siden år 2000 har Danmark været omfattet af EU's vandrammedirektiv, som forpligter os til at sikre et vandmiljø i god økologisk tilstand og beskytte vores grundvand mod sprøjtegifte. Målsætningen er bekræftet i den nationale landbrugsaftale fra 2021⁸⁷. Dertil kommer den danske dyrevelfærdslov, hvor dyr anerkendes som levende og sansende væsener, der skal beskyttes og behandles i overensstemmelse med deres behov og dyreetiske hensyn.

Den vej, vi tegner med den Nationale Handlingsplans samlede reformforslag for landbruget, viser, hvordan Danmarks landbrug og samlede landsektor kan bidrage til at nå samtlige disse politisk aftalte mål.

Disse mål om vand, klima og biodiversitet er ikke mulige at nå, uden at alle dele af Danmark trækker på en fælles hammel. I én fælles bevægelse. Det er ikke noget, der kan foregå kun gennem statslige

reformer og kun 'fra oven' - landbrug, forbrugere, detailhandel, fødevareindustri, byråd, videnskab, uddannelser etc. alle må medvirke. Alle led i samfundet.

Klima og biodiversitet kræver plads, fred og ro, areal og sammenhængende naturarealer. Det kræver beskyttet og vild natur med naturlig vegetation uden motorveje, byer og støj. Det kræver en helt anden form for landbrug, hvor diversitet og klima er indtænkt i alle led.

Biodiversitet og natur kræver ikke bare, at vi omstiller vores landbrug til nye dyrkningsformer som har langt større biodiversitet med en regenerativ dyrkning. Det kræver også at vi gentænker fx vores parcelhushaver, vores skoleplæner, områderne rundt omkring de store industrivirksomheder og butikcentre, og begynder at omdanne dem fra 'græsørkener' af monokulturer til små frodige haver med høj diversitet og en mosaik af forskellige typer planter, blomster og træer som kan være med til at understøtte biodiversiteten både i form af vilde dyr og planter. Alene parcelhushaverne står samlet set for 150.000 ha, som i dag nærmest ikke anvendes til produktion af mad, natur, biodiversitet.

I dette afsnit vil vi forsøge at skitsere fordelingen af areal i fremtidens Danmark, hvor vi har indrettet os med et andet landbrug og fordelt areal bevidst og ud fra de internationale aftaler, vi har forpligtiget os i forhold til.

⁸³ Folketinget EU-Oplysning: "Parisaftalen", <https://www.eu.dk/da/leksikon/Parisaftalen>

⁸⁴ Klima-, Energi- og Forsyningsministeriet (december 2019): Bred aftale om ambitiøs og bindende klimalov, <https://kefm.dk/aktuelt/nyheder/2019/dec/klimalov>

⁸⁵ European Council of The European Union (last review October 2023): "Fit for 55", <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition/>

⁸⁶ European Commission (Fundet 12 oktober 2023): "Biodiversity Strategy for 2030",

https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en

⁸⁷ "Aftale om grøn omstilling af dansk landbrug" af 4. oktober 2021 mellem Regeringen, Venstre, Dansk Folkeparti, Socialistisk Folkeparti, Radikale Venstre, Enhedslisten, Det Konservative Folkeparti, Nye Borgerlige, Liberal Alliance og Kristendemokraterne, https://fm.dk/media/25302/aftale-om-groen-omstilling-af-dansk-landbrug_a.pdf

Arealfordeling i 2040

To scenarier for arealfordelingen i 2040

Scenarie A Et bud på arealfordeling i 2040

I alt 9 organisationer har i fællesskab formuleret en ny vej for dansk landbrugsproduktion og Fødevareforbrug. De 9 organisationer er Danmarks Naturfredningsforening, Dyrenes Beskyttelse, Foreningen for Regenerativt Jordbrug, Foreningen Klimabevægelsen i Danmark, Greenpeace, Rådet for Grøn Omstilling, World Animal Protection og Økologisk Landsforening⁸⁸. Som Greenpeace fortæller det den 15.nov. 2023:

"Med rapporten Fra foder til føde II, viser vi et landbrug i 2040, der holder sig inden for de planetære grænser. Det er et landbrug, hvor Danmark opfylder de aftaler, vi som land har forpligtet os på både internationalt og nationalt inden for klima, natur, vandmiljø og dyrevelfærd"⁸⁹

I selve rapporten fortæller de 9 organisationer i et kort resume, hvordan de er nået frem til den nye arealfordeling af Danmarks samlede land, fordelt på typer:

*"Med denne rapport ønsker vi at vise en ny vej for dansk landbrugsproduktion og fødevareforbrug. En vej, som handler om at skabe et bæredygtigt landbrug og fødevaresystem, der holder sig inden for de planetære grænser, og som skal vise, hvordan Danmark kan opfylde de aftaler, som vi som land har forpligtet os på både internationalt og nationalt inden for klima, natur, vandmiljø og dyrevelfærd. Vi har omsat det til et scenarie for det danske landbrug og vores fødevareforbrug og på baggrund af tilgængelige data lavet en overslagsberegning på, hvad scenariet vil betyde for landbrugsarealet og dyreholdet i fremtidens danske landbrug i 2040. I beregningen har vi alene set på effekten af en strukturel omstilling. Der vil også blive taget teknologiske løsninger i anvendelse i et omstillet landbrug. Det kan muligvis betyde, at der kan blive plads til et lidt højere antal husdyr, men vi antager, at den strukturelle omstilling vil spille en meget stor rolle, hvis vi skal respektere alle de planetære grænser, landbruget overskrider i dag. Vi har derfor valgt at vise, hvordan landbruget skal indrettes, hvis vi alene arbejder med en strukturel omstilling".*⁹⁰

⁸⁸ Se "Fra Foder til Føde II", november 2023, <https://www.greenpeace.org/denmark/udgivelse/landbrug/fra-foder-til-foede-ii/>

⁸⁹ Citeret <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=fra+foder+til+f%C3%B8de+II/>

⁹⁰ Citeret fra rapporten, s. 2

Man fortsætter:

"I den vej, vi anviser for fremtidens landbrug i Danmark, har vi taget udgangspunkt i følgende mål:

- I 2040 skal klimaaftrykket fra Danmarks landsektor som minimum gå i netto-nul. Det er nødvendigt for at holde sig inden for Parisaftalens 1,5 graders mål
- Det er det høje reduktionsmål på 65% CO₂ e i landbrugsaftalen, der skal være opfyldt til 2030
- Der gennemføres en gradvis omlægning til et landbrug, der drives i overensstemmelse med de økologiske mål og principper.
- Dansk landbrug skal kunne brødføde mindst lige så mange mennesker i 2040 som i dag. Det vil sige 10-15 millioner mennesker.
- God miljøtilstand i kystvande, søer og vandløb skal være opfyldt i 2027 i overensstemmelse med EU's Vandrammedirektiv.
- Rent drikkevand skal fortsat kunne hentes direkte fra grundvandet.
- Antallet af landbrugsdyr skal være afstemt med dyrenes behov, det tilgængelige areal og deres særlige værdi og funktion i landbrugets økosystem.
- Selvforsyning med foder ligger tæt på 100 %, og importen af sojafoder er ophørt.
- EU's biodiversitetsstrategi om 30 % beskyttet natur i 2030, heraf 10 % særligt beskyttet natur."

"SÅDAN VIL AREALANVENDELSEN OG HUSDYRPRODUKTIONEN VÆRE SAMMENSAT

På baggrund af overslagsberegninger baseret på eksisterende data har vi følgende bud på, hvordan landbrugsarealet og dyreholdet skal se ud i 2040:

- Godt en fjerdedel af det nuværende landbrugsareal svarende til 680.000 hektar tages ud af dyrkning og lægges ud til afgræsset natur og skov.
- Kun en lille del af det dyrkede landbrugsareal - ca. 25% i form af kløvergræs ud over de permanente græsarealer - går til foder.
- Langt større areal, ca. 60 %, bruges til afgrøder direkte til human konsum - brødkorn, grønsager, kartofler og bælgeplanter.
- Danmark bliver selvforsynende med foder og producerer protein svarende til 12 millioner menneskers behov.
- Antallet af husdyr er tilpasset den tilgængelige mængde foder der produceres i Danmark, hensynet til klima, biodiversitet og vandmiljø samt dyrenes behov, hvilket betyder at der årligt vil være ca. 610.000 kreaturer, 1,3 mio. slagtesvin, og 33 mio. stykker fjerkræ. Alle dyr holdes ude eller har adgang til det fri."⁹¹

⁹¹ Fra "Fra Foder til Føde II", s. 4

Af rapportens omfattende Bilagsmateriale med beregninger og analyser fremgår den præcise arealfordeling således⁹²:

Scenarie A: Scenariet i Foder til Føde II (kilde: Bilag, Fra Foder til Føde II, Tabel 6)

		2020		2040		Ændring
		Mio. ha.	%	Mio. ha.	%	Mio. ha
Landbrug		2,54	59 %	1,67	39 %	-0,87
Under landbrug udgør:						
Foder		1,71		0,42	10 %	-1,32
Afgrøder til fødevarer		0,41		0,99	23 %	+0,58
Permanent græs		0,19		0		-0,19
Andet		0,20		0,26	6 %	0,06
Skov		0,57	13 %	0,87	20 %	+0,30
Lysåben natur, søer, vandområder inkl. lavbundslande		0,52	12 %	1,11	25 %	+0,59
Byggeri og infrastruktur		0,61	14 %	0,62	14,4 %	+0,01
Andet		0,07	1,6 %	0,04		-0,03
Total		4,31		4,31		

Arealreformen i dette scenarie er i 2040 således fordelt på hovedtyper:

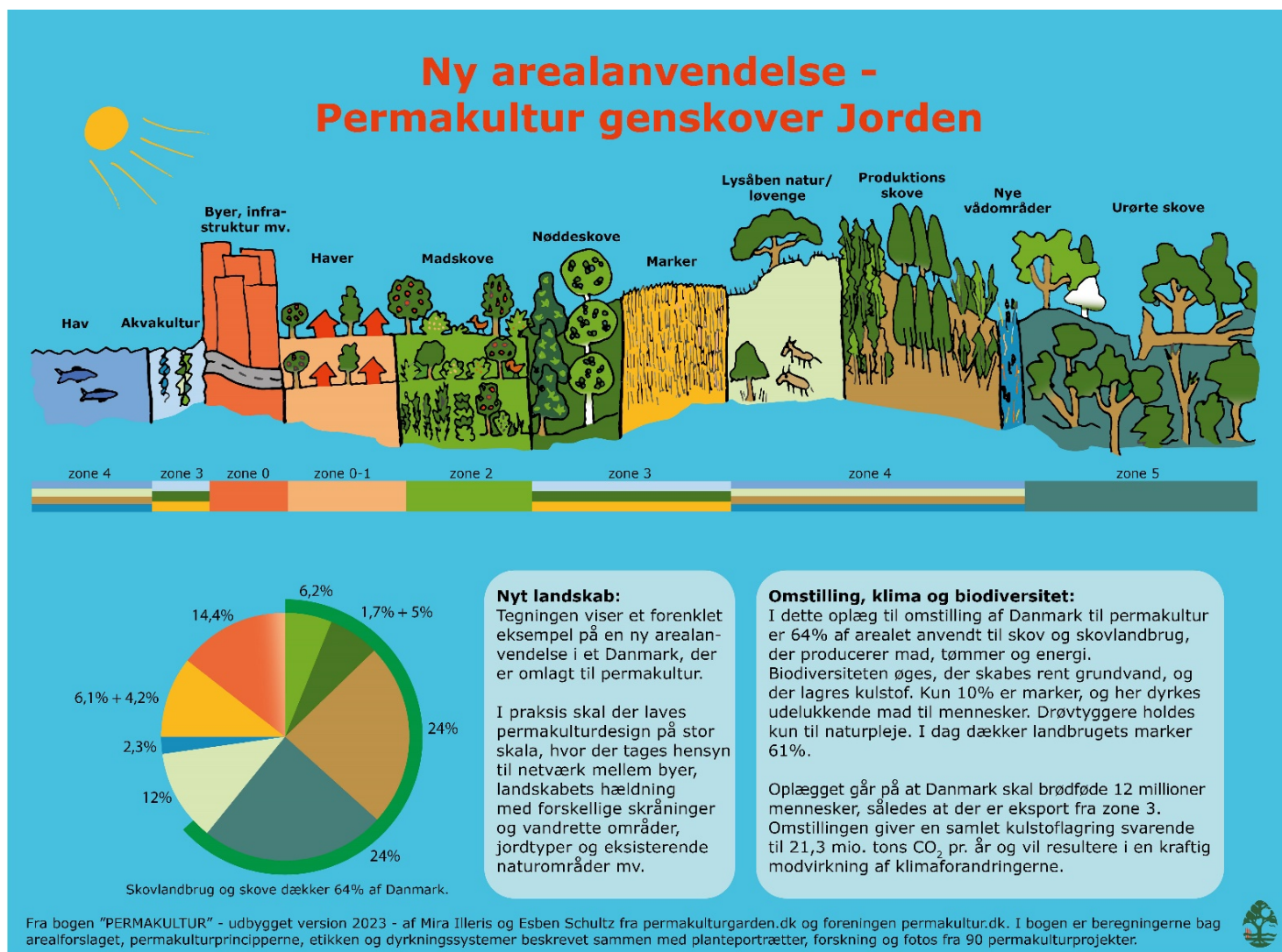
1. Landbrug - 39%
2. Lysåben natur, eng og lavbundslande - 25%
3. By og infrastruktur - 14,4%
4. Skov - 20%

⁹² Fra "Bilag til rapporten "Fra Foder til Føde II" side 12, tabel 6

Scenarie B: Arealfordeling beregnet i "Permakultur"

I bogen "Permakultur" opstilles et tilsvarende regnestykke. Med Permakultur som redskab vil man kunne reducere vores landbrugsareal fra 61% af Danmarks samlede areal til 23% og samtidig brødføde 12 mio. mennesker⁹³. Herved vil vi kunne frigøre arealer til skov, vådområder samt vild og urørt natur. Det bliver muligt at overholde EU's biodiversitetsplan og Vandrammedirektiv. Arealanvendelsen vil se således ud:

1. Byer og infrastruktur	14,4%	= 619.000 ha ⁹⁴
2. Madskove	6,2%	= 264.000 ha
3. Nøddeskove	6,7%	= 288.000 ha
4. Kornmarker	4,2%	= 180.000 ha
5. Andre marker	6,1%	= 263.000 ha
6. Lysåben, løveng	12,0%	= 515.000 ha
7. Produktionsskove	24,0%	= 1.031.000 ha
8. Nye vådområder	2,3%	= 100.000 ha
9. Urørte skove	24,0%	= 1.031.000 ha
Total	100%	= 4.295.200 ha

Fra bogen "PERMAKULTUR" - udbygget version 2023 - af Mira Illeris og Esben Schultz fra permakulturgarden.dk og foreningen permakultur.dk. I bogen er beregningerne bag arealforslaget, permakulturprincipperne, etikken og dyrkningssystemer beskrevet sammen med planteportrætter, forskning og fotos fra 90 permakulturprojekter.

⁹³ "Permakultur, s. 156 - jeg henviser til beregninger og tal i figuren og skemaet s. 154-155

⁹⁴ Heraf udgør parcelhushaver 150.000 ha, hvoraf 1/3 = 50.000 ha regnes som mulig at opdyrke; de er dog ikke medtaget her.

Arealreformen i dette scenarie er:

• Landbrug udgør således	- 23,2% (= 2,3,4,5 samlet)
• Lysåben eng og lavbundsjord
inklusive nye vådområder	- 14,3%
• By og infrastruktur	- 14,4%
• Produktionsskov	- 24%
• Urørt skov	- 24%
Total	100%

Madproduktionen foregår i kategorierne 2-5 på tilsammen 23,2% eller 995.000 ha ud af Danmarks samlede areal, der udgør 4.295.200 ha. I dette scenarie forventer Permakultur at kunne **lagre** 21,3 mio. tons CO₂ om året. Og man forventer at kunne brødføde 12 mio. mennesker.

Der er flere store forskelle mellem de to scenarier.

1. En er, at Permakultur genskover og arbejder med skovlandbrug, hvilket giver en langt højere CO₂-lagring og biodiversitet.
2. En anden og nok så væsentlig er at de 9 organisationer bag *Fra Foder til Føde II* arbejder med, at Danmark er CO₂-neutralt i 2040, mens Permakultur regner med at vi skal blive CO₂-neutral langt tidligere så vi kan præstere negative udledninger i 2040, altså lagre og absorbere mere CO₂, end vi udleder.

Det er givet, at dette sidste scenarie passer langt bedre til det trusselbillede og de udfordringer, vi står over for.

LOVFORSLAG

På den baggrund formulerer vi følgende lovforslag:

Der udformes en samlet Arealreform, som indeholder en samlet plan for at indrette Danmarks areal efter en fordeling, der muliggør et hensyn til klodens grænser. Denne fordeling vil som udgangspunkt være:

- 30% landbrug - mod 61% i dag, altså en halvering og samtidig en omlægning fra dyr til planter (se kap. 8)
- 30 % beskyttet natur, heraf 10% særligt beskyttet natur - mod 2,3% (1,6%) særligt beskyttet natur i dag
- 14% byer og infrastruktur - cirka som nu
- 26% skov, heraf 11% produktionsskov og 15 % uberørt skov.

Brugen af ekspropriation mod compensation til udtagning af lavbundsjord skal bruges mere (35)

§

*Solcelleparker skal ikke opsættes på værdifuld landbrugsjord (26).
Jordkøb til energiproduktion skal ikke være mulig*

§

Anlæg flere produktionsskove for byggesektorens fremtidige omstilling

NYE DYRKNINGSFORMER

7. Nye dyrkningsformer

Et klimavenligt landbrug inden for planetens grænser

Vi skal overgå fra et landbrug der ødelægger vores natur og klima til et landbrug, der arbejder med naturen. Det kræver nye dyrkningsformer, hvor vi opgiver kemien og det industrielle landbrugs monokultur, og giver plads til de dyrkningsformer som aktive jordbrugere over hele verden har udviklet gennem de sidste 50 år. Kapitlet beskriver disse dyrkningsformer og giver en række skitser til lovforslag, der kan fremme omstillingen.

Indførelse af nye regenerative dyrkningsformer Målet er at opbygge mulden, lagre kulstof, fremme biodiversitet og fastholde vores ferskvand
Vi trues af muldflugt og erosion. Alle fremtidige dyrkningsformer skal genopbygge mulden

Der gennemføres en lov som sikrer at dansk landbrug som helhed snarest mulig overgår til regenerative dyrkningsformer.

Der gennemføres en lovgivning som beskytter mulden og fremmer dyrkningsmetoder, der opbygger mulden.

Der gennemføres en lovgivning, der beskytter drikkevandet og fremmer dyrkningsmetoder, der fastholder vores ferskvand bedst mulig.

Bemærkning Begrundelsen er tosidig: På den ene side, at det konventionelle landbrug med dets nuværende dyrkningsformer har voldsomme klima- og miljøskadelige effekter, som ikke længere kan tolereres af hensyn til landets sikkerhed og

fremtidige generationer. På den anden side, at de regenerative dyrkningsformer opbygger mulden, lagrer kulstof, fremmer biodiversiteten, anvender og beskytter vores ferskvand og havmiljø og producerer sund mad uden indhold af gift. Regenerativt landbrug opbygger økosystemer og

naturen på en måde, der respekterer de planetære grænser.

Under regenerative dyrkningsformer regnes permakultur, regenerativt jordbrug, biodynamiske jordbrug, skovlandbrug, permakulturlandbrug og marketgardening. Fremfor en videreførelse af konventionelle landbrugs grundtræk (kemi, storskala, maskiner og avanceret teknologi) i nye og muligvis lidt mindre klodebelastende skikkelser, er der således tale om en omfattende og radikal nyorientering af landbrugets dyrkningsformer begrundet i klima- og miljøkrisernes omfattende krav til os.

I lovbegrundelsen nedenfor definerer vi 'regenerative jordbrug' som grundlag for denne og følgende lovreformer. Under lovbegrundelsen nedenfor definerer vi endvidere de dyrkningsformer vi henregner under permakultur baseret på madtræer, -buske, flerårige og enårige grøntsager dyrket i bl.a. skovhaver, permakulturlandbrug med madskove, nøddeskove, marker med korn og bælgrugter udelukkende til menneskemad, marketgardening, andel af parcellushaver der indrettes med permahaver, lysåben natur og løvenge.

Der indføres restriktioner på dyrkningsmetoder, der skaber muldflugt og forgifter vandmiljøerne. Det skal bl.a. sikre at vi overholder EU's Vandrammedirektiv, der kræver en genetablering af god økologisk stand i vores havmiljøer allerede i 2027. Denne lov vil bl.a. rumme et øjeblikket forbud mod gift og en udfasning af kunstgødning.

Uddybning: Der gennemføres en særskilt lov om udfasning af kvælstof fra kunstgødning. Det gøres lovpligtigt - fremfor som tidligere frivilligt - at overholde lovens retningslinjer, som samtidig

strammes, så de tager hensyn til Danmarks langsigtede interesser og kloden fremfor en kortsigtet økonomisk bundlinje i landbrugserhvervet. Udfasning af kvælstof matches omstillingen til regenerative jordbrug.

Lovgivningen rummer en række landskabsbeskyttelser, som er utidssvarende i lyset af nye landbrugsformer og klima- og miljøkriser.

Bemærkning: Vi har i Danmark en meget udbredt landskabsbeskyttelse, hvilket skal forstås som en beskyttelse af landskabets visuelle karakter, fordi det regnes for smukt som det er. Det drejer sig i nogle tilfælde om pløjemarkers tilhørende store industrilandbrug. Udover den generelle beskyttelse på nogle arealer har vi også visuelle beskyttelser omkring åer, fortidsminder og kyster strande, samt kirke sigts linjer.

Disse visuelle beskyttelser står ofte i vejen for plantering af træer på landbrugsjorder og er dermed en hindring for udbredelsen af permakulturelle og regenerative landbrug baseret på træer. Dette er forældet lovgivning, og udbredelsen af landbrug, der modvirker klimaforandringerne, må i de fleste tilfælde prioriteres frem for æstetik. I øvrigt vil de fleste nok synes at et mere varieret landbrug med flere træer bidrager til at skabe et smukt og spændende landskab.

Baggrund for lovforslagene. *Fremtidens landbrug er regenerativt med dyrkningsformer, der genopbygger mulden, naturen og økosystemerne*

De grundlæggende principper i regenerativt jordbrug kan kort beskrives på følgende måde⁹⁵.

Regenerativ betyder at *genopbygge*. Hvor *bæredygtighed* er at bevare det bestående, betyder regenerativt at man aktivt genopbygger det, der er gået tabt, ud fra en erkendelse af, at mulden, vandet og vores økosystemer har brug for at blive genopbygget.

Regenerativt jordbrug er overordnet set en række dyrkningsformer, der lagrer kulstof, gør jorden og madproduktionen modstandsdygtig over for klimakriser (resilient) samtidig med at den øger biodiversitet og skaber plads til mere natur. Regenerative jordbrug har fokus på at opbygge mikrolivet i jorden og har dyr på græs i balance med naturen.

Princip 1: Jorden skal være dækket med artsrigt grønt

Fotosyntesen er den altafgørende livgivende proces, der fører energi fra solen ned i jorden. Alle økosystemer og alle fødekæder starter med fotosyntesen. Gennem fotosyntesen optages CO₂ fra atmosfæren som sammen med vand ved hjælp af sollysets energi omdannes til ilt og [organisk materiale i form af](#) sukkerstoffer, som planten bruger til at vokse og fodre mikrolivet omkring sit rodsystem samt jordens dyreliv⁹⁶. Fotosyntesen hos planterne på grønne marker lagrer således kulstof i jorden sammen med vigtige næringsstoffer, der opbygger jordens frugtbarhed.

En bar jord er i forhold hertil en død jord, som ikke optager CO₂ og ikke forøger jordens frugtbarhed. Jord der ligger bar udviser større temperaturudsving og har en øget risiko for erosion (muldfugt), som forårsager tab af mikroliv og

frugtbar topjord (muld). Brug af efterafgrøder, flerårige afgrøder, undersåning og vedplanter bidrager til øget fotosyntese, flere levende rødder og dermed øget liv i jorden.

Princip 2: Mindst mulig jordbearbejdning

Jordbearbejdning som fx pløjning forstyrrer jordens struktur og mikroliv. Planternes rødder, jordens svampe og deres kolossale netværk af tråde (mycelium) skæres over, hvorved næringsforbindelser og jordens kommunikationsveje ødelægges. Dermed forringes jordens evne til at modstå erosion og fastholde vand.

Når jorden vendes ved pløjning og derved blotlægges, går dens organiske materiale i forbindelse med luftens ilt, der dannes CO₂ som udledes i atmosfæren. Den vendte jord er samtidig mere sårbar over for erosion pga. vind og regn.

Princip 3: Jordbrug skal understøtte det mikrobielle jordliv

Jorden lever svampe, bakterier og andre organismer, der indgår i komplekse fødenet. Jo mere liv og diversitet, der er i jorden, desto sundere og mere modstandsdygtig vil den være ift. ekstremt vejr. Et gram jord kan rumme en kilometer svampetråde (hyfer) og en milliard bakterier. Det er denne myriade af mikroliv og organismer, alt kriblekræple livet i jorden, der garanterer dens sundhed, frugtbarhed og ydeevne. Mistrøttet jord er glansløs, grålig, nærmest livløs og lidt støvet. Frugtbar jord er mørk, fedtet, sammenhængende og fuld af liv.

Jordens biologiske mangfoldighed er afgørende ikke bare for sunde afgrøder men også for biodiversiteten over jorden. Jordens sammensætning af mikroliv er afgørende både for frigivelse af næringsstoffer til planter og afgrøder og

⁹⁵ Jf. Foreningen Regenerativt Jordbrug, <https://regenerativ.dk/wp-content/uploads/2023/05/De-regenerative-principper.pdf>

⁹⁶ Glukose omdannes siden til andre næringsstoffer, der bruges af planterne selv og af dyr. Formlen for fotosyntesen

skrives ofte sådan: $\text{kuldioxid} + \text{vand} + \text{sollys} \rightarrow \text{glukose} + \text{oxygen}$, eller: $6 \text{ CO}_2 + 6 \text{ H}_2\text{O} + \text{sollys} \rightarrow \text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6 + 6 \text{ O}_2$

for dens evne til at binde vand og kulstof. For at passe på livet i jorden skal vi standse vores brug af midler som fx pesticider, der dræber diversitet og mikroliv.

Græssende dyr og kompost kan hjælpe mikrolivet. Minimal jordbearbejdning, jorddække og levende rødder året rundt kan optimere forholdene for mikrolivet.

Princip 4: Jordbrugsdyr skal på græs og integreres i dyrkningssystemer

Dyr er en naturlig del af økosystemer, hvor den miljø- og klimamæssige bæreevne overholdes. Drøvtyggere har en vigtig rolle ift. at omsætte græs og højne jordens mikrobielle liv. I regenerativt jordbrug skal dyrene på græs, og der skal ikke være flere dyr end økosystemerne kan bære. Gennem rotationsafgræsning kan jorden og jorden regenerere, samtidig med gødningen opbygger jordens frugtbarhed og skaber levesteder for insekter m.m. Antallet af dyr vil være begrænset ift. nu pga. begrænset plads og af hensyn til den nødvendige reduktion af klimagasser, fosfor og kvælstof fra den animalske produktion.

Princip 5: Jordbrug skal baseres på recirkulering

Regenerativt jordbrug arbejder ud fra en recirkulering af ressourcer og forsøger at understøtte økosystemernes egne evner til at opveje ubalancer. I sunde forhold mellem planter og jord foregår en løbende og tilstrækkelig udveksling af næringsstoffer.

Det overflødig gør brugen af kunstige input som kunstgødning og pesticider, der fører til miljøskadelig udvaskning af næringsstoffer, PFAS m.v. som forstyrrer økosystemernes naturlige balance. Kvælstofudledningen fra landbrugets kunstgødning, der sidste sommer skabte omfattende iltsvind og havdød i danske farvande, kan være en illustration af det.

Regenerative Jordbrug forsøger at have fokus på landbrugets plads i den samlede samfundsmæssige helhed, herunder bl.a. behovet for at vige plads af hensyn til mere natur. Regenerative Jordbrug adskiller sig fra fx pløjefri dyrking i *conservation agriculture* ved at gøre sig uafhængig af pesticider og kunstgødning.

Man adskiller sig end videre fra en stor del af de økologiske landbrug, fordi der ofte pløjes og jordbearbejdes intenst. Regenerativt Jordbrug skal *ikke* ses som et lille alternativ til det store, dominerende konventionelle landbrug, men som et skalérbart alternativ hertil.

Permakulturens principper

Permakulturlandbrug er den mest vidtgående gren af regenerativt jordbrug. Permakultur bruger *naturen som model* for nye dyrkningssystemer og da Danmark før landbruget har været dækket af skov fra kyst til kyst er naturens eget økosystem her en tempereret urskov. Permakultur efterligner urskoven, men manipulerer med den, så den opfylder menneskets behov for mad, energi, tømmer mv. og skaber på den måde dyrkningssystemer, der genopbygger økosystemerne, lagrer kulstof og dermed modvirker klimaforandringerne. Permakultur arbejder *med* naturen i stedet for *imod* den. Permakulturmodellen kan kort beskrives således⁹⁷.

Permakultur betyder *permanent eller vedvarende kultur*. Altså et landbrug, et byggeri, en industri, et samfundssystem som er bæredygtigt og derfor kan leve permanent uden at ødelægge sit eget naturgrundlag. Ikke mindst relevant i lyset af, at alle hidtidige landbrugskulturer har efterladt sig ørkener og nedbrudt natur.

Begrebet og de centrale dele af modellen er udviklet af australierne *Bill Mollison* og *David Holmgren*, der i 1978 udgav bogen "*Permaculture*

⁹⁷ Her beskrives Permakultur ud fra bogen "*Permakultur*" af Mira Illeris og Esben Schultz, udbygget og revideret udgave. Tryk Permakulturforlaget, 2023 samt ud fra artiklerne af samme forfattere "*Hvordan skaber vi et landbrug, der tackler klima- og biodiversitetskrisen?*", *Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark, det Fælles Bedste*, s. 22-23

<https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2021/08/Folkeavisen-2021-web.pdf> samt Tycho Holcomb og Karoline Nolsøe Aaen "*Regenerativt skovlandbrug: En vision for fremtidens landbrug*", samme s. 23-24.

One"; siden har permakultur modellen spredt sig til store dele af verden.

Permakultur minder på lange stræk om regenerative jordbrug; det arbejder også *med* naturen, går ind for pløjefri jordbrug med minimal jordbearbejdning, har et stærkt fokus på diversitet i arter, på dyrkning uden brug af gifte og kunstgødning, samt dyr i balance med de lokale økosystemer og inden for det råderum klima- og biodiversitetshensyn tillader.

Også her har man fokus på at etablere nye frodige plantesystemer, som kan regenerere muldjorden, rense luften, vandet og opbygge energi i jord, træ og planter i form af biomasse.

Man adskiller sig primært ved at have et helt andet fokus på træernes rolle og på brugen af flerårige grøntsager og afgrøder samt ved at anvende en række veldefinerede designteknikker (som vi ikke kommer ind på her).

Gennem sin massive og innovative anvendelse af træer i landbruget har permakulturlandbrug væsentlige potentialer til at lagre kulstof og øge biodiversiteten samtidig med at man producerer energi og mad nok til at brødføde verden. Dens modeller er bud på, hvordan vi skaber højeffektive systemer gennem et radikalt anderledes landbrug, hvor træerne har en central rolle.

Set i forhold til, hvor meget mad, der produceres pr. arealenhed eller mængden af mad, der kan produceres per enhed af energi anvendt i landbruget, er disse smålandbrud betydelig mere effektive end konventionelle, ligesom de økonomisk set har potentiale til at være en bedre forretning, hvis de får de rette, optimale vilkår.

Permakultur har mange steder fået et image som fritidshobby, som dyrkning i småskala eller selvforsyning på jorde af begrænset størrelse. Dette image forbigår fuldstændig dyrkningsformens potentialer som højintensive jordbrug med muligheder for at skalere madskove og skovlandbrug m.v. i langt større skala. I de sidste 8

år er der opstartet mere end 50 permakulturlandbrug målrettet salg i Danmark.

De enkelte permakulturlandbrug vil stadig være små i forhold til dagens store konventionelle industrilandbrug og med sikkerhed langt mere arbejdsintensive, men effektive nok til at kunne brødføde 12 mio. mennesker på to femtedele af det nuværende landbrugsareal samtidig med at de ikke undergraver, men understøtter og opbygger mulden og biodiversiteten og et klima i balance⁹⁸. Denne påvirkning af muld, biodiversitet og klima bør indregnes i fremtidens økonomiske analyser og vores vurderinger af, hvad der er økonomisk set effektivt, jf. det grønne nationalregnskab tidligere omtalt.

Permakulturens helt særlige store evne til at lagre CO₂ og dermed modvirke klodens store krise gør den særlig interessant. Velpassede skovhaver er blandt de dyrkningssystemer, der bidrager med allerstørst kulstoflagring. Kulstoflagringen er i en skovhave i det sydlige England målt til 17 tons CO₂/ha/år i tilvækstperioden.⁹⁹ I Danmark må lagringen, på grund af klimaforskellen, forventes at være lidt lavere.

Det vil sige, at man med permakultur dyrkning ikke bare reducerer CO₂ udledningen, men samlet set lagrer langt mere CO₂, end vi udleder, og derfor modvirker klimaforandringerne. I lyset af de udfordringer vi står over - med udsigt til at overskride 1,5 grader i starten af 2030'erne og dermed tæt på at overskride Tipping Points jf. indledningen - er det helt afgørende, at vi som et af verdens rige lande, der har medvirket til at skabe klimakrisen, ikke blot satser på at blive klimaneutral i 2040, men på at opnå negative udledninger længe inden da. Altså opsuge og lagre langt mere CO₂, end vi udleder.

Permakultur foreslår en *genskovning af jorden* med forskellige arealtyper som madskove, marketgardening, hønseskove, nøddeskove, naturnært skovbrug, løvenge og endelig meget

⁹⁸ Jf. "Permakultur", s. 153 ff

⁹⁹ Crawford: "A Climate Crisis Solution", *Permaculture Magazine* nr. 104, 2020.

mere egentlig naturskov end vi har i dag. Dyreholdet foreslås stærkt reduceret, så vi mindsker metan udledningerne og via en mere plantebaseret kost kan brødføde mange flere mennesker på landbrugsarealet.

Det er en vidtgående omstilling. Men omlægningen til skovhaver og skovlandbrug rummer det største potentiale for kulstoflagring, der findes aktuelt. Dermed får landbruget og permakulturmodellen en særlig central rolle i omstillingen af vore samfund.

Det er muligvis svært for mange at se for sig det effektive i at dyrke frugter, nødder m.v. i træer frem for de store uendelige marker med korn, som kan håndteres med ganske få, store maskiner. Men det handler udelukkende om at få skabt en ny fortælling, som er passende virkelighedsnær og samtidig retfærdig over for dette alternativ til en dyrkning, der ikke kan fortsætte. At dyrke i flere lag, dyrke i flere sæsoner, dyrke med træer, buske og grønt samtidig giver en langt højere ydelse per arealenhed, end monokulturens dyrkning.

Det er lettere at drive et permakulturlandbrug uden maskiner end et traditionelt landbrug, fordi de tunge opgaver, som pløjning, gødningsudbringning og ukrudtsrensning, reduceres eller helt undgås i permakulturlandbrug. Men der er ikke nogen modsætning mellem permakultur og brug af maskiner, så længe maskinerne ikke nedbryder naturressourcerne fx ved at ødelægge jordstrukturen eller afbrænde fossile brændsler. Den teknologi vi i dag har til rådighed, er så avanceret at der sagtens kan udvikles maskiner, der kan reducere behovet for menneskelig arbejdskraft i et komplekst permakultur-landbrug, fx høstarbejdet. Grunden til at denne teknologi ikke allerede er udviklet er, at der endnu ikke er tilstrækkelig mange permakultur landbrug til at aftage denne teknologi. Men det vil ændre sig markant, når vi omstiller bredt. Også små permakulturlandbrug vil kunne få råd til at bruge sådanne maskiner, ved at indgå i lokale fællesskaber der ejer maskinerne sammen.

Permakultur ser 4 indsatsområder for landbruget

1. Optaget af kulstof i dyrkningssystemerne skal maksimeres

Her gælder det om at få så mange træer ind i landbruget som muligt og at undgå pløjning og andre former for indgreb og jordbehandling, som frigiver kulstof. Forskning viser, at kulstoflagringen øges, når antallet af træer øges.

2. Diversiteten skal være langt større end i dag

Vi må dyrke flere forskellige plantearter i blandingskulturer på landbrugsjordene, og nogle af arterne skal være hjemmehørende i Danmark. Dette vil sikre mad til vilde dyr som f.eks. insekter og småfugle. Vi skal skabe nicher til vilde dyr og planter på landbrugene med f.eks. damme, vådområder og næringsfattige enge. Og hvert enkelt landbrug afsætter lidt af sin jord til vild natur. Den store diversitet i arter giver robusthed over for sygdomme og skadedyr, og samlet set vil den store diversitet give langt mere stabilitet i udbyttet, således at hvis en afgrøde slår fejl et år, er der - i modsætning til i en monokultur - andre, der lykkes.

3. Mindre areal med færre input skal brødføde verdens befolkning

Et mindre landbrugsareal som dyrkes mere intensivt giver plads til skovplantning og vild natur. Færre input af ressourcer som diesel, maskiner, kunstgødning og sprøjtemidler er også nødvendigt. Vi kan imødekomme dette ved at skabe veldesignede blandingskulturer af forskellige plantearter der vokser i flere lag over hinanden, og tilsammen udnytter ressourcer som sollys, vand og næringsstoffer bedre end monokulturer og samtidigt giver et højere udbytte.

Det kræver mere areal og flere ressourcer at brødføde mennesker med animalske fødevarer end med vegetabiliske. Derfor må landbruget omstilles til i højere grad at være baseret på planter.

Næringsstoffer, der eksporteres fra landbrugene via de producerede fødevarer, skal tilbage til landbrugene frem for at gå til spilde.

4. Fødevarsystemet skal decentraliseres.

Vi skal holde op med at spille ressourcer på unødvendig transport af fødevarer. Landbrugen produkter skal primært afsættes lokalt og regionalt.

Visionen om jordens genskovning

Før menneskets påvirkning var 57% af Jordens beboelige landareal dækket af skov; i dag er vi nede på 38%¹⁰⁰ - vi har med andre ord mistet en tredjedel af verdens skove. En central vision i permakultur er at genskove jorden ved forskellige former for landbrug, der er baseret på træer, fordi træer er noget af det, der lagrer kulstof allerbedst. Man tager udgangspunkt i naturens økosystemer og manipulerer med disse ved at plante nyttetræer med nødder, frugter etc., kombineret med buske, slyngplanter, urter og flerårige grønsager.

Foruden kulstoflagring har træer den vigtige betydning for landbruget at de skaber modstandsdygtighed, resiliens. Skovlandbrug er langt mere robust end marklandbrug, fordi træer er mere modstandsdygtige over for de klimaforandringer, vi allerede nu oplever starten af. Deres dybe rødder holder på muldjorden i forhold til vind- og regnvandserosion og røddernes dybde hjælper træerne gennem perioder med tørke og gør det muligt at modstå ekstreme regnskyl.

Skovhavemad er varieret med nødder, frugt, bær, frø, blomster, bladgrønt og svampe. I en skovhave dyrkes flerårige grøntsager og urter, bær- og nøddebuske, frugt- og nøddetræer, slyngplanter og svampe. Skovhaver, eller madskove som de også kaldes, efterligner naturens urskov med dens mange nicher, lag, dens frodighed, diversitet og modstandsdygtighed. Det skaber større kulstoflagring, større udbytte og mere biodiversitet.

Stor diversitet i planter og afgrøder. I forhold til monokulturens store marker med én afgrøde eller fx plantager med én sort, er der tale om en dyrkning med langt større diversitet med et varieret udbytte af afgrøder, som af samme grund er mindre sårbar over for fx sygdomme. Man kan variere afgrøderne så udbyttet fordeler sig henover året, så fx flerårig

kål også kan høstes om vinteren; dermed udnyttes solens energi langt bedre.

Dyrkning i flere lag. Man planter og dyrker i flere lag på én gang og udnytter derved solens stråler mere effektivt: Træer, buske, slyngplanter, grøntsager og urter i forskellige lag tilpasses hinanden. Samtidig har man dyr, som passer ind i systemet, gående under og mellem træerne - gæs, høns, ænder, kaniner og et begrænset antal drøvtyggere som geder, får og køer.

De høje træer. Man arbejder med høje træer som fx valnøddetræer og spisekastanjer. Kastanjer indeholder meget stivelse og kan sammenlignes med ris eller kartofler, så de kan erstatte en del af det mel, vi bruger i dag. Valnød indeholder store mængder sund fedt med omega 3 fedtsyre.

Lavere træer med import af nye arter. Og man arbejder med lavere træer som fx æble, pære, kirsebær, blomme og hassel. Og nedenunder har man dyr der passer ind i biologien. Man er i gang med at indarbejde en række arter som kun er lidt kendte i Danmark i dag, fx paw-paw, arter af søde tjørn, szechuan peber, kinesisk mahogni eller sorter som fersken, abrikos og dadelblomme.

Man arbejder med bunddækken, slyngplanter og flerårige grøntsager. I *bunddækkenet* indarbejder man akkumulatorplanter, der med dybe rødder henter mineraler som kalium og fosfor op fra dybere jordlag. Mineralerne vil være i planternes blade, og når de nedbrydes, bliver de til gavn for andre planter i skovhaven. Bunddækken er med til at bevare fotosyntesen året igennem og forhindre udledninger af CO₂.

De *flerårige grøntsager* kommer med afgrøder gennem det meste af året, fra det tidligere forår til vinteren. Flerårige grøntsager skal ikke plantes ud hvert år og er derfor tids- og arbejdsbesparende, og samtidig undgår man jordbearbejdning, mens rødderne forbliver til at fastholde muld gennem flere år.

Slyngplanterne er med til at optimere udbyttet og kan plantes ifm. træer.

¹⁰⁰ <https://ourworldindata.org/world-lost-one-third-forests>

Permakultur arbejder med mange forskellige former for mikroklima, som fremmer frugtbarhed og dyrkning. Fx ved at plante træer i læhegn, som skaber læ for vinden og derved hæver temperaturen 2-3 grader, hvilket fremmer fotosyntesen. Sådan forsøger man at tænke holistisk, når man bygger og planter, så man udnytter de naturlige geografiske forhold på stedet i forhold til vand, vind, sol og optimale mikroklimaer bedst mulig.

Permakulturlandbrug består af en række dyrkningsformer, fx allé dyrkning, madskove, skove med produktionstræer og dyr, dyrkning af énråge grønsager i gravefrie bede (marketgardening), marker med énråge markafgrøder som korn, quinoa, kikærter, linser og bælgfrugter. De tre hovedgrupper er:

1. **Madskove. Selvfodrende skove, fx selvfodrende hønseskove. Gravefri marketgardens**

En-mavede dyr som fjerkræ og grise udleder ikke metan af betydning og kan derfor inddrages som ekstra lag i de fødevareproducerende skove, der hvor de har en nyttig funktion for dyrkningssystemet. Her bruges oprindelige racer, der er mere nøjsomme og derfor kan få deres foder fra skovene selv, så der ikke skal være marker til dyrefoder.

Dette kan give en vis mindre produktion af kød og æg, der kan supplere den plantebaserede kost.

I selvfodrende hønseskove kan hønsene gå beskyttet under træerne, der er specielt udvalgt til at producere føde til dem, fx ærtetræ og havtorn. Hønsene kan indgå i et sædskifte med grønsager, således at de hvert år går på en fold før en kvælstofkrævende afgrøde som fx kål eller kartofler.

I *Permakultur* bogen har forfatterne opgjort arealfordelingen af det samlede land i Danmark, så disse madskove udgør 6,2 % af det samlede areal (med i dette tal er lysninger i skove med marketgardens).

2. **Nøddeskove**

Skove af store kastanje- og valnøddetræer. I de første 5-10 år kan der dyrkes markafgrøder mellem træerne, senere kan der gå grise under træerne, ligesom der kan dyrkes græs, der kan forarbejdes til græsprotein og anvendes til foder. Fylder 6,7% i arealfordelingen.

3. **Marker**

Dyrkning af énråge afgrøder som korn, quinoa, ærter, kikærter, linser m.v. Markerne fylder 10% af det samlede areal i Permakultur's Arealfordeling.

Permakulturlandbrug rummer generelt langt færre dyr, og kun under naturlige former med mulighed for at være ude i det fri på måder, der passer til dyrenes naturlige instinkter. Specielt er der langt færre drøvtyggere, fordi udledningerne af metan fra disse gør det umuligt at have større bestande, hvis vi skal indrette os efter klimakrisen.

Herudover er dyr, som man kun har til kødproduktion, generelt ikke en energieffektiv måde at lave fødevarer på - vi tillader os at gentage: 10 energienheder i foder bliver til cirka en enhed i kød¹⁰¹.

I arealfordelingen er 64% af det samlede areal anvendt til skov og skovlandbrug, der producerer mad, tømmer og energi. Biodiversiteten øges, der skabes rent grundvand (og drikkevand), og der lagres kulstof. Kun 10% er marker og her dyrkes udelukkende mad til mennesker. Drøvtyggere holdes af klimahensyn kun til naturpleje.

Fremtidens landbrug udgør i denne arealfordeling 23,2% af Danmarks areal på 4,295.200 ha, eller 996.000 ha. I dag udgør landbrugets areal 61% svarende til 2,62 mio. ha. Fremtidens landbrug vil med andre ord i dette scenarie med et fuldt udbygget Permakulturlandbrug udgøre 2/5 eller 38% af det nuværende, såfremt der stadig produceres mad til 12 mio. mennesker, som dansk landbrug gør i dag.

¹⁰¹ Permakultur, s. 96

I denne fordeling lagrer madproduktionen 21,3 mio tons CO2e per år. Hvor landbruget altså i dag står for 35% af Danmarks samlede CO2e **udledninger**, så vil landbruget i et fuldt udrullet permakulturlandbrug kunne **lagre** 21,3 mio. tons CO2e svarende til næsten halvdelen af de officielle udledninger i 2022 på 44 mio. tons CO2e eller 28% af Danmarks samlede globale årlige forbrugsudledninger på 74 mio. tons CO2e ifølge CONCITO¹⁰².

Vi har ikke indregnet økologisk landbrug blandt fremtidens dyrkningsformer. Det er muligvis forkert og må stå for en nærmere diskussion og afklaring. Mange ting taler for dette: Økologien arbejder uden gifte, hvilket selvsagt er grundlæggende positivt. Man arbejder ofte med oprindelige, gamle sorter og frø. Man har arbejdet ud fra et naturhensyn som er dybt vigtigt, og har arbejdet i små enheder som har lagt vægt på at passe på natur, dyr, mennesker og klode. Man arbejder med et grundlæggende andet dyrehensyn, giver langt større plads til dyrene, lader dyrene vokse op langsommere og lader dem gå udenfor under naturlige forhold. Økologien har tilført hele diskussionen om landbruget en lang række vigtige og sunde perspektiver omkring dyrenes, madens og kroppens sundhed. De økologiske principper er indlysende vigtige, kendte og respekterede.

Men der er andre ting som taler *imod*: Det økologiske landbrug arbejder med en betydelig grad af jordbehandling. Man pløjer hvilket belaster muldjorden som beskrevet ovenfor både ift. klima og ift. muld og jorderosion. Man er i løbet af de sidste årtier ufrivilligt blevet nødt til at arbejde i stadig større enheder af hensyn til konkurrencen med det konventionelle landbrug. De store enheder betyder anvendelse af flere og større maskiner, som medfører traktose og jordcementering. Der er blandt økologerne ofte et ganske beskedent fokus på klimakonsekvenserne fx af de store bestande af køer, som økologiske landmænd har, og af den

monokultur der går til at producere foder til køerne. Derfor har vi i først omgang valgt ikke at opstille økologisk landbrug som målet for omstillingen.

Økonomi

Ofte siges det, at det ikke er økonomisk muligt og realistisk at leve af permakultur skovlandbrug. Men heroverfor kan man så spørge, om det industrialiserede landbrug kan få økonomien til at svare sig? Nej, bønder har generelt en meget lav timeløn, og dette endda på trods af enorme summer i landbrugsstøtte. Det eksisterende landbrug er ikke i sig selv økonomisk rentabelt.

Hvis der blev indført en generel CO2 afgift på f.eks. 1.500 kr. pr. ton, som klimarådet anbefaler, og man i tråd hermed også belønner kulstoflagring med 1.500 kr. pr. ton CO2, vil permakultur landbrug som her beskrevet blive særdeles konkurrencedygtigt i forhold til den type landbrug, vi har i dag.

Med hensyn til biodiversiteten, bør samfundet fremtidigt også belønne det landbrug, der bidrager til den. Hvad der er økonomisk realistisk, er i høj grad politisk bestemt. Overordnet set må det være en samfundsmæssig opgave at genskove jorden, og fra politisk side kunne der gives støtte til træer, gives løn de første år, indtil træerne bærer frugt og nødder, stilles jord til rådighed på langtids forpagtningskontrakt mv., således at tilplantningen kan ske hurtigere.

Som det er nu, får mange permakultur landbrug ikke engang landbrugsstøtte. På trods af dette vokser bevægelsen støt, og vi ser lige nu mange nye permakultur skovlandbrug spire frem i Danmark – landbrug, der lever af lokalt salg af deres produkter.

Hvis denne form for landbrug - permakultur og regenerativt jordbrug - skal blive til fremtidens landbrug, skal vi kombinere lovforslagene ovenfor med en række yderligere forslag.

¹⁰² <https://concito.dk/udgivelser/danmarks-globale-forbrugsudledninger>

LOVFORSLAG

Lovtiltag som sikrer effektiv udtagning af lavbundslande Udfasning af kunstgødning, stop for pesticid-gifte og gmo-afgrøder. Stop for import af foder

Der gennemføres love som sikrer at vi snarest mulig får et landbrug uden gifte. Der gennemføres en omlægning af dyrkningsmetoder som ledsages af et forbud mod pesticider og sprøjtemidler.

Bemærkning: Pesticider Pesticider er stærke gifte beregnet på at slå uønsket liv - insekter, snegle, svampe og planter - ihjel. Pesticider er oprindelig udviklet under anden verdenskrig som et led i den kemiske krigsførelse. Efter krigen blev de indført i amerikansk landbrug som insekt- og ukrudtsmiddel og herfra spredtes brugen til Europa og videre i verden.

Giftdepotet i Harboøre ved Høfde 42, Thyborøn, rummer store depoter af pesticider, produceret af Cheminova og opsamlet gennem årene fra 1950'erne, hvor Danmark begyndte at anvende pesticider. De gange, hvor der er sluppet pesticider ud i Vesterhavet fra depotet, har det resulteret i kilometerlange stimer af fisk, der lå i havoverfladen med bugen i vejret lige så langt øje rakte, fortæller fiskere fra Thyborøn, bl.a. Bjarne Hansen fra Høfde 42-gruppen¹⁰³.

Fra Indien kender vi resultaterne af pesticidbrug fra Punjab, et område på størrelse med Frankrig, hvor der i årevis er dyrket bomuld med brug af pesticider uden beskyttelsesudstyr: Det har skabt ekstraordinært mange kræfttilfælde; så mange at man opkaldte toget fra Punjabprovinsen til Bikaner, Rajastan, cancer-toget, "the cancer express from

Punjab", pga. de mange kræftpatienter.

Danske landbrug er flittige brugere af gødning og sprøjtegift, og mere end 80% af Danmarks samlede landbrugsareal sprøjtes med gift. Produkterne benyttes til at få afgrøderne til at gro og beskytte dem mod angreb fra insekter, snegle og svampe. Men giftene påvirker livet i jorden og i vore vandmiljøer - det er præcis deres opgave: At slå liv ihjel.

Gødning og sprøjtegift kan have bivirkninger, når de kemiske stoffer ender i vores fødevarer og drikkevand. Vi kender stadig ikke konsekvenserne til fulde, men forskere frygter, at et stort indtag af pesticider kan øge risikoen for kræft, diabetes og en række andre sygdomme. Vi ved fx at nogle af pesticiderne, muligvis dem alle, er skadelige for hjernen. Undersøgelser viser, at jo mere børn har været udsat for pesticider, mens de lå i moderens mave, desto ringere klarer barnet sig i skolen.¹⁰⁴ Det har skabt en stadig kraftigere debat om brugen af gødning og sprøjtegift.

Målinger viser, at der findes pesticider og sprøjtegifte samt nitrat (fra kvælstof i kunstgødning) i vores grundvand, i landjorden og muldjorden, i

¹⁰³ Jf. bogen "Fisk kan ikke tale", Jens Østergaard og Flemming Højgaard, <https://dofnord.dk/fisk-kan-ikke-tale-en-anmeldelse/>

¹⁰⁴ Se <https://faktalink.dk/godning-sprojtegift>, hvor den danske professor i miljø og sundhed Philippe Grandjean forklarer, hvad der er op og ned i debatten om sundhedsrisici ved sprøjtegift. Grandjean fortæller heri bla., at

myndighederne ganske vist har fastsat grænseværdier for pesticiderne, men at forskningen er sikker på at disse værdier er for høje. Han fortæller også, at forskningen viser, at jo mere mennesker udsættes for pesticider, jo mere er konsekvenserne. Han fortæller endvidere at der så godt som aldrig findes pesticidrester i danske økologi varer.

vandløbene, søerne, de indre farvande og samtlige vore økosystemer. Giften går herfra videre til maden og til drikkevandet og påvirker alt levende. Det skader jordens mikroliv, os mennesker og samtlige dyr. Vi kender som sagt ikke omfanget af skader, men kan gætte på, at det fx påvirker vores fertilitet, altså vores faldende evne til at få børn, vores stigende antal kræftsygdomme; formentlig kan mange flere sygdomme forbindes med disse stoffer.

På grund af pesticider og miljøgifte er landbruget Danmarks største udrydder af biodiversiteten. Dets gifte dræber mikroliv i muldjorden, insekter, regnorme og sommerfugle. Dét dræber så i næste række de fugle der lever af insekter, kryb og sommerfugle. Derefter alle de dyr og arter, der lever af fugle, der lever af insekter og sommerfugle. Og sådan spredt udryddelsen sig videre som ringe i vandet. Når over 50% af vores samlede areal sprøjtes med miljøgifte, påvirker det *al* natur i Danmark negativt.

Miljøgiftene skaber grønne ørkener uden liv, uden insekter, regnorme, mikroorganismer, mus og fugle. De ødelægger livet i jorden og de ødelægger livet over jorden. ¾ af alle fødevarer er afhængige af bestøvning, som i stigende grad bliver umulig, når bier og andre insekter udryddes. 80% af alle insekter i Tyskland er udryddet de seneste 50 år. Verdens hidtil mest omfattende undersøgelse af insekter fra 2019 konkluderer, at 40% af alle

insektarter er i tilbagegang med en udryddelsesrate, der er otte gange så høj som den gennemsnitlige udryddelsesrate for alle øvrige dyr¹⁰⁵.

Når danskerne spiser frugt og grønt fra konventionelle landbrug, indtager de en vis mængde pesticidrester. En undersøgelse fra DTU Fødevareinstituttet og Fødevarestyrelsen fra 2016 viste, at der er giftrester i 52% af den testede danske frugt og i 27% af de testede grøntsager. Dermed er antallet af fund af pesticidrester i grøntsager tredoblet siden 2011, skriver dr.dk i artiklen ["Grøntsager med rester af sprøjtegift tredoblet på 5 år"](#). Til sammenligning var der i 2016 pesticidrester i 69% af den udenlandske frugt og 50% af den udenlandske grønt, som sælges i Danmark.

Nogle forskere frygter, at pesticider kan have sundhedsskadelige bivirkninger, også selvom mængden af pesticider holder sig under grænseværdierne. I en artikel om pesticider i Samvirke kaldet ["Pesticider!? Det fik vi også i går"](#) mistænker danske forskere pesticider for at kunne øge risikoen for sygdomme som diabetes og lymfekræft samt medføre adfærdsforstyrrelser, lavere intelligens og lavere fertilitet hos kvinder: "Jeg er bekymret over, hvad de pesticider, vi får på tallerkenen hver dag, betyder for vores sundhed på længere sigt", siger ph.d. Johnni Hansen, der forsker i kost, gener og miljø hos *Kræftens Bekæmpelse*.

Der gennemføres en lov som sikrer udfasning af kunstgødning i landbruget.

Bemærkning: Intensiv brug af kunstgødning, NPK (kvælstof – fosfor – kalium), fremmer produktionen på kort sigt, men nedbryder mulden hen over en årrække og sænker dermed

udbyttet. Kunstgødning er en stor udgift for landmænd og skaber en afhængighed af store selskaber.

Når overskydende kvælstof fra kunstgødningen, N,

¹⁰⁵ PARIS 6. MAJ 2019, et halvt år efter IPCC's 1,5 grads rapport, fortalte FN's Biodiversitetspanel i den mest omfattende rapport nogensinde lavet af klodens 150 ledende biodiversitetsforskere fra 50 lande: "Vi er ved at slå naturen ihjel". IPBES, Intergovernmental Science-Policy Platform on

Biodiversity and Ecosystem Services:
<https://www.ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment>

siver ned i jorden og møder ilt, O, skaber det lattergas, N₂O, en drivhusgas der er 265 gange kraftigere drivhusgas end CO₂. Den frigives fra jorden til atmosfæren, hvor den skaber drivhuseffekt. Kvælstoffet N stammer fra kunstgødningen med NPK af jorden.

Gødning med NPK bruges til at få planter til at gro på en optimal måde. Når man gøder, tilfører man planterne næringsstoffer, som planterne skal bruge til at leve og vokse af. Der skelnes mellem natur- og kunstgødning. Naturgødning består udelukkende af materialer fra levende organismer. Det kan være afføring og urin fra dyr eller kompost af haveaffald og andre organiske materialer. Naturgødning indeholder mange af de næringsstoffer, som planter har brug for.

En af de vigtigste grundstoffer i gødning er nitrogen (N, kvælstof), som planterne bruger for at vokse. Det kan enten tilføres planterne i form af kunstgødning, der fremstilles kemisk, eller som organisk husdyrgødning, som primært stammer fra gylle fra svinestalde. Kunstgødning fremstilles kemisk under høje temperaturer, hvilket kræver store mængder fossil energi, som er stærkt skadelig for klimaet.

En del af kvælstoffet bliver optaget af planterne eller afgrøderne, mens andet ender i jorden som overskydende næringsstoffer, der ledes videre ud i jorden, til grundvand og vandløb. Her har det store konsekvenser for både natur og mennesker.

Når kvælstoffet siver ned i grundvandet, dannes der nitrat, som kan være skadeligt for mennesker. Nitratindholdet i det danske grundvand er

nedadgående, men der er stadig områder i landet, hvor indholdet er højere end tilladt, skriver Information i artiklen "[Stor dansk undersøgelse: Nitrat i drikkevandet øger risikoen for tarmkræft](#)". Artiklen beskriver en dansk undersøgelse i *International Journal of Cancer*, der fandt frem til, at indtag af nitrat gennem drikkevandet øger risikoen for tarmkræft.

Brugen af kvælstof i gødning har store konsekvenser for havmiljøet, som vi så det i Danmark sidste sommer, 2023, hvor store dele af de indre danske farvande led af iltsvind. Kvælstoffet virker som gødning for alger, hvorfor der dannes flere alger. Når algerne dør, falder de til bunds, hvor de bliver nedbrudt og går i forrådnelse. Den proces kræver ilt, og en stor vækst i alger kan derfor resultere i iltsvind, som dræber dyrelivet i havet. Fisk, planter og øvrigt liv i kystnære områder dør. Processen kaldes for *eutrofiering*.

I fremtiden kan vi selv lave gødning af kompost fra gårdenes landbrugsproduktion, og vi kan etablere recirkulering af næringsstoffer fra by til land, som kan være med til at gøre landbruget uafhængigt af kunstgødning. Urin fra separationstoiletter er et udmærket gødningsmiddel.

Kunstgødning vil normalt være produceret på basis af fossile brændsler, typisk gas. Kunstgødning, herunder også importeret kunstgødning, skal derfor omfattes af den kommende helhedsorienteret klimaafgift på landbruget. Endemålet bør være et landbrug uden tilførsel af kunstgødning. Et mindre forbrug af kunstgødning vil også reducere forbruget af energi til fremstilling af gødning.

Der indføres et øjeblikket stop for GMO-afgrøder i landbruget. Og nye GMO-afgrøder skal ikke finde vej ind i landbruget. Målet er at risikovurdering, sporbarhed og mærkning fortsat skal gælde for alle GMO'er, hvilket det nuværende Udsætningsdirektiv sørger for; der skal derfor ikke tillades en deregulering af dette.

Bemærkning: GMO-området har potentiale til at afgøre fremtidens landbrug. Blive en *gamechanger* til et landbrug, der risikerer at forandre og måske skade natur, dyr og mennesker helt uden for befolkningens demokratiske kontrol. Derfor er der grund til at følge udviklingen med GMO-afgrøder særlig nøje. Og vores bemærkninger til lovforslaget er derfor lidt flere.

Sommeren 2023 lancerede EU-Kommissionen et lovforslag om, hvordan EU skal regulere genmodificerede planter og afgrøder (GMO'er) til anvendelse i landbruget i fremtiden. Der er tale om en alvorlig forringelse af den beskyttelse af miljø og sundhed, der er i de nuværende regler.¹⁰⁶

GMO står for 'genetisk modificeret organisme', der ved genteknologi har fået ændret generne. Det sker for at fremme bestemte egenskaber hos organismen, for eksempel gøre en plante mere modstandsdygtig overfor insekter eller sprøjtegifte. På nuværende tidspunkt er alle GMO'er dækket af EU's Udsætningsdirektiv fra 2001, som blev vedtaget da man fandt ud af, at der var risiko for miljø og sundhed ved udsætning af GMO'er i naturen.

EU-kommissionens aktuelle lovforslag¹⁰⁷ vil gøre det muligt at anvende de nye GMO-metoder uden om denne regulering. Kommissionen argumenterer med, at metoderne er *næsten* det samme som naturen og som de forædlingsmetoder, der anvendes til udvikling af planter og afgrøder i dag. Kommissionen

konkluderer på den baggrund, at vi ikke længere behøver at være forsigtige med GMO. Man kunne argumentere, at *hvis* de nye GMO'er var så lig naturens processer, hvad skal vi så med dem? Kommissionens konklusion og den deregulering af GMO'er, den lægger op til, vil få en lang række konsekvenser for fremtidens landbrug og gøre det svært at passe på vores natur og sundhed.

Kommissionen ønsker at ændre reglerne, så nye GMO'er med op til 20 genetiske ændringer ikke betragtes som GMO'er. Man deregulerer samtidig en af de gamle GMO-metoder, kaldet *cisgenese*, og der åbnes for dyrkning af *herbicidtolerante* GMO-afgrøder, dvs. afgrøder, der er modstandsdygtige over for pesticider.

Ændringerne skal ske i Udsætningsdirektivet, den lovgivning, der siden 2001 har skullet garantere, at udsætning af genetisk modificerede organismer i landbrug og natur skulle ske på en sikker måde, og at det risikovurderes og mærkes, før det eventuelt kan komme på markedet i EU¹⁰⁸. Med det nye lovforslag mister man en række sikkerhedsforanstaltninger i Udsætningsdirektivet, fx:

- Ingen ekspertteams til at risikovurdere hvert nyt GMO-produkt før det kommer på det europæiske marked.
- Ingen risikovurdering eller tests før de nye genetisk modificerede organismer sættes ud i naturen.
- Ingen GMO-mærkning og ingen mulighed for sporing.

¹⁰⁶ Beskrivelsen baseres bl.a. på June Rebekka Bresson: "EU's nye lovforslag om GMO vil have alvorlige konsekvenser for miljø og sundhed", Arbejderen 22. aug. 2023 <https://arbejderen.dk/debat/eus-nye-lovforslag-om-gmo-vil-have-alvorlige-konsekvenser-for-miljo-og-sundhed/>

¹⁰⁷ EU Kommissionens forslag blev fremlagt 5.7.23, man finder det her [https://food.ec.europa.eu/system/files/2023-](https://food.ec.europa.eu/system/files/2023-07/gmo_biotech_nqt_proposal.pdf)

[07/gmo_biotech_nqt_proposal.pdf](https://food.ec.europa.eu/system/files/2023-07/gmo_biotech_nqt_proposal.pdf) med tilføjelse https://food.ec.europa.eu/system/files/2023-07/gmo_biotech_nqt_proposal_annex.pdf

¹⁰⁸ I dag er det stort set kun Spanien og Italien, der har dyrket GMO-afgrøder. Her har det medført skabelsen af et såkaldt superkrudt – Teosinte. Der er tale om ukrudt, som også er blevet modstandsdygtig over for pesticider, jf. June Rebecca Bresson.

- Ingen mulighed for at trække det tilbage fra naturen, hvis det viser sig at være skadeligt for miljø og sundhed.
- Ingen mulighed for at opretholde princippet om at forurenere betaler.

De nye GMO'er skal dyrkes i fremtiden kunne dyrkes som "almindelige" fødevarer uden sikkerhedsforanstaltningerne.

Men nye GMO'er er biologisk og teknologisk stadig GMO

Ifølge definitionerne i både EU og i *Cartagena Protokollen* samt ifølge EU-domstolens kendelse i 2018, er den nye generation af GMO'er stadig GMO¹⁰⁹, og det giver ikke mening at definere GMO'er med hver op til 20 genetiske ændringer, som andet end GMO'er. Det er en faldgrube at begynde at ændre på termerne for det biologiske arvemateriale, også fordi nyere forskning har vist, at der ved brug af den nye gen-redigerings teknologi i planter, som anvendes - *CRISPR* - er risici på linje med de gamle GMO-metoder.

*"Ved at ændre status for de nye GMO-metoder, så de ikke længere anses for at være GMO, slipper virksomhederne for omkostninger til sikkerhedsforanstaltningerne, der blandt andet omfatter dokumentation, testning og risikovurdering samt sporbarhed og mærkning i hele værdikæden. Derudover har GMO-fortalerne udtalt, at forbrugerne ikke ønsker GMO-mad, så også af denne grund ønsker fortalerne ikke GMO-mærkning af fødevarer og produkter. Hvordan EU-kommissionen – godt guidet af danske myndigheder inden for GMO-feltet, [danske planteforskere og landbrugs- og biotekvirksomheder](#) – kan finde på at annullere og fjerne mere end 20 års forskning og forståelse på genteknologifeltet og indføre nye, juridiske definitioner for GMO'er, er svært at forstå."*¹¹⁰

Fortalerne for de nye GMO-metoder siger, at de ligner naturens egne metoder og konventionelle forædlingsmetoder, og at der derfor ikke kan ske noget ved udsætning af genredigerede planter, som ikke allerede ville være sket ved dyrkning af konventionelt forædlede afgrøder. Men ingen kender konsekvenserne af, at vi skaber et fødevaresystem, der udgøres af nye GMO'er med op til 20 genetiske ændringer i hver plante. Og de nye GMO'er er ikke "som naturen" eller som konventionelle forædlingsmetoder. Biologisk set kan SDN-1 – den simpleste af de nye GMO-metoder – bruges til at skabe omfattende ændringer i DNA fx skabe nye egenskaber i planter, og metoden kan ændre plantens metabolisme, altså omsætningen af næringsstoffer og vand til opbygning af planten. Sådan foregår det ikke i naturen eller i konventionel forædling¹¹¹. Med forslaget vil også fremtidens GMO-metoder blive deregulerede, metoder som ikke er udviklet i dag. Det handler derfor ikke blot om én ny GMO-metode, men om mange forskellige GMO-teknikker, som alle ændres og udvikles hele tiden.

*"Det betyder, at vi faktisk ikke ved, hvilke bivirkninger hver enkelt ny GMO-metode har for planternes genetik på længere sigt. En deregulering af feltet i dag indebærer, at vi mister styringen over, hvilke planter der udvikles og dyrkes i fremtiden. Det er et eksperiment, som ikke er set før i vores tilgang til fødevarerproduktion i EU. Vi kaster tidligere tiders forsigtighedsprincip over bord" (June Rebekka Bresson)*¹¹².

Med dereguleringen forsvinder vores eneste værn mod spredning af genmanipulerede organismer i naturen og til de hjemmehørende afgrødesorter. Det er ikke længere virksomhederne, der skal påtage sig ansvaret, hvis noget går galt, det bliver samfundet. Det gælder ikke blot i jordbruget, men

¹⁰⁹ <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-07/cp180111en.pdf>

¹¹⁰ Citat fra Rune Rebekka Bresson

¹¹¹ Reference <https://fachstelle-gentechnik-umwelt.de/en/videos-en/>

¹¹² Se også høringsvar fra NOAH, <https://prodstoragehoeringspo.blob.core.windows.net/f0539d3e-bf7d-4126-a524-c41378130350/Fr%C3%B8samlerne,%20NOAH%20og%20Foreningen%20for%20Biodynamisk%20Jordbrug.pdf>

også i de fabrikshaller, hvor man producerer GMO-kød og -mælk i fremtiden.

I dag gælder princippet om, at forureneren betaler, i fremtiden bliver det samfundets opgave. Og forbrugere mister vores valgfrihed til at vælge GMO-fri mad, fordi GMO-mærkningen forsvinder. Vi mister dermed også vores grundlæggende ret til at vide, hvad landmanden sår, og hvad vi spiser. Målet er ligetil: Risikovurdering, sporbarhed og mærkning skal fortsat gælde for alle GMO'er. Og det sørger det nuværende Udsætningsdirektiv for. Desværre er der stærke kræfter i det danske landbrug, som arbejder for de nye GMO'er:

"Det er blevet nemmere at pille i vores, dyrenes og planternes gener. Det har videnskaben sørget for i løbet af de sidste 10-20 år. Og nu vil EU lempe reglerne for, hvordan man må pille i dem. Det er for at støtte europæisk industrilandbrug og europæisk bioteknologisk industri. Ikke mindst er store danske industrier interesseret i, at den danske fødevarerminister og de danske EU-parlamentarikere stemmer for et udspil fra EU-kommissionen om reglerne for anvendelse af nye genetiske teknikker. Kommissionens forslag til EU-lov er nemlig blevet til i København, siger viceformanden i Landbrug & Fødevarer. Organisationen har sammen med Christiansborg, universiteterne og industrien skrevet 95 procent af Kommissionens forslag. Nu mangler blot, at det vedtages af Ministerråd og EU-parlament. Ville politikerne stemme imod, hvis hensynet til mennesker og natur vejede tungere end hensynet til industrien?"¹¹³

Sådan skriver en række grønne ngo'er med tilknytning til landbruget eftersommeren 2023.

I 2020 blev den, teknik, der kaldes for *CHRISPR-Cas9*, en ny genredigeringsteknologi som gør det let at manipulere med gener, belønnet med Nobelprisen. Teknikken kan udnyttes industrielt, og der er mange penge på spil. Derfor kom EU-

kommissionen i 2023 med deres forslag til EU-parlamentet og Ministerrådet om at lempe reglerne i direktivet for landbrugets afgrøder, hvis gener kan ændres med anvendelse af de nye teknikker, kaldet for *genredigering*.

Dansk industri, dansk landbrugsindustri og den danske stat mener, at forslaget er videnskabeligt velbegrundet, at det er ufarligt og at det i øvrigt er nødvendigt. Det samme mener universiteterne.

I EU har GMO-teknologi været reguleret, fordi man ville være sikker på, at de nye egenskaber ikke er farlige for mennesker og for naturen. Man ønskede også, at forbrugere skulle vide, hvordan maden var blevet til. Det har de europæiske industrier ikke været glade for, fordi tilsvarende regler ikke i samme omfang begrænsede deres konkurrenter i USA. Det er det, man nu forsøger at ændre.

"Forbrugere vil ikke kunne vide, om den mad, de køber hos købmand og i supermarked, ej heller den hidtil økologiske, er blevet til ved genredigering. Fødevarerindustriens og detailhandelens mangeårige arbejde for retvisende vejledning af forbrugere vil således være omsonst" – Ole Færgemann

Men der er mange risici forbundet med genredigering. Man kan fx ikke i planter se, om den genredigerede plante efter redigeringen indeholder giftstoffer eller stoffer, som kan fremkalde allergi eller kræft. Det vil først tiden vise, hvis ikke man undersøger det, *inden* planten godkendes til anvendelse i landbruget. Man kan heller ikke vurdere, om det er uden risiko for naturen. De nye gener kan eksempelvis overføres fra genredigerede landbrugsafgrøder til vilde planter, som derefter vil kunne opføre sig som invasive arter.¹¹⁴

¹¹³ Ole Færgemann, *Frie Bønder Levende Land*: "[De nye GMO'er i vores mad](#)", Arbejderen 16. september 2023, skrevet på vegne af 7 foreninger. Det følgende er en genskrivning og gengivelse af artiklens indhold. De 7 foreninger er:

- Foreningen for Biodynamisk Jordbrug – Klaus Loehr-Petersen

- Foreningen Netværk for Økologisk Akvakultur – Birte Brorson
- Frie Bønder Levende Land – Ole Færgemann
- Grøn Hverdag – Jørgen Martinus Hansen
- Landsforeningen Praktisk Økologi – Søren Vissing Nielsen
- NOAH – June Rebekka Bresson
- Permakultur Danmark – Ruth Marie Kondrup

¹¹⁴ Jf. Artiklen af Ole Færgemann

Risikoen for, at det sker, er muligvis lille, men konsekvenserne, når det måtte ske, kan være store. Under alle omstændigheder koster vurdering af risiko penge, og den tager tid. Derfor har industrien forståeligt nok en interesse i, at myndighederne lempet eller helt fritager visse former for genredigering for de regler, man ellers har skullet følge før godkendelse.

Er genredigerede planter nødvendige?

De dele af industri- og universitetsverdenen, som har investeret viden og penge i bioteknologi, argumenterer for, at genredigering er nødvendig for europæisk landbrug. Man bruger bl.a. det argument, at genredigering er nødvendig for at producere tilstrækkelig mad til verdens sultne. De samme økonomiske interesser vil også gerne kunne patentere såvel metoderne til genredigering som de egenskaber i planter eller dyr, der kan tilskrives genredigering. Man vil 'tage patent på naturen'.

Patentspørgsmålet er betændt. Det drejer sig om mange penge, og der hersker usikkerhed om *Den Europæiske Patentmyndigheds* fortolkning af *Den Europæiske Patentkonvention* og visse *EU-direktiver*. Afklaring af spørgsmålet er selvsagt helt afgørende vigtigt, hvis godt avlsarbejde ikke skal erstattes af de store industriers monopol baseret på patenterede, genredigerede planter og dyr.

Genredigering er imidlertid slet ikke nødvendig for hverken landbrug eller for verdens forsyning med mad. Det er der to grunde til:

"For det første er klassisk avlsarbejde lige så godt eller bedre end genredigering. Det er, fordi planter og dyrs egenskaber, i det omfang de er genetisk betingede, i de fleste tilfælde er betingede af en lang række forskellige gener. Kun i få tilfælde er de betingede af et enkelt gen, hvori vi kan redigere. Egenskaberne, for eksempel en plantes evne til at modstå tørke (rod længde, fordampning fra blade, frøenes og frugternes udformning med mere) er i langt de fleste tilfælde betingede af et samspil mellem mange forskellige gener. I klassisk avlsarbejde udvælger man de planter, der ser ud til

være de bedst egnede. Valget afgøres således af, hvordan planten ser ud, ikke hvad man måtte vide om plantens gener. Det samme gør naturen. Kendskab til, hvordan generne ser ud, er naturligvis interessant, og det kan være nyttigt, men det er ikke nødvendigt".

"For det andet kan vi fremstille tilstrækkelig og god mad ved at frembringe flere planter, færre dyr, ved at praktisere bedre landmandskab, mindre madspild, bedre fordeling af maden og ved at fremme mangfoldighed i landbruget og beskytte artsrigdommene i naturen. Opgaven kræver befolkningens forståelse, og den kræver mod hos politikerne. Men kommer det første, kommer måske også det sidste".¹¹⁵

Det industrielle landbrug er ivrige for at udnytte de nye genetiske teknikker. De små landmænd er imod. På verdensplan er det de små landmænd, som frembringer mest mad, hvis man regner ud fra den mængde mad, der produceres til mennesker. Men regeringer verden over lytter til de store industrilandbrug, ikke de små landmænd.

Det kan ikke være i den danske befolknings interesse at lempe EU's regulering af anvendelse af nye genetiske teknikker i fremstilling af mad, sådan som Kommissionens udspil nu går ud på. Det er ganske enkelt alt for risikobetonet og helt unødvendigt.

Nok så alvorligt er vildledningen af alle borgere i EU og Danmark. Kommissionens udspil efterlader nemlig det indtryk, at ansvarlig lovgivning vil sikre, at alle former for GMO fortsat er regulerede, så hverken mennesker eller natur udsættes for risiko. Men ophævelse af regulering af vigtige former for genredigering strider mod grundlæggende principper i EU:

Forsigtighedsprincippet, som er indskrevet i EU-traktaten. Princippet om *gennemsækelighed og sporbarhed*.

Dansk landbrug har en 60-årig tradition for anvendelse af kemi. Nu er tiden kommet til at undvære kemi og stoppe såkaldt 'udvikling' og

¹¹⁵ Citeret fra samme artikel af Ole Færgemann

'avlssarbejde' baseret på GMO og genredigering. Og i stedet lade alt avlsarbejde i fremtiden foregå på naturens præmisser.

Den danske regering er i disse år blevet top 1-lobbyist i Europa for at deregulere de nye GMO'er. For blot 10 år siden havde vi en form for økologisk

førertrøje i Europa. I dag er den danske regering - og bag den dansk landbrug og industri - med i den lobbyistgruppe, som presser allermost på for at få lov til at bruge de nye GMO-metoder i dansk og europæiske landbrug, endda uden at kalde det GMO. Dansk landbrug skal en anden vej.

Dansk landbrug bør være selvforsynende med foder senest i 2030.

Bemærkning: Dansk import af soja til foder i kødproduktionen ligger årligt på 1,6-1,7 mio. tons¹¹⁶), og produktionen af soja til danske landbrugsdyr beslaglægger et areal i udlandet på næsten 800.000 hektar¹¹⁷, svarende til næsten en tredjedel af det danske landbrugsareal. Dansk landbrugs dyreproduktion er ikke tilpasset en bæredygtig arealanvendelse. Derfor bruger man store mængder soja til dyrefoder. Men soja er en af de største drivkræfter bag skovrydning og ødelæggelse af naturlige økosystemer globalt.

I Danmark er enkelte landmænd gået i gang med at erstatte importeret soja med dansk produceret

proteinfoder i form af raffineret græs, hestebønner og lupiner m.v. Indtil videre ses denne udvikling dog primært inden for økologisk jordbrug^{118 119}, hvilket skyldes, at importeret, konventionel soja er så billig, at de danske erstatningsprodukter ikke kan konkurrere på pris.

Importen af soja belaster klima, biodiversitet, miljø og oprindelige befolkningsgrupper i bl.a. Latinamerika, der flyttes når man fælder regnskov for at give plads til dyrkning af sojabønner. Det må bringes til ophør øjeblikkeligt. Importen skal erstattes af drøvtyggere på græs i naturlige balancer med de enkelte lokale økosystemer.

Der indføres en omfattende beskyttelse af vores drikkevand.

Bemærkning: Vores drikkevand er mange steder truet af forurening, jf. første kapitel om "Problemerne". I byer som København og Aarhus skal man mere end 100 km ud fra bykernen for at få tilstrækkelig med rent drikkevand. Problemet vil yderligere skærpes, når den globale opvarmning og de medfølgende perioder af tørke

og hedeølger tiltager. Vores drikkevand er i dag mange steder (og i stigende grad) forurenet af miljøgifte som pesticider, nitrat, PFAS og tungmetaller som zink og kobber. Aktuelle vandboringer viser gluphosat i 54% af vores drikkevand. Gluphosat er det virksomme stof i *roundup*, et stof der er mistænkt for at være kræftfremkaldende.

¹¹⁶ Fødevareministeriet: Soja, <https://fvm.dk/foedevarer/handling-mod-afskovning/soja-tallene-er-hentet-fra-Fra-Foder-til-Føde-II>

¹¹⁷ Callesen, Gustav Esmann, et.al. (2020): "Den danske import af soja 2017-2018: Hvor store arealer beslaglægger den i producentlandene, og hvor stor andel af den importerede soja anvendes til svine- og mælkeproduktion?",

Københavns Universitet. IFRO Udredning 2020/03. <https://static-curis.ku.dk/portal/files/236266436/pdf>

¹¹⁸ Økologisk Landsforening: "Thise fremrykker stop for soja", *Thise fremrykker stop for soja | Økologisk - nyt om udviklingen (okonu.dk)*

¹¹⁹ Medier i mejerier: "Naturmælk udfaser soja", *Mejerimedier | Naturmælk udfaser soja*

Forbyd dyrkning af afgrøder og fødevarer til biobrændsel.

Bemærkning: Danmarks marker skal bruges til dyrkning af mad, og ikke til dyrkning af biobrændstof til personbiler, lastbiler m.v. Biobrændstof fra halm, rasp m.v. er baseret på monokultur og er en uhensigtsmæssig anvendelse af naturressourcer og vores begrænsede arealer.

Biogas stammer fra gyllen som restprodukt fra svineproduktionen. Gyllen er affald fra foder, grisenes afføring og planterester ifm. svineproduktionen. Gyllen kommer i tanke til forgasning; den har imidlertid ikke tilstrækkelig med faststof til at kunne generere nok gas, og man tilsætter derfor gylletankenens indhold importeret industriaffald, eller majs, raps eller andre fødevarer, som produceres udelukkende med det formål at supplere gyllebeholdernes indhold med tørstof. Ved at koble os på biogas som en fremtidig energikilde og ved samtidig at give den status som en grøn energiform binder vi os til en fortsat

produktion af svin. Det er ikke klimamæssigt realistisk. Heller ikke set i lyset af biodiversitetskrisen.

I forbindelse med etablering af det såkaldte 'sukkerrør' dvs. rørforbindelsen der tilkobles Baltic Pipe rørledningen, som fører fossilgas fra norske Nordsøfelter henover Danmark i et stort rør til Polen, har man vist, hvordan regeringen ønsker at anvende fremtidens biogas. Man vil lade én del af energiforsyningen fra et større rørsystem bestå af fossilgas fra Nordsøen, mens en anden del skal bestå af biogas, produceret lokalt rundt i landet som restprodukt ifm. svineproduktionen.

Som Nordic Sugar eksemplet viste, så er denne løsning økonomisk set langt dyrere og klimamæssigt set langt, langt ringere end en tilsvarende løsning, som anvender store varmepumper baseret på elektricitet fra vedvarende energi.¹²⁰

Omgående, virksomt og massivt udtag af lavbundslande inden 2030.

Bemærkning: 'Lavbundslande' er betegnelse for landområder, der ofte er tidligere mose og enge, som fra slutningen af 1800-tallet og frem er blevet drænet tørre af landmænd for at kunne dyrke jorden. De drænedes lavbundslande afgasser store mængder klimagasser herunder CO₂ til atmosfæren, når de ikke længere er dækket af vand og derfor tilføres ilt fra luften. Iltten går i forbindelse med kulstoffet i jorden og danner CO₂, der udledes til atmosfæren. Ved udtagning af lavbundslande bliver markerne vådlagt igen. Dermed forbliver kulstoffet i jorden. Dyrkning af lavbundsland står for cirka 40 procent af landbrugets udledning af klimagasser.

Regeringen har vedtaget, at man inden 2030 vil

udtage i alt 100.000 ha lavbundslande. Indtil nu har man imidlertid kun udtaget 187 ha lavbundslande. Altså nærmest intet. Ordningen med udtag har været frivillig.

Frivillighed har tydelig vist sig ikke at være vejen frem ift. landbrugets omstilling. Det skal i fremtiden være muligt for myndighederne at foretage ekspropriation af lavbundslande mod fuld erstatning til landmændene.

Omfattende udtagning af landbrugsjord er nødvendig for, at Danmark kan opfylde EU's vandrammedirektiv og dermed målet om at sikre en god miljøtilstand i vandmiljøet. Det er ligeledes afgørende for at opfylde EU's biodiversitetsstrategi

¹²⁰ Se fx Niels Aagaard "Perspektiver i Baltic Pipe", <https://detfaellesbedste.dk/problemer/energi-problemer/perspektiver-i-baltic-pipe/>

og den kommende naturgenopretningsforordning. Og så er det helt afgørende ift. klimakrisen: Vi skal reducere vores udledninger og udtag af lavbundsjord er et af virkemidlerne. Også selvom en nylig undersøgelse fra Aarhus Universitet har vist, at 1) der er færre lavbundsjord end tidligere antaget, og 2) deres udledninger er mindre, fordi

meget af deres kulstof allerede er udledt.¹²¹

Nogle af de udtagne lavbundsjord kan bruges til produktion af tagrør, hvilket kan gøre Danmark selvforsynende med dette byggemateriale og indgå blandt de naturlige byggematerialer som bliver udgangspunktet for fremtidens byggeri inden for klodens grænser.

¹²¹ Se DR artiklen:
<https://www.dr.dk/nyheder/politik/regeringen-vi-naar-vores-klimamaal->

**FRA FODER TIL
FØDE**

8. Fra Foder til føde

Omstillingen af landbrugets produktion fra kød til plantebaseret mad.

Hvis du spiser et stykke kylling, så bliver kødet nedbrudt til mindre enheder og brugt til at lave dine muskler og andre dele af dig. Du bliver opbygget af kyllingen. Det du spiser, bliver du opbygget af. "Det man spiser, er man selv - bygget af".¹²²

Hvis du køber en helt almindelig kylling, så er det en besked til supermarkedet om, at der skal en ny i disken. Det går videre til producenten som begynder at dyrke korn, soja og majs på sine marker til foder for de nye kyllinger (evt. købe foder fra fx Latinamerika). Landmanden køber derfor såsæd, sprøjtegifte, kunstgødning og dieselolie til dyrkningen af foder til kyllingerne.

På markerne dyrkes én afgrøde af gangen med brug af så meget gift, at der ikke er plads til vilde dyr, insekter og dyreliv. Så dit køb betyder noget for naturen og dyrelivet. Sprøjtegifterne breder sig gennem drænvandet videre ud i vandløb, søer, til havet og ned til grundvandet. Dit køb betyder noget for vandmiljøet og dit drikkevands renhed. Resterne af sprøjtegift påvirker dit helbred, fordi giftene påvirker hele din krop og dens signalsystemer. Derfor betyder dit køb også noget for din krop.

Der er forskellige former for kyllingeopdræt. Nogen steder går dyrene meget tæt, lukket inde i store haller, og vokser op meget hurtigt, inden de slægtes meget tidligt. Andre steder går kyllingerne

udendørs, hvor de har god plads og spiser græs og foder, som ikke har fået sprøjtegifte. Derfor betyder dit valg af kylling også noget for kyllingernes trivsel. De kyllinger du spiser bliver talt sammen med alle de andre, som andre spiser, så landmænd og politikere ved, hvor mange der sælges af hver slags. Derfor betyder dit valg også noget for hvilket landbrug, der er og hvad politikerne støtter.

Hvis du køber en kylling har produktionen af den betydet udledning af drivhusgasser til atmosfæren fra alle led i produktionen. Hvis du i stedet for kyllingen køber grøntsager er udledningen af drivhusgasserne omtrent 90% mindre pr. kg. mad. Dit køb af kylling betyder derfor også noget for klimaet. Så ...

"Det man spiser, er man selv. Bygget af. Men du er også med til at påvirke dit landskab, dyrenes liv, naturen, vandet omkring dig og fremtiden, hver gang du vælger noget at spise. Derfor betyder dit valg alverden - du kan gøre en forskel!"¹²³

Landbruget i Danmark står for 35% af vores samlede udledninger af drivhusgas og 89% heraf kommer fra kødproduktionen. I dag producerer dansk landbrug 43 mio. svin årligt, hvoraf knap 10 mio. dør. Man producerer 1,5 mio. køer og 120 mio. kyllinger årligt, hertil kommer et mindre antal får, geder m.v. Den samlede produktion af foder til

¹²² Lone Landmand "Det man spiser er man selv", Det Flydende Forlag 2019, s. 12. Indledningen her er en let forkortet version af Lone Landmands tekst

¹²³ Citeret fra samme s. 12-13

kødproduktionen optager 80% af al dansk landbrugsjord, der som nævnt udgør 61% af Danmarks samlede areal. Landbrugets produktion af foder og kød er den stærkeste drivkraft bag ødelæggelsen af biodiversiteten og tilbagegangen af natur. Hele 90% af de svin vi producerer går slet ikke til forbrugerne i Danmark men eksporteres til andre lande, som fx Tyskland, Sverige, Kina.

De dyr vi producerer konventionelt er mildt sagt usunde. Vores svin er fyldt med antibiotika (100% af vores konventionelle svin), smittet med MRSA (100% svin), med kød der indeholder rester af pesticider og miljøgifte samt rester af tungmetallerne zink og kobber fra foderet. De konventionelt opdrættede køer og kyllinger har rester af plante- og miljøgifte i mælk og kød, af PFAS og tungmetaller. De kroppe vi opbygger på den basis bliver præget af det. Og af al den angst og stress som alle dyrene lever med dagligt i deres korte liv. For dyrene lider hele vejen igennem deres unaturligt korte liv. Det er dyremishandling - der er intet andet ord for det. På et niveau, man ikke skulle tro muligt i et oplyst dansk samfund.

Samtidig er det 10 gange mere energieffektivt at producere planter fremfor kød. Og vi ved, at Danmarks samlede areal i øjeblikket er blevet for småt til at skaffe den fornødne plads til de 30% beskyttet natur, som EU's biodiversitetsstrategi kræver og hensynet til Parisaftalen ligeledes har som en nødvendig konsekvens. Hvis Danmark skal kunne producere mad til mindst

samme antal mennesker som i dag på et mindre areal og respektere de planetære grænser, er det nødvendigt at producere mere mad til mennesker frem for foder til dyr.

Der er én indlysende vej ud af denne misere: Vi skal reducere husdyrbestanden og kødproduktion helt afgørende og massivt. Producere planter i stedet. Gå fra at producere foder til dyrene til at producere føde til mennesker.

Det kan vi meget enkelt gøre ved at ændre landbrugets produktion fra kød til planter og understøtte landbruget i den omstilling. Det er ikke raketvidenskab. Det er derimod nødvendigt - og det haster.

Overgangen fra at producere foder til dyr frem for føde til mennesker - fra kød til plantebaseret mad - vil medføre plads til samme madproduktion på langt mindre areal. Det er samtidig forudsætning for at vi på én gang kan skaffe tilstrækkelig madenergi til den danske befolkning (plus en andel til eksport) og øge den andel af natur og skov, som vi er forpligtiget til ift. internationale aftaler med EU og FN, bl.a. EU's biodiversitetsdirektiv der kræver 30% beskyttet natur inden 2030, heraf 120% stærkt beskyttet.

Landbruget skal hjælpes til den omstilling gennem den samlede række af reformforslag vi foreslår i denne plan. Lovforslagene begrundes og uddybes nedenfor umiddelbart efter hvert forslag.

LOVFORSLAG

Landbruget skal nedtrappe sin kødproduktion og husdyrbesætninger med i gennemsnit 90 % og omstille til plantebaseret madproduktion i tråd med den nationale arealreform.

Bemærkninger Der er forskellige beregninger på, hvor langt ned vi skal, og hvor store reduktionerne skal være for de enkelte typer og arter af dyr. I *"Fra Foder til Føde II"* er de nærmere reduktionsmål for hver type af kødproduktion opgjort til i 2040 at være årligt:

- 610.000 kvæg (heraf 160.000 malkekvæg)
- 1,3 mio. slagtesvin
- 33 mio. Fjerkræ (heraf 30 mio. slagtekyllinger)
- 190.000 får og geder årligt¹²⁴

Man regner med at stor del af drøvtyggerne går på sædskifte med kløvergræs, og at 30% af disse sædskifter indeholder kløvergræs. Kløvergræs fikserer kvælstof fra atmosfæren som det stiller til rådighed for markens afgrøder.

Beregningerne anvender tallene i Energistyrelsens klimafremskrivning 2023, og når frem til, at kvægholdet skal reduceres med 70 % i 2040 sammenlignet med 2020 for at skabe et klimaneutral landbrug i 2040.

I beregningerne har man taget udgangspunkt i at Danmark i 2040 skal kunne brødføde mindst det samme antal mennesker som dagens landbrug.

Konkret regner man med at kunne producere protein til 12 mio. mennesker¹²⁵.

Drøvtyggenes klimaskadelige metanudledninger er indtænkt således: *"På grund af den høje metanudledning fra kvæg har vi imidlertid valgt at begrænse antallet af kvæg (...), så der ikke er flere end at klimaregnskabet for Danmarks landsektor kan gå i nettonul i 2040."*¹²⁶

I "Permakultur" bogen regner man med en langt større reduktion af dyr; især i antallet af kvæg, da man argumenterer med:

- 1) at drøvtyggere udleder metan, der er 80 gange stærkere end CO₂ målt på 20 års basis, hvilket skal ses i sammenhæng med
- 2) at Danmark har et historisk ansvar for at have udledt alt for meget CO₂ igennem mange årtier; vi er derfor nødt til at blive CO₂-neutral langt før 2040 og derved opnå en *negativ nettoudledning* af drivhusgasser måske allerede i 2030. Tilsammen betyder det, at vi har meget beskednen plads til køer i vores fremtidige landbrug.

Man kan tilføje, at hvis vi fortsætter vores udledninger som nu, så vil vi overskride Danmarks resterende CO₂-budget i 2027,¹²⁷. Dermed

¹²⁴ "Fra Foder til Føde II"; s.15

¹²⁵ samme, Bilag 2 tabel 3

¹²⁶ sammestedsfra

¹²⁷ Det Fælles Bedste har sammen med klimaeksperter i Danmark lavet beregninger på størrelsen af Danmarks resterende klimabudget, se beregningerne i Nyhedsbrev 4

<https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2023/01/Nyhedsbrev-4-om-Havneudvidelsen-2.pdf> -Et af de vigtigste redskaber til at forstå klimakrisens omfang, og hvor travlt vi har med at omstille, er redskabet "CO₂-budget", som fortæller hvor meget CO₂, vi endnu kan tillade os at udlede, før vi

overskrider vi vores andel af Parisaftalen, hvilket understøtter den tilgang, at vi skal etablere *negative udledninger* snarest mulig og betydeligt inden 2040.

Overgangen fra at producere foder til dyr frem for føde til mennesker - fra kød til plantebaseret mad - vil medføre plads til samme madproduktion på langt mindre areal. Det er samtidig forudsætning for at vi

på én gang kan skaffe tilstrækkelig madenergi til den danske befolkning (plus en andel til eksport) og øge den andel af natur og skov, som vi er forpligtiget til ift. internationale aftaler med EU og FN, bl.a. EU's biodiversitetsdirektiv der som nævnt flere gange kræver 30% beskyttet natur inden 2030, heraf 10% stærkt beskyttet.

Der gennemføres en række tiltag der gør Danmark til frontløber som producent og forbruger af økologiske, plantebaserede fødevarer.

Der tilføres Fonden for plantebaserede fødevarer flere midler.

Bemærkning: Fonden for Plantebaserede Fødevarer og Handlingsplanen for Plantebaserede Fødevarer, begge vedtaget i forbindelse med Landbrugsaftalen 2021, betyder, at Danmark har taget skridt i retning plantebaserede fødevarer og en mere aktiv støtte til en frontløberrolle i dette. Københavns Universitet, Aarhus Universitet,

Danmarks Tekniske Universitet og SEGES Innovation anbefaler i en fælles rapport, at der investeres i alt ca. 600 mio. kr. offentlige midler årligt frem mod 2030 i at udvikle værdikæden for plantebaserede fødevarer. Det vil sige, at der årligt skal tilføres mindst 515 mio. kr. ud over de nuværende 85 mio. kr., som Fonden får tilført hvert år indtil 2030.¹²⁸

Det offentlige forbrug af mad bør gå foran i omstillingen til sund og klimavenlig mad.

Bemærkning: I 2021 formulerede regeringen nye kostråd¹²⁹ "De syv kostråd – godt for sundhed og klima". Det kan være en vigtig løftestang i omstillingen til en sundere og mere klimavenlig kost. Kostrådene indeholder blandt andet en anbefaling

om at spise flere bælgrugter og mindre kød. Det er oplagt, at det offentlige går forrest i selv at overholde kostrådene. Både af hensyn til folkesundheden, men også for at skabe den efterspørgsel, der kan støtte op om den grønne

overskrider vores andel af Parisaftalens 1,5 graders mål og dermed klodens vigtige Tipping Points. Danmark vil med de nuværende udledninger overskride sit CO2 budget om kun 4 år, i 2027. Vi har 237 mio. tons CO2

tilbage i vores CO2-budget og udleder årligt 62 mio. tons (CONCITO regner med 74 mio. tons, og så vil vi overskride budgettet tidligere). Herefter kan vi ikke tillade os at udlede så meget som ét gram CO2 nogensinde. Globalt vil vi

tilsvarende overskride det globale budget senest om 5-6 år.

¹²⁸ Jævnfør "Fra Foder til Føde II", s. 25

¹²⁹ <https://fvm.dk/foedevarer/mad-maaltider-og-sundhed/de-officielle-kostraad>

omstilling af fødevaresystemet. Derfor anbefaler vi, at Folketinget sikrer¹³⁰:

- Omstilling af de cirka én million måltider, som dagligt serveres i de offentlige køkkener, så de følger kostrådene. Herunder er der brug for efteruddannelse af køkkenprofessionelle i at tilberede sund, nærende og velsmagende mad med planter som måltidets hovedbestanddel.

- Incitament for, at private kantineordninger også følger kostrådene.

- *Fra Foder til Føde II* foreslår at alle statslige køkkener som minimum har sølvmærke i økologi i 2025, og at alle offentlige køkkener arbejder i retning af det økologiske guldmærke i 2040¹³¹. Mærkningen bør udvides, så den omfatter tilberedning af mad, der er sund, klima- og klodevenlig i en holistisk forstand.

Fødevarer produceret via klimavenlige dyrkningsformer fritages for moms.

Bemærkning: Klimavenlig mad fritages for moms. Begrebet 'Klimavenlig mad' defineres på en håndterbar måde. Til forståelse for betydning kan man sammenligne med økologiske fødevarer der i dag er dyrere end ikke-økologiske produkter, fordi negative konsekvenser såsom effekten på bestøvere, forurening af grundvand, dårligere dyrevelfærd, etc. er gratis. Staten har som følge af den højere pris på økologiske fødevarer et højere provenu fra moms på salg af økologiske varer sammenholdt med salg af de samme ikke-økologiske varer. Det er stærkt u hensigtsmæssigt, hvis markedet skal være med til at befordre omstillingen til klimavenlige dyrkningsformer og

dermed et landbrug med færre negative eksterne konsekvenser.

I EU's handlingsplan for økologi, som er en central del af EU's *Fra jord til bord-strategi*, foreslår Europa-Kommissionen, at medlemsstaterne kan sænke momssatserne for at fremme efterspørgslen på økologiske varer som en del af omstillingen til et bæredygtigt fødevaresystem. EU's reviderede momsdirektiv giver mulighed for differentieret moms inklusiv momsfritagelse på varer - herunder fødevarer - når det sker for at beskytte miljøet, så længe princippet om skattemæssig neutralitet respekteres¹³².

¹³⁰ *Fra Foder til Føde II*, s. 25 - her gengivet uændret.

¹³¹ Der bør udvikles nye mærkninger, så mærkningen omfatter mad, der er sund, klima- og klodevenlig i en holistisk forstand.

¹³² jævnfør FFTF II, s. 25

Dansk produktion af frilandsgroentesager og frugt, bær og nødder bør fremmes.

Bemærkning: Produktionen af dansk grønt, frugt, bær og nødder er meget begrænset. Danmark skal sikre adgang til uddannelse og efteruddannelse i

dyrkning af frilandsgroentesager, frugt, bær og nødder efter de dyrkningsprincipper vi har redegjort for tidligere under dyrkningsmetoder i kapitel 7.

Danmark bør arbejde for en europæisk handlingsplan for plantebaserede fødevarer.

Bemærkning: "Danmark skal gå forrest i forhold til at skabe bedre rammer for de plantebaserede fødevarer, og et væsentligt, dansk aftryk kan sættes ved, at Danmark allerede nu påtager sig at arbejde for, at der skal udvikles og vedtages en EU-

handlingsplan for plantebaserede fødevarer, når vi overtager EU-formandskabet i 2025. Dette vil også være helt i tråd med de nylige anbefalinger fra et uafhængigt ekspertpanel til Europa Kommissionen".¹³³ Se også kapitel 12 om Import og eksport, hvor dette uddybes.

Eksportfremstød i udlandet med fokus på plantebaserede fødevarer og økologi.

Bemærkning: Flest mulige af vores råvarer og mad bør produceres lokalt af hensyn til klima og miljø. Men i det omfang der stadig sker en eksport, bør danske eksportfremstød på fødevareområdet fokusere på plantebaseret mad. Herved vil

markedet for plantebaserede fødevarer kunne vokse, så Danmarks plantebaserede fødevareproduktion kan styrkes og på sigt overtage noget af det marked, som den intensive, animalske produktion har i dag.

¹³³ FFTFII, s. 26

EKSEMPEL DANSKERNE SPISER ALT FOR LIDT FRUGT OG GRØNT

Kun 10 % af voksne danskere spiser den anbefalede mængde frugt og grønt. Blandt børn op til 12 år går det en anelse bedre, men ikke blandt børn over 13 år, og det store flertal af alle børn er stadig langt fra at opfylde kostrådene.

De 4-18-årige spiser i gennemsnit 341 gram frugt og grønt om dagen, og indtaget falder med alderen. Kun 7 % af de 13-18-årige, 27 % af de 7-12-årige og 40 % af de 4-6-årige lever op til kostrådernes anbefalinger.¹³⁴

CONCITO skriver "Danskerne går ind for et mindre kødforbrug, men deres madvaner er ikke fulgt med"

"Selv om danskerne i højere grad end tidligere har fået øjnene op for klimavenlig

mad, spiser vi stadig meget store mængder kød. Det er ikke nok med kostråd og vejledning. Der er brug for politiske tiltag for at skabe den nødvendige udvikling" (...)

"Danskernes kødindtag er blandt de højeste i verden, højere end EU-gennemsnittet og højest i Norden. Vi spiser cirka ét kilo kød om ugen og udleder ifølge CONCITO's beregninger gennemsnitligt tre ton CO2 årligt pr. indbygger fra vores fødevarer og drikkevarer".¹³⁵

De nuværende 3 tons CO2 alene fra danskernes fødevarer og drikkevarer svarer til lidt mere end dét, vi samlet set kan tillade os at udlede alt i alt i 2030 per dansker - inklusive vores transport, bolig, rejser, fritid, tøj osv.

¹³⁴ Citeret fra FFTF II. s. 26, se også:

- Klimarådet (2021): "Klimavenlig mad og forbrugeradfærd. Barrierer og muligheder for at fremme klimavenlig kost i Danmark", s. 20, <https://klimaraadet.dk/analyse/62.klimavenlig-mad-og-forbrugeradfaerd>
- Sundhedsstyrelsen (2018): "Danskernes Sundhed - Den Nationale Sundhedsprofil 2017", <https://www.sst.dk/da/udgivelser/2018/danskernes-sundhed-den-nationale-sundhedsprofil-2017>
- Sundhedsstyrelsen (2018): "Danskernes Sundhed - Den Nationale Sundhedsprofil 2017",

<https://www.sst.dk/da/udgivelser/2018/danskernes-sundhed-den-nationale-sundhedsprofil-2017>

- Tetens et al. (2019): "Forbedring af børn og unges mad- og måltidsvaner i Danmark", Ugeskrift for Læger, <https://ugeskriftet.dk/videnskab/forbedring-af-born-og-unges-mad-og-maltidsvaner-i-danmark>

¹³⁵ <https://concito.dk/nyheder/danskerne-gaar-ind-mindre-koedforbrug-men-deres-madvaner-er-ikke-fulgt-med>

Dyr og planter i nye balancer og dyrevelfærd centralt placeret

Dyr er levende væsener, de har rettigheder. De sanser, føler, husker, som levende væsner. De føler smerte, angst, usikkerhed, utryghed fuldstændig på linje med os mennesker. De er sociale væsner, der danner grupper med relationer og hierakier og sociale adfærdsregler. De husker, danner familier og tager sig af deres børn, oplærer og opdrager dem til de kan klare sig selv. Fuldstændig på linje med menneskers måder.

Men i dag behandler vi dyrene som om de var ting, ufølsomme objekter og genstande, som vi kan behandle ud fra, hvad der tjener vores interesser og økonomi bedst mulig. Det er helt urimeligt og ikke værdigt for et oplyst samfund.

Danmark har en dyrevelfærdslov - man skulle ikke tro det, ja, det kan nogen gange næsten være umuligt at tro på det i lyset, af alt dét der foregår i vores stalde og kødproduktion, men det vi har vi. Den lov skal respekteres, implementeres og den skal bruges.

Der er en grund til, at der er dyr i naturen. Det er ikke bare fordi de sådan lidt tilfældigt er blevet udviklet. Alle dyr har en begrundet plads i naturens samlede system, de har en funktion og uden deres rolle i helheden fungerer helheden ikke.

Bestøverne er forudsætning for at befrugte hovedparten af vores planter og træer. Fuglene bringer frø videre til andre habitater. Bisonflokkene afgræsser og gøder kæmpearealer af græsstepper. Hvalerne skaber nødvendige strømme af næringsstoffer. Plankton skaber ilt og er nødvendig føde for andre dyr og fisk. Fra småt til stort indgår dyr og planter i hårfine balancer i naturen. Balancer hvori dyrene er forudsætninger for det enkelte økosystems trivsel og udvikling. Derfor: Når dyrene uddør eller reduceres i omfang og antal eller svækkes som følge af sygdom osv., så svækkes økosystemerne. Og dermed svækkes de livgivende forbindelser som de enkelte økosystemer skaber med hinanden. Det er en katastrofe for livet på Jorden.

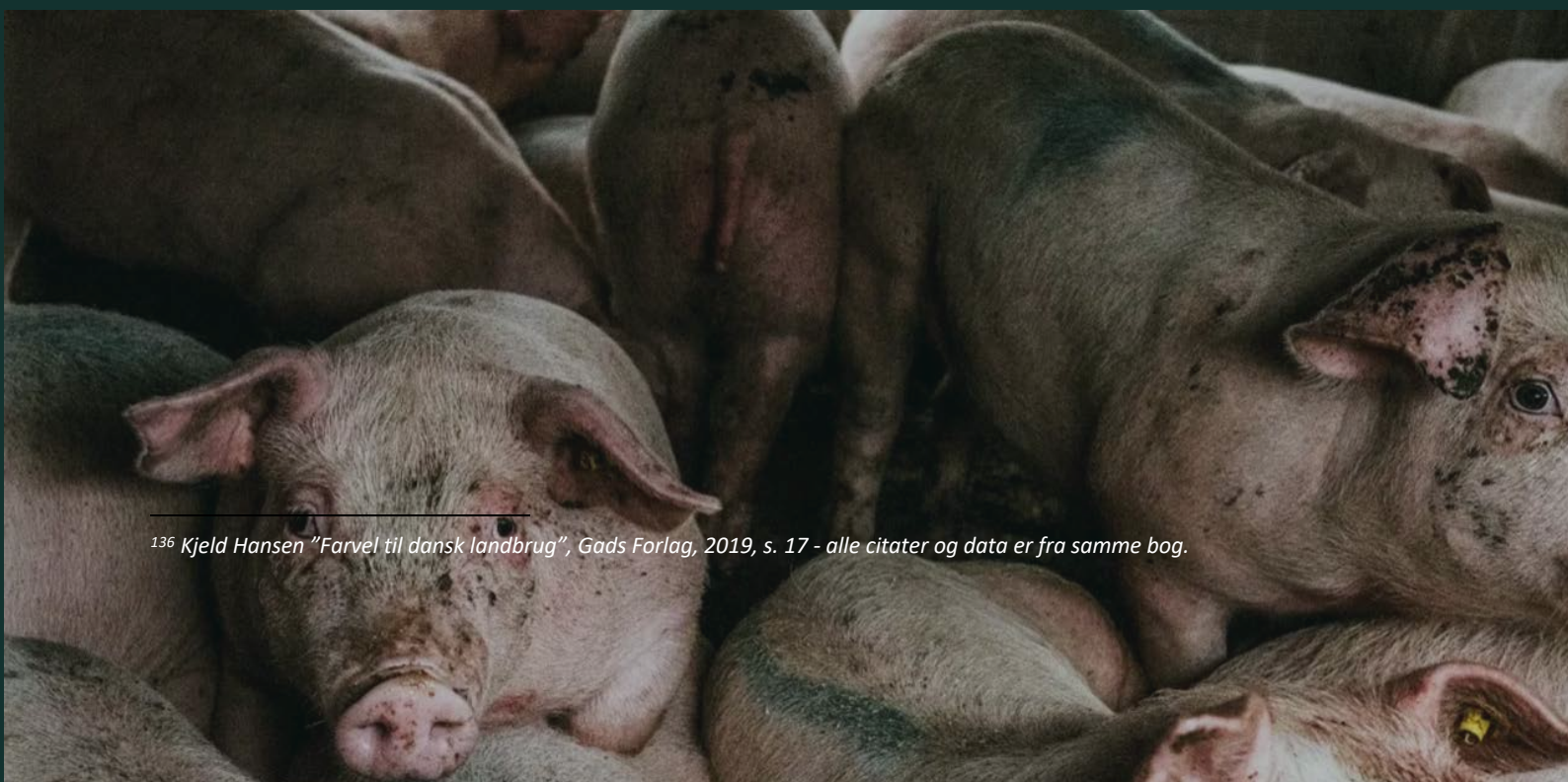
Denne handlingsplan er ikke en plan for at afskaffe dyrenes rolle i landbruget. Det er blot en plan for at give dyrene en anden rolle. Og skabe andre rammer omkring dyrenes liv. Lade dem indgå i nye forbindelser med gårdens øvrige liv, dens dyr, planter og mennesker. Fremtidens landbrug rummer også dyr, blot på helt nye måder.

Nedenfor følger en række lovforslag efterfulgt af begrundelser og uddybninger. Først bringer vi dog nogle kasser med fakta om dyrenes rolle i dag:

Svins vilkår i dagens svinefabrikker

- Den naturlige alder for en gris er 15-20 år. I dansk svineindustri lever en avlsso blot to år i gennemsnit¹³⁶
- En årssø præsterede i gennemsnit 22,5 pattegrise i 2000, mens 33,5 i 2017
- Der dør 24.000 pattegrise i døgnet i dansk svineindustri, på årsbasis er det små 10 mio.grise. Den daglige ration af 24.000 døde pattegrise sendes til destruktion
- Selvom halekupering har været ulovligt i årevis er ca. 95 % af alle danske pattegrise rutinemæssigt blevet halekuperet for at forhindre, at de senere under opvæksten skal finde på at bide i hinandens haler
- Op mod 90% af al svinekød sendes ud af Danmark til eksport
- Syge grise har det skidt. Grisene i svineindustrien har for lidt plads til at være på. De kommer sjældent ud af staldene, selvom det er deres naturlige mønster at gå udendørs og rode i jorden. De lever på betongulve.
- En kontrolrapport fra 2018 fra Fødevarestyrelsen viste at knap en tredjedel - 32,3% - af de 401 kontrollerede svinebesætninger ikke levede op til reglerne om dyrevelfærd og medicin. Jo større svinefabrikken er, des flere overtrædelser, viste kontrollen.
- Danish Crown indførte i 2006 en ny tidsafregningsmetode, hvorefter svineproducenterne skal betale pr. minut, der tager at læsse svinene på de lastbiler, der kører dem til slagteriet. Ifølge Dyrenes Beskyttelse var slagteriernes akkordafregning en af hovedårsagerne til den eksplosive udvikling i volden mod grisene.
"Pålæsning af svin på lastbiler er i forvejen en stressende situation. Når der så ovenikøbet er kommet et ekstra tidspres, kan det få nogle mennesker til at tæske løs på grisene i den tro, at det får dem til at gå hurtigere", udtalte Birgitte Damm, der er dyrlæge i Dyrenes Beskyttelse.

¹³⁶ Kjeld Hansen "Farvel til dansk landbrug", Gads Forlag, 2019, s. 17 - alle citater og data er fra samme bog.

Slagtekyllingernes vilkår

- Om vilkårene for Danmarks 120 mio. slagtekyllinger hedder det i "Farvel til dansk landbrug" bl.a. (s.125 ff) - De lever i gennemsnit 35 dage, vokser fra 40 gram til næste 2 kilo. De lever i kæmpeflokke i store mørke haller, ser aldrig dagens lys
- Tyve kyllinger deles om én kvadratmeter
- Benene kan ikke følge med i den hurtige vækst og på den trange plads. Det betyder at de ofte knækker så kyllingerne ikke kan gå. I 2005 var det 34% som oplevede gangvanskeligheder, i 2011 var det steget til 83%.
- Mange kyllingers brystben knækker, fordi de vokser så hurtigt og lægger så mange æg så hurtigt. Det er stærkt smertefuldt.
- Men høns er sociale, intelligente dyr, med sociale egenskaber og hierakier både til det gode, når de trives og til det modsatte når de mistrives.

LOVFORSLAG

§

Alle landbrugsdyr skal have adgang til udearealer passende til deres naturlige behov

§

Der gennemføres tiltag der tilpasser antallet af landbrugsdyr til deres rolle i fødevaresystemet og sikrer at dyrevelfærden tilgodeses.

§

Dyrevelfærdsloven skal implementeres overalt hvor der er dyr, og vi skal sikre dens overholdelse.

§

Der gennemføres en lov som definerer fremtidens måde at holde dyr på.

§

Landbrugsdyrenes forhold skal tilpasses deres naturlige behov. Landbrugsdyr holdes af hensyn til mennesker. Det forpligter os til at sikre dyrene forhold, der imødekommer deres naturlige behov. Vi må respektere, at dyrene er levende og sansende væsner, der har værdi i sig selv, og kan føle glæde, smerte, stress og frustration.

Det betyder bl.a. at:

- "Alle dyr skal have god plads at røre sig på enten på friland eller i stalde, hvor der til enhver tid er adgang til udearealer.
- På friland skal arealerne have varieret bevoksning, som dyrene kan æde af. Der skal afstemt efter artens behov være adgang til skjul, ly og læ, og mulighed for at søge skygge eller på anden måde regulere kropstemperaturen, når det er varmt.
- I stalde med tilknyttede udearealer skal der være god plads, både inde og ude. Arealerne skal etableres og indrettes, så de samlet set tilgodeser dyrenes behov.
- Alle dyr skal have adgang til vand af god kvalitet og naturligt forekommende fødekilder og/eller

foder, som sikrer deres sundhed og passende huld.

- Afhængigt af arten skal der være adgang til et tilstrækkeligt antal bløde, tørre hvilesteder eller hvilepladser i højden (hønsefugle).
- Dyrene skal holdes i stabile flokke med passende sammensætning. De skal have god mulighed for at udleve positiv, social adfærd som for eksempel leg og gensidig hud-, pels- og/eller fjerpleje, og forholdene skal sikre, at social adfærd forbundet med rang og konflikter forløber så skånsomt som muligt.
- Pattedyr skal sikres mulighed for naturlig yngelpleje, og unger skal have adgang til at være sammen med og die hos en voksen artsfælle, indtil de har alderen til naturlig fravænnelse fra mælk, det vil sige tidligst fra grise er 7 uger og kalve 3 måneder.

Da landbrugsdyr omfatter mange forskellige arter med hver deres komplekse adfærd og artsspecifikke behov, skal det ud over disse generelle anbefalinger sikres, at alle væsentlige behov for hver enkelt art bliver tilgodeset. Eksempler herpå er grises behov for at rode og undersøge, og hønsefugles behov for at støvbade og skrabe i jorden”¹³⁷

Bemærkning: Dyr indgår i fremtidens jordbrug hhv. landbrug på måder der skaber balance mellem økosystemerne. Køer og øvrige drøvtyggere gøder og afgræsser i holistisk afgræsning. Høns skraber jord og gøder jorden med deres afføring. Ænder, gæs og kaniner indgår i madskove, skovhaver o.l., hvor de hjælper med at holde bestande af snegle m.v. nede.

De dyr, der indgår i fremtidens landbrug, overgår til mindre intensive husdyrracer, da avlsarbejdet i mange tilfælde er gået urimelig vidt. Det gælder f.eks. høns der brækker brystbenet, fordi de lægger for mange og for store æg og begynder på det i for ung en alder. Mere ekstensive racer af høns er derimod bedre til selv at finde deres føde i et selvfodrende system.

Landbrugsdyr er en del af et bæredygtigt fødevaresystem. De en-mavede dyr som svin og høns kan spise restprodukter fra den øvrige fødevareproduktion, og landbrugsdyrene skal generelt medvirke til at holde næringsstoffer i kredsløb; de kan indgå i selvfodrende hønseskove og andre systemer hvor planter, træer og dyr spiller sammen.

Jordens mikroliv spiller en vigtig rolle for jordens evne til at stille næringsstoffer til rådighed for planterne, for jordens evne til at lagre kulstof og for dens evne til at holde på vand samt, hvor godt jorden modstår erosion fra tung nedbør og storm. Dette mikroliv kan understøttes af dyr, der afgræsser holistisk, fx køer, får eller geder.

Kvæg kan sikre lysåbne naturarealer og bidrage positivt til biodiversitet gennem ekstensiv græsning og ved at efterlade gødning i form af kokasser på markerne, som er vigtige levesteder for insektliv og for jordens bakterieflora. Samtidigt flytter de næringsstoffer fra ikke dyrkbare arealer med fx græs ind i kredsløbet i vores fødevaresystem.

I fremtidens landbrug skal vi arbejde med skovlandbrug, selvfodrende hønseskove, madskove og marktgardening som på hver sine måder lægger op til helt nye sammensætninger af dyr i landbruget. Vi vil se får, geder, gæs, kaniner, ænder og høns i nye roller.

Fabrikkerne ophører. For at dyrene kan spille en positiv rolle i vores landbrugssystem, skal der ske store ændringer i den måde, vi holder dem på. Vi skal opgive svinefabrikkerne og kostaldene med tusindvis af køer. Vi skal væk fra at have dyr som var det industri. Og dyrene skal have lov til at indgå i de naturlige roller i økosystemerne som de matcher bedst.

Avlsarbejdet. Landbrugets avlsarbejde skal skifte fokus til at avle efter robusthed, sundhed og biologisk balance, og i mindre grad efter specialiserede dyr, der er henholdsvis æglæggere, slagtefjerkræ, malkekøer og kødkvæg.

¹³⁷ Citat fra FFTF II, s. 27

Dyrevelfærdsloven. I 2020 fik Danmark en ny dyrevelfærdslov, hvor vi som det første land i verden anerkender alle dyr som sansende væsner. Samtlige partier i Folketinget var med til at vedtage loven, der ud over dyrevelfærds-mæssige hensyn også har til formål at varetage dyreetiske hensyn.

Hvad er en lov værd, hvis den ikke bruges og implementeres. Loven skal hurtigst muligt implementeres gennem en revision af eksisterende bekendtgørelser til beskyttelse af dyr, så de for hver

enkelt art bringes i overensstemmelse med intentionen i dyrevelfærdslovens tre første paragraffer og opdateret viden om dyrenes generelle og artsspecifikke behov. Der skal i den sammenhæng anvendes en opdateret forståelse af dyrevelfærd. Der skal anvendes et dyrevelfærdssyn, der sikrer, at dyr bliver beskyttet mod smerte og lidelse, og at dyrs behov for positive oplevelser og sansninger bliver anerkendt. Der bør desuden fastsættes regler til beskyttelse af dyrearter, der i øjeblikket ikke har artsspecifikke regler, hvilket også skal ske i henhold til lovens tre første paragraffer.

DYREVELFÆRDSLOVEN

§ Loven har til formål at fremme god dyrevelfærd, herunder beskytte dyr, og fremme respekt for dyr som levende og sansende væsener. Loven har endvidere til formål at varetage dyreetiske hensyn.

§ Dyr er levende væsener og skal behandles forsvarligt og beskyttes bedst muligt mod smerte, lidelse, angst, varigt men og væsentlig ulempe.

§ Enhver, der holder dyr, skal sørge for, at de behandles omsorgsfuldt, herunder at de huses, fodres, vandes og passes under hensyntagen til deres fysiologiske, adfærdsmæssige og sundhedsmæssige behov i overensstemmelse med anerkendte praktiske og videnskabelige erfaringer.

Kampagner for dyrevelfærd. De relevante ministerier bør facilitere og finansiere en offentlig samfundsdebat som understøtter omstillingen til fremtidens landbrug og de nye roller for dyrene her. Der skabes en flerårig professionelt tilrettelagt markedsføring, som forklarer dyrs behov og redegør for de nødvendige ændringer i landbruget. Formålet er at gøre fremtidens mad kendt og afholdt og fremme langt mindre kød i fremtidens mainstream mad.

Kampagner mod fastfood. Fastfood er en møllesten om enhver fremtidig sund og klimavenlig mad. Det er så let, så hurtigt - og så miljø og klimaskadeligt. Hver femte dansker i dag spiser fastfood mindst ugentligt. Det fremgår af en rapport fra Statens Institut for Folkesundhed, der viser danskernes indtag i 2021 af bl.a. fastfood siden 2013¹³⁸

En undersøgelse fra analysehuset AIM Create viser, at 59 pct. af de danske husstande hver måned

køber fastfood, mens 44 pct. køber frosne færdigretter i detailhandlen (dateret 29. maj 2019)¹³⁹.

Hvor mange unge spiser fastfood i Danmark?
- 73% af de unge føler, at de mangler overskud til hjemmelavet mad, og derfor ender de oftere end resten af befolkningen med en fastfood, takeaway eller en færdigret. Næsten otte ud af ti unge (78 %) snacker på en typisk dag, mens det kun gælder fire ud af ti (43 %) af de 65-80-årige (dateret 15. feb. 2023)¹⁴⁰.

Den største andel er blandt de 16-24-årige mænd med 48,6 pct., hvor det for kvinderne er 30,9 pct. Kilde: "Sodavand, slik, chokolade og fastfood" fra Statens Institut for Folkesundhed. Generelt spiser danskerne mere fastfood end tidligere. Stigningen gælder både mænd og kvinder, men kun indtil 65-årsalderen.

Gratis klimavenlig skolemad, børn og unge lærer at tillave denne mad og at dyrke den. Det beskrives grundigere under "Borgerdrevne omstillinger".

Bemærkning: Som det fremgår bl.a. af tallene for fastfood, er det stærkt nødvendigt at børn og unge lærer betydningen og nødvendigheden af sund, klimavenlig mad. Derfor indføres mad på skoleskemaet. Børn og unge lærer fra tidlig som en del af den samlede undervisning, hvordan de tillaver sund og klimavenlig mad. De lærer samtidig at dyrke denne mad i højbede og vækst m.v. på de

enkelte skoler. Lærerne får tid på skoleskemaerne til at undervise i henholdsvis dyrkning og tillavning af mad, som serveres for de øvrige børn og unge på skolen. Lærernes modtager en efteruddannelse for at kunne bestride disse arbejdsopgaver.

Dette beskrives nærmere i kapitel 14: "Hvad borgerne og civilsamfundet kan gøre".

¹³⁸ Vi spiser fastfood som aldrig før
https://www.sdu.dk/da/sif/ugens_tal/ut_47_vi_spiser_fastfood_som_aldrig_foer

¹³⁹ Fødevarerwatch "59% af de danske husstande køber fastfood hver måned"
<https://foedevarewatch.dk/Fodevarer/article11414518.ece>

¹⁴⁰ <https://livsstil.tv2.dk/2023-02-15-mange-unge-har-ikke-overskud-til-hjemmelavet-mad-det-tager-alt-for-lang-tid-at-lave>

DER ER EN STOR KLIMAGEVINST VED AT OMLÆGGE KOSTEN

Ifølge Klimarådet vil udledningerne fra den danske befolknings fødevareforbrug reduceres med 2,6-3,9 mio. ton CO₂e om året, hvis alle i Danmark omlægger deres kost til at følge de officielle kostråd. Det svarer til at reducere udledningerne fra danskernes kost med 29-41 %. Hvis alle følger en vegetarisk kost, kan udledningerne reduceres med yderligere 0,5-1,6 mio. ton CO₂e om året.¹⁴¹

¹⁴¹ Klimarådet (2021): "Klimavenlig mad og forbrugeradfærd. Barrierer og muligheder for at fremme klimavenlig kost i Danmark", s. 20, <https://klimaraadet.dk/do/analyse/62.klimavenlig-mad-og-forbrugeradfærd>, her citeret efter "Fra Foder til Føde II", s. 25

FINANSIERING AF OMSTILLINGEN

9. Finansiering af omstillingen

Den omstilling, vi står overfor, bliver en af de mest omfattende i vores samfunds historie.

Andelsbevægelsen fra 1860 og de næste 100 år frem var en omfattende omstilling, væk fra nogle fås totale dominans - godsejernes, adelens og feudalherrerens totale dominans - til en landbrugs- og samfundsøkonomi, hvor den folkelige indflydelse var betydelig.

Der blev skabt en økonomi med andelsmejerier, andelsslagterier, andelsgaarde og -butikker, andelsvirksomheder, -værksteder og -fabrikker i et tæt sammenvævet mønster af samspil. Andelsbevægelsens virksomheder og økonomi stod samlet for op mod 1/3 af al dansk økonomi, da bevægelsen var på sit højeste. - Så det er gjort før.

Faktisk er det gjort flere gange. For den bevægelse, vi har overværet fra 1960'erne til nu har dybest set være ligeså voldsom og gennemgribende i sine omlægninger. Fra små familielandbrug i 1950'erne til ganske få, enormt store kemiske industrilandbrug med svinefabrikker, kostalde til tusindvis af køer,

uendelige rækker af høns og marker, hvor der dyrkes én afgrøde. Med en agroindustri som i stigende grad er globalt sammenvævet og monopoliseret, og hvor jord og landbrugs er blevet en international handelsvare på et globaliseret marked. Med teknologi, Big Data og computerstyring - Det var også en voldsom ændring.

Men nu skal vi i en helt anden retning. Og det kræver penge til at gennemføre alt det, der skal ændres. Ligesom det vil kræve statslige politikker, der understøtter omstillingen. Og hele befolkningens aktive medvirken.

Vi har allerede formuleret en række politikker, herunder flere store nationale og regionale fonde, der kan understøtte omlægningen økonomisk og gennem politiske reformer.

Følgende skal forstås som en række reformforslag, der supplerer og forstærker dette.

Vi foreslår følgende love gennemført:

*Der indføres en **helhedsorienteret, ensartet og høj CO2-afgift** - en klimaafgift - på landbruget, madproduktionen i øvrigt samt på madforbruget. CO2-afgiften er med til at finansiere omstillingen, bl.a. gennem Omstillingsfonden. Afgiften beregnes som en helhedsorienteret afgift og udgør 1500 kr. per tons CO2e der udledes.*

Klimarådet, De økonomiske Vismænd og en lang række eksperter inden for klima og økonomi har siden Klimalovens vedtagelse peget på en høj, fast CO₂-afgift som et af de vigtigste redskaber inden for omstillingen.¹⁴² De økonomiske vismænd fremhæver i deres seneste redegørelse, at en generel CO₂-afgift i landbruget kan give det nødvendige fald i kødforbrug. Ligesom alle øvrige dele af samfundet skal landbruget snarest pålægges en høj fast CO₂-afgift. CO₂-afgiften bør lægges på både produktion og forbrug. Denne fordeling er vigtig, så vi ikke fortsætter forbruget blot med import udefra. Afgiften skal sikre at forbrugerne omlægger forbrugsvaner væk fra klimaskadelige fødevarer, der pga. afgiften bliver betydeligt dyrere, over til den klimavenlige mad med lave afgifter. Tilsvarende skal producenterne betale mere i afgift, jo mere klimaskadelig deres produktion er for at sikre, at produktionen omlægges til det, der er mest bæredygtigt.

Landbrugets organisationer hævder, at hvis man lægger CO₂-afgift på landbruget, vil produktionen bare flytte til udlandet og eftersom klimaproblemerne er globale, har vi intet vundet. Beregninger fra de økonomiske vismænd viser, imidlertid at det er en begrænset del af kødproduktionen, der vil opstå i udlandet. Samlet set vil CO₂-afgiften derfor indebære en klimagevinst og reducere den animalske produktion i Danmark¹⁴³.

Vismændene har understreget at *størrelsen* af CO₂-afgiften er afgørende. *"Hvis Danmark skal nå sit reduktionsmål på 70 procent i 2030, skal afgiften for et ton CO₂ hæves til mere end de 750 kroner, som aftalen om en grøn skattereform har fastsat for*

industrien, og derudover er landbruget også nødt til at blive pålagt en CO₂-afgift (...)". Sådan lød [konklusionerne](#) i Det Økonomiske Råds rapport fra dec. 2022¹⁴⁴. Og imens har vi bevæget os yderligere mod overskridelsen af *Tipping Points*. Derfor foreslår vi, at CO₂-afgiften allerede fra starten fastlægges på det leje, Klimarådet tidligere har foreslået som slutniveauet - 1.500 kr. pr. ton CO₂e udledninger.

Halvdelen af midlerne fra den øgede beskatning anvendes til at støtte den grønne omstilling i landbruget, idet de går til *Omstillingsfonden*, hvis opgave forklares nedenfor. På den måde går de tilbage til landbruget igen, hvor det understøtter omstillingen. Den anden halvdel af de opkrævede afgiftsmidler fra forbrugsleddet kan dels bruges til at kompensere lavindkomstgrupper, eksempelvis gennem *en grøn check*, dels til *strukturelle tiltag*, som gør grøn mad mere tilgængeligt for alle samfundsgrupper.

De strukturelle tiltag kan være fx kompetenceløft af de professionelle køkkener og andre professionelle, det kan være uddannelse, oplysning, kampagner, forskning og produktudvikling. Eller støtte til klimavenlig grøn skolemad, gratis økologisk skolefrugt og -grønt, og fx skattefrihed for modtageren af arbejdsgiverbetalte, plantebaserede, økologiske måltidskasser¹⁴⁵.

Rigtigt anvendt kan en kombination af disse tiltag sikre en stærk social profil. Dels gennem den grønne check, dels fordi disse tiltag samlet set mindsker uligheden i sundhed via de offentlige måltider og måltidskasserne. Samtidig er afgiften med til at tilvejebringe nødvendige midler til uddannelse, oplysning, udvikling og forskning.

¹⁴² Se fx Klimarådet: "Afgifter på CO₂ behøver hverken koste jobs eller en stor regning til de fattigste", Altinget 22.9.2020 <https://klimaraadet.dk/da/nyheder/klimaraadet-afgifter-paa-co2-behoever-hverken-koste-jobs-eller-en-stor-regning-til-de> samt Agriwatch, 5.12.2023 Vismænd afviser landbrugets argument mod CO₂-afgift, <https://agriwatch.dk/Nyheder/politik/article16660379.ece>

¹⁴³ se <https://www.altinget.dk/foedevarer/artikel/vismand-landbrugets-klimaplan-understreger-behovet-for-en-co2-afgift>

¹⁴⁴ <https://www.information.dk/indland/2022/12/fem-hovedkonklusioner-ny-vismandsrapport>

¹⁴⁵ Disse reformforslag er inspireret af Fra Foder til Føde II, s. 22 ff

I udformningen af en produktafgift bør der tages højde for, at klodevenlige madprodukter i dag er markant dyrere end deres konventionelle konkurrenter, fordi det nuværende system ikke sikrer priser, der afspejler de ægte produktionsomkostninger. Det kan løses dels ved som nævnt at momsfritage alle madprodukter der er produceret klodevenligt og indrette **afgiften** på produktionen, så den er *helhedsorienteret* ved at tage højde for flere bæredygtighedskriterier end blot klima.

Den helhedsorienterede klimaafgift skal træde i kraft 2025 og understøtte en strukturel omstilling mod et mere plantebaseret landbrug og et fødevarerforbrug, der følger de officielle kostråd. Klimaafgiften bør opgøres på baggrund af bedrifternes CO₂e-udledninger. Udformningen af afgiften bør meldes ud snarest, så landbruget kan indrette sig herefter. Afgiften bør baseres på et klimaregnskab, der også medtager ressourcer, der købes ind til bedriften som foder, energi, maskinstationsarbejde og dyr, så den totale udledning er opgjort i overensstemmelse med EU's regler. Herunder er det vigtigt, at klimaaftrykket fra eksempelvis foder og gødning, der er produceret uden for Danmarks grænser, også indgår i afgiftsgrundlaget, så der er et incitament til at mindske importen af foder og hjælpestoffer, og i stedet producere det i Danmark.

Afgiften bør indrettes, så hensynet til klima indgår sammen med hensyn til andre væsentlige forhold i et bæredygtigt fødevarer-system. Eksempelvis skal afgiften afspejle behovet for at sikre plads til natur, det rene drikkevand og et rent vandmiljø. Ved at den samlede klimaafgift gøres helhedsorienteret,

skabes der mulighed for, at varernes sande omkostninger afspejles i prisen. Det motiverer samtidig til en landbrugsproduktion og et madforbrug som matcher fremtidens bæredygtige fødevarer-system.

Det er således afgørende, at en klimaafgift på landbruget bliver udformet helhedsorienteret, så den sikrer en bæredygtig udvikling som helhed og ikke blot et klimaoptimeret landbrug.

Ekspropriation kan være nødvendigt som miljøværktøj. Introduktionen af en helhedsorienteret klimaafgift baserer sig på, at landmanden selv vælger, hvordan bedriften optimeres til at møde fremtidens krav til klima, natur, beskyttelse af vandmiljø og drikkevand samt god dyrevelfærd.

Der vil formentlig være en del landbrug, hvor der er en oplagt samfundsmæssig interesse i, at jorderne bliver taget ud af produktion, men hvor på den pågældende landmand ikke ønsker at gøre det, fordi det bedre betaler sig at betale den helhedsorienterede klimaafgift.

I Danmark har vi ikke tradition for at anvende ekspropriation for at få landbrugsjord ud af dyrkning af hensyn til natur, klima, vandmiljø og drikkevand. Men nu står vi i en anden politisk og naturmæssig situation, hvor en række nødvendigheder taler for at anvende ekspropriation for at sikre samfundets og fremtidige generationers langsigtede interesser. Og det er jo ikke anderledes end, når staten vil bygge nye motorveje og derfor eksproprierer jorde og parceller langs ruten.

Ekspropriationen skal sikre erstatning for det tab, som opgivelse af jorden som dyrkningsjord påfører landmanden.

*Der oprettes en **Fælles Omstillingsfond** til omstillingen af landbruget*

Bemærkning: Alt landbrug - herunder alt eksisterende konventionelt landbrug i Danmark - skal inden for meget få år 100% omstilles til

klimavenlig og biodivers produktion, primært baseret på en intensiv og regenerativ dyrkning i mindre enheder overvejende baseret på, hvad man

i dag generelt opfatter som 'småbønder', under 30 ha. Med et begrænset antal husdyr per landbrug, som indgår i samspil med planteproduktionen, med cirkulær økonomi, vedvarende energi, uden brug af miljøgifte, fossil energi, etc.

Det er ikke tilstrækkeligt, at de jorde og landbrug, der efterhånden opkøbes af de to ny former for fonde - den statslige fond *Landbrugets Omstillingsfond* og de *Lokale og Regionale Borgerfonde* - omstiller opkøbte gårde og jord til klimavenlig dyrkning. *Hele* landbrugsproduktionen skal snarest omstilles. Derfor denne *Omstillingsfond* der skal hjælpe omstillingen fra det eksisterende konventionelle landbrug til regenerativt landbrug økonomisk og rådgivningsmæssigt.

I dag har en gennemsnitlig bedrift tilknyttet 75,9 ha, hvilket er en stigning på godt 200 pct. siden 1980. Alene fra år 2000 er arealet tilknyttet den gennemsnitlige bedrift steget med godt 56 pct. Men regenerativ dyrkning i dens forskellige former er langt mere arbejdsintensiv og omstillingen vil derfor skulle prioritere en opdeling i lodder helt fra ½ ha og op til størrelser på 30 ha. Som nævnt kan der sagtens skabes mulighed for større jorde, men de mindre brug vil blive dominerende for at undgå dominans af storlandbrug med monokultur.

Hvis det skal være realistisk muligt for alle landmænd - altså også nuværende konventionelle landmænd, hvoraf mange nærmer sig pensionsalderen - i praksis at omlægge deres

bedrifter til fremtidens bæredygtige landbrugsform skal vi som samfund sikre en økonomisk støtte til denne omlægning samtidig med at vi sikrer en efteruddannelse af landmænd og en betydelig tilførsel af nyuddannede landmænd m/k, der kan indgå i omstillingen.

I forhold til selve omlægningen fra konventionelt landbrug kan det dreje sig om fx praktisk hjælp, hjælp til indkøb af nye redskaber og maskiner, indkøb af nye dyrearter, træer, planter etc., omstilling af eksisterende bygninger, nedlæggelse af gylletanke, afgiftning af jorde etc.

Det vil kræve støtte til kurser og uddannelse, rådgivning, nyindretning af gårde, hjælp til de nye dyrkningsformer og forretningsgange. *Omstillingsfonden* skal sikre en sådan omstilling af eksisterende brug på en smidig og u-bureaukratisk måde. Midlerne hertil kommer fra CO2-afgiften på landbrugets produktion.

Omstillingsfonden skal give en betydelig del af sine tilskud til indkøb af træer der plantes i landbruget. Det er svært for bønderne, at få råd til at plante træer som først giver læ, frugt, nødder m.v. nogle år ude i fremtiden. Der gives 50% tilskud til træerne, mens bonden selv betaler de andre 50%.

Fonden råder over et beløb på 100 mia. kr. Pengene kommer fra CO2-afgiften, jf. første lovforslag.

Der indføres en **differentieret moms på fødevarer**. Den skal være høj for klimaskadelige varer (fx 50-80%), mens klimavenligt producerede madvarer skal fritages for moms - der indføres en passende graduering mellem disse yderpunkter afhængig af de givne varers samlede miljøpåvirkning. Forslaget er et led i at gennemføre tiltag der sikrer sande produktionsomkostninger og sand sammenhæng mellem madens pris og deres aftryk på planeten.

Bemærkning: Det skal være billigt at gøre det rigtige. Den differentierede moms er et redskab, der skal understøtte omstillingen fra animalsk til plantebaseret produktion, så grøntsager bliver billigere, mens kød og mejeriprodukter bliver væsentlig dyrere. Pengene fra den høje moms går til grøn hjælp til den økonomisk svagest stillede del af befolkningen i form af en grøn madcheck.

I dag er (som nævnt ovenfor) økologiske fødevarer dyrere end ikke-økologiske produkter, fordi de mange store og negative konsekvenser af konventionel madproduktion, som fx effekten på bestøvere, forureningen af grundvand, dårligere dyrevelfærd, ødelagte havmiljøer etc. er gratis.

Det er indlysende uhensigtsmæssigt, hvis markedet skal være med til at trække omstillingen til fremtidens klodevenlige madproduktion og dermed et landbrug med færre negative konsekvenser for klima og miljø. EU's reviderede momsdirektiv giver mulighed for differentieret moms inklusiv momsfrigivelse på varer, herunder fødevarer, når det sker for at beskytte miljøet, så længe princippet om skattemæssig neutralitet respekteres¹⁴⁶.

Grundlaget for momsberegningerne ændres og differentieres, så al produktion af mad, der er klima- og klodevenlig, i fremtiden fritages for moms. Mens klima- og klodebelastende produktion betaler en høj moms, væsentlig højere end dagens moms på 25%.

Til brug for differentieringen af momsen formuleres et hierarki mellem produktionsformer, hvori det defineres, hvornår en produktion regnes for klimavenlig. I disse kriterier indgår hensyn til vandressourcer, plads til natur, påvirkning af biodiversitet m.m.

Matchende disse kategorier opstilles forskellige grader af momsafgift og -frigivelse, hvor konventionel landbrug bliver belastet fuldt af den nye høje moms, mens eksempelvis enårig dyrkning uden jordbehandling, som beskytter mulden nogenlunde godt men som ikke kan præstere kulstof lagring af betydning, får en mindre momsfrigivelse og landbrug med mange træer og høj diversitet, som giver maksimal kulstoflagring og understøttelse af biodiversiteten, får fuld momsfrigivelse. Der arbejdes med et enkelt system af fx 4 kategorier af momsdifferentiering.

*Folketinget skal medvirke til at **omlægge EU's landbrugsstøtte** så den i fremtiden fremmer og støtter klimavenlig produktion. Indtil et sådant system er gennemført i EU skal EU landbrugsstøtte udbetales til Landbrugets Omstillingsfond, der herefter fordeler pengene således at gårde, hvis mad produceres ud fra hensynet til klodens grænser får fortrinsret til støtte. Der anvendes samme kategorisering som ved momsdifferentieringen.*

Bemærkning: I øjeblikket gives EU's landbrugsstøtte efter areal. Jo flere hektar, jo større støtte. Dvs. at de helt store konventionelt dyrkede landbrug får mest støtte, selvom det er dem, der ødelægger klima og biodiversitet allermost. Men offentlig støtte bør aldrig gå til produktionsformer, som svækker vores fælles natur, miljø og

drikkevand eller øger belastningen af klimaet og tabet af biodiversitet.

De nuværende regler for at opnå arealtilskud til skovlandbrug sætter en øvre grænse for hvor mange træer der må plantes i marken og stiller krav om plantagemæssig drift. Støttereglerne skal i

¹⁴⁶ Jf. Fra Foder til Føde II, s. 25 ff

stedet tilskynde til flest muligt træer på markerne, da det bl.a. er med til at maksimere kulstoflagringen. Støttere reglerne skal endvidere tilskynde bonden til at lave design af mere komplekse og biodiversitetsrige landbrugssystemer, der tager udgangspunkt i lokale forhold som terræn og vind og indtænker en diversitet af arter. Disse hensyn er ofte svære at kombinere med plantagemæssig drift. Den helhedsorienterede klimaafgift kan introduceres ved at bygge den ind i landbrugsstøtten samtidig med, at udformningen af landbrugsstøtten ændres.

I "Fra Foder til Føde II" præciserer man det således:

"I stedet for at være en traditionel hektarstøtte, hvor landmænd betales for at eje jord, bør landbrugsstøtten fremadrettet primært bruges til at betale for natur-, miljø-, klima- og dyrevelfærdsmæssige bidrag gennem basisstøtten og suppleret af det, der i EU's landbrugsstøtte hedder eco-schemes eller på dansk bio-ordninger.

Det har Danmark allerede mulighed for at gøre med den nuværende udformning af EU-forordningen for strategiske CAP-planer, og det ligger i direkte forlængelse af EU's Jord til bord-strategi (Farm to Fork).

Ved at bygge afgiften ind i landbrugsstøtten undgår man at skulle etablere et nyt administrativt system i Skatteministeriet. Derved sænkes administrationsomkostningerne for afgiftsopkrævning og tilbageførsel af midler betydeligt, og der frigives flere penge til selve omstillingen af landbruget. Provenuet fra afgiften på produktionsleddet, inklusive de tilbageholdte midler, bør føres tilbage til landbruget på en måde, som fremmer de driftsformer, der klarer sig bedst på områderne klima, miljø, natur og dyrevelfærd. Det kan gøres ved, at midlerne føres over i en bio-ordning, så der sker en omfordeling af midlerne fra bedrifter med høj klimabelastning og lille naturbidrag til bedrifter, der klarer sig bedre."

Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug skriver i 2022

sådan:

"Fødevarereproduktionen påvirker ikke kun klimaet, men også andre bæredygtighedskriterier, der er højt prioriteret. Der vil være situationer, hvor visse produkter har lav klimapåvirkning, men stor negativ effekt på biodiversitet, økotoksicitet eller dyrevelfærd – eller vise vers. I guidningen af forbrugere og politikere til at træffe de mest bæredygtige valg som samtidig kan understøtte en klima- og miljøoptimering af vores fødevarereproduktion – er det vigtigt, at undgå en risiko for suboptimering ved udelukkende at fokusere på klima. På den baggrund er der behov for videreudvikling både af metoder, påvirkning og definering af de nødvendige data for kategorier som biodiversitet, jordkvalitet, kulstoflagring og økotoksicitet samt effekt på andre økosystemtjenester og dyrevelfærd"¹⁴⁷

¹⁴⁷ Citat fra Mogensen, Lisbeth et. al. (2022): "Vidensyntese om livscyklusvurderinger og klimateffektivitet i landbrugssektoren", DCA rapport nr. 200. Rådgivningsrapport fra DCA – Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, Aarhus Universitet, s. 81, DCArapport200.pdf (au.dk), her citeret efter Fra Foder til Føde II, s. 22,

An aerial photograph of a lush garden. The garden is divided into several rectangular beds by grey stone paths. The beds contain a variety of plants, including green leafy vegetables, purple flowers, and yellow flowers. A blue wheelbarrow is parked on one of the paths. In the background, there are more trees and a small structure covered with a green tarp. The overall scene is vibrant and well-maintained.

UDDANNELSE, FORSKNING OG UDVIKLING

10. Uddannelse, forskning & udvikling – omstilling til plantebaseret mad

Viden fra praksis er vigtig, og når det kan kombineres med forskningsmæssig sikker viden bliver det endnu bedre. Viden fra praksis og viden fra forskning supplerer hinanden og lever bedst i samspil. Meget af det, vi i dag regner for selvindlysende viden blev i første omfang skabt gennem praktiske eksperimenter. Vindmøllerne, solenergien, økologien, flyvemaskinen, bilen, boligen etc. - og maden.

Vi ved - hævet over enhver forskningsmæssigt berettiget tvivl - at den nuværende form for landbrug vil destruere planeten, hvis vi fortsætter som nu. Derfor véd vi, at vi skal omstille. Helt afgørende er det så, at dét, vi omstiller **til** - de nye dyrkningsformer osv. - lever op til de krav, vi stiller til fremtidens landbrug: Et landbrug der holder sig inden for planetens grænser.

Indtil videre har vi en masse praksisbaseret viden skabt i af et væld af praktikere verden over omkring disse ting, eksempelvis omkring regenerative dyrkningsformer i en række varianter. Den viden skal vi gerne snarest udvikle videre, præcisere og gøre mest mulig eksakt, så vi får mest mulig sikker viden om, hvad der er et klimavenligt landbrug.

Samtidig skal denne forskningsviden formidles hurtigst mulig og mest mulig effektivt ud til alle relevante aktører inden for landbruget. Vores landbrugsuddannelser skal tilpasses så de matcher fremtidens landbrug. Det kræver omstilling, kompetenceudvikling m.v. på landets landbrugsuddannelser. Og det kræver en langt tættere kobling mellem praksis, forskning og uddannelse. Uden bureaukratiske mellemled og med ønsket om at skabe et bæredygtigt landbrug som det stærke og dagsordensættende mål. Vi har den store udfordring omkring denne kobling

mellem praksis, forskning og uddannelse, at hele omstillingen nødvendigvis skal foregå meget hurtigt, fordi vi nu har så få år tilbage, før vi overskrider afgørende klodegrænser. Vi har derfor ikke tid til lange akademiske diskussioner og lang grundforskning for at udvikle den optimale forskningsviden. Forskningen er nødt til at tilrettelægges praktisk og håndterbart. Meget af den forskningsmæssige udvikling, der nu skal ske, er nødt til at være 'bedst muligt, på kortest mulig tid'.

Vi ved samtidig, at det madforbrug, vi har i dag, skaber fedme, usunde kroppe med astma og allergi, diabetes, hjerte-kar problemer. Tal fra den Nationale sundhedsprofil 2021 viser, at 52,6 % af den voksne befolkning i Danmark er overvægtige (BMI $\geq$ 25). Andelen af svær overvægt er steget fra 13,6% i 2010 til 18,5% i 2021. Vi og vore børn indtager drikkevand som rummer rester af pesticider, PFAS, roundup, tungmetaller og miljøgifte.

Vi kender ikke omfanget af virkninger på vore kroppe, men aner en sundhedsboble, når indtaget af fast food har fået lov til at dominere tilstrækkelig længe. Tal fra Geu's landsdækkende database for grundvand, drikkevand, råstof, miljø og geotekniske data viste i de første måneder af 2023, at der nu forekommer pesticider i 54,6% af alle drikkevandsboringer. I 13,2% af prøverne er indholdet over grænseværdierne. Det er det vand, som fremtidens børn og unge skal drikke. Det er givet, at der skal ske store omlægninger inden for madproduktion og -forbrug de kommende år.

Derfor foreslår vi følgende reformer inden for udvikling, forskning og uddannelse knyttet til landbrug og mad:

LOVFORSLAG

Ny forskning tæt på praksis

Der afsættes passende forskningsmidler til en hurtigt-arbejdende, omfattende og uafhængig forskning i alternative klimavenlige dyrkningsmetoder af mad samt de samfundsmæssige gevinster ved regenerativt jordbrug og permakultur. Forskningen foregår i tæt tilknytning til praksisfeltet i en løbende tæt og ligeværdig dialog mellem praktikere og forskere.

Bemærkning: Forskningen skal foregå dels på universiteterne og dels ude i praksisfeltet med en ligelig fordeling af midler - 50% til forskningsinstitutioner, 50% til praksisfeltet, der indgår i forskningen. Der etableres et nyt uafhængigt tværgående *Nationalt Forskningscenter* med afdelinger på landets 5 største universiteter. Der afsættes et større beløb, så det sikres at forskning har mulighed for at følge omstillingen til fremtidens landbrug, og herunder den regenerative dyrkning og permakulturen. Forskning skal bl.a. analysere og dokumentere:

- Træernes rolle og hvordan kan de indgå mest frugtbart i det regenerative jordbrug og permakulturlandbruget
- Hvad er skovlandbrug henholdsvis madskove og hvilken rolle kan det spille i dansk landbrug?
- Værdien af en række dyrkningsformer, hvor "værdien" måles holistisk ift. klima, biodiversitet, muld, vand, økosystemer samt udbytter og økonomi:
 - Værdien af flerårige grøntsager ift. klima, biodiversitet, natur og miljø og ift. økonomisk udbytte
 - Nødde- og frugttræer med dyr under
 - Selvfodrende hønseskove
 - Madskove

- Korn: Forskning i økologisk dyrkning af korn og andre enårige mark afgrøder som f.eks. kikærter og quinoa uden jordbehandling eller med minimeret jordbearbejdning.
- Gamle sorter
- Forædling af sorter: Forædling af nødde- og frugttræer samt flerårige grøntsager og korn. Herunder arter som i dag ikke bruges i landbruget. Forædlingsarbejdet kan være med til at udvide mulighederne for landbrugssystemer baseret på flerårige blandingskulturer med høj diversitet.
- Kompostering og plantegødning
- Det optimale samspil mellem dyr og planter i moderne jordbrug - hvilke dyr egner sig til hvilke typer landbrug
- Svampenes liv og betydning for muldens kvalitet - hvordan passer vi på svampene og hvordan kan de indgå i moderne landbrug
- Udvikling af små og lette landbrugsmaskiner som alternativ til de tunge maskiner der i dag anvendes i landbruget.

Særlige forskningstematikker på tværs af ovenstående tema-forskning kan eksempelvis være:

- *Biodiversitet.* Hvordan permakultur hhv. regenerativ dyrkning kan understøtte biodiversiteten i jordbrugene - eksempler.
- *Kulstoflagring.* Der forskes i: Hvor stor er kulstoflagringen i permakultur-skovlandbrug?
- *Mulden.* Hvilken rolle kan de regenerative dyrkningsformer have for at opbygge mulden, der er truet af muldflugt.
- *Pløjefri dyrkning.* Hvorfor er pløjefri jordbehandling vigtig - hvad viser forskningen?

Hvorfor skal vi undgå de store maskiner og traktorer i landbruget?

- *Kan vi brødføde befolkningen?* Effektiviteten i de små arbejdsintensive jordbrug. Kan vi brødføde verdens befolkning ved permakultur og regenerativt jordbrug? Giver det øget beskæftigelse, kan det aflønne arbejdskraften og de ansatte (under hvilke omstændigheder)?

Demonstrationsgårde og læringscentre

Der oprettes 20 statslige klimavenlige landbrugscentre med demonstrationsgårde, der skal fungere som demonstrations-, forsøgs- & udviklings-, forsknings- og besøgscentre baseret på nyeste forskning og dyrkningsmetoder.

Bemærkning: Disse gårde og landbrug - *demonstrationsgårde* - følges af uafhængig forskning med henblik på at registrere deres dyrkningsresultater på basale parametre: Muldopbygning, vandfastholdelse. Udbytte målt i protein, kulhydrat, fedt, mineraler, vitaminer. Anvendt arbejdstid. Input-output. Klimaaftryk. Ressourceaftryk. Biodiversitet. Der er tale om aktionsforskning, hvis resultater løbende går tilbage til praksisfeltet og i en dialog udvikler dette.

Forskningen følger herudover en række udvalgte regenerative og permakulturelle jordbrug på de landbrug og jorde, der er tilvejebragt gennem omstilling via de statslige og/eller borgerejede fondes opkøb, som tidligere nævnt. Ønsket med denne del af forskningen tilknyttet denne del af landbrugene er at kunne vise, om de resultater man ser på landbrugscentrene, matcher de resultater vi ser i landet generelt.

Landbrugscentrene skal fungere som demonstrations- og afprøvningscentre for fremtidens landbrug forstået i bred forstand, herunder permakultur og regenerativ dyrkning. Der afsættes passende midler hertil.

Der etableres i første omgang 20 sådanne centre som fordeles geografisk over hele Danmark. Hvert center har et relevant antal jordbrug af varierende størrelse og med varierende dyrkningsformer og arter - herunder dyr af mange slags - så det på landsplan samlet set gør det muligt at matche de forskningstemaer, der er nævnt ovenfor. Der knyttes forskning til samtlige gårde og jordbrug i alle 20 centre. Et center kan godt være en samling af geografisk set spredte jordbrug, gartnerier m.v. beliggende inden for et samlet område af relevant størrelse, fx 40-50 km.

Som udgangspunkt for landbrugscentrenes arbejde defineres og afgrænses betegnelsen "regenerativt jordbrug" henholdsvis "permakulturlandbrug", så det sikres at dyrkningen er klimavenlig og understøtter biodiversitet i praksis. Praksisfeltet har serveren i disse definitioner, og der skal være en passende rummelig og plads til variationer i definitionerne.

Der etableres samspil til de eksisterende landbrugsuddannelser. Centrene og deres jordbrug indgår i et gensidigt befordrende og udviklende samspil med eksisterende landbrugsuddannelser, bl.a. med *Kalø Økologiske Landbrugsskole*. Formålet er at sikre, at den

uddannelse, der gives kommende generationer af jordbrugere hhv. landmænd matcher den aktuelt bedste praksis. Det skal være muligt for landbrugsuddannelsernes elever at komme i praktik på landbrugscentrenes gårde.

Besøgsgårde og -centre. Det sikres løbende at demonstrationsgårdene er repræsentative for den højeste standard af regenerativ dyrkning. De jordbrug der indgår i disse Landbrugscentre - og centrene som helhed - fungerer som *besøgssteder* for landets grundskoler og uddannelser. Målet er at børn og unge kan lære om mad. Lære hvordan vi dyrker den og selv være med til det. Grundskoler skal have mulighed for at besøge demonstrationsgårdene og fx have et

mindre stykke jord, nogle højbede, et væksthuse, de kan dyrke og passe sammen. I stil med konceptet "Skolehaver" under projektet "Haver til Maver".

Der ansættes særligt personale til disse funktioner, så skolernes besøg ikke sluger alt for meget værdifuld tid fra gårdenes arbejde.

Det skal være muligt for voksne frivillige at bidrage til gårdenes mange arbejdsprocesser ved at bo og arbejde på disse landbrugscentre. På den måde kan vi være med til at sprede bedste praksis også internationalt, hvor vi forventer en vækst i tidligere tiders traditioner for eksempelvis *navere* - vandrende håndværkssvende - der opsøger læringssteder. Her tilknyttet mad.

*Der skal udvikles et **kvalitetsstempel** i relation til de nye dyrkningsformer.*

Samtlige danske universiteters forskning og undervisning inden for madtemaer skal fremtidigt kobles til de nye landbrugscentre, den hermed knyttede forskning i det nationale forskningscenter samt landets landbrugsuddannelser. Formålet er at den nyeste, bedste viden og praksis løbende flyder videre i systemerne og anvendes.

Fremtidens bæredygtige landbrugsuddannelse

Danmarks landbrugsuddannelser afspejler det landbrug, vi har i dag. Derfor skal landbrugsuddannelserne omlægges, så de matcher den kommende omstilling af landbruget. Landbrugsskolerne skal ændre pensum og uddannelsesforløb, så uddannelserne aktivt understøtter den bæredygtige omstilling.

Kursisterne skal lære at dyrke regenerativt og anvende permakulturelle dyrkningsformer i et mere arbejdsintensivt jordbrug, hvor dyrene har en helt andet rolle. Og de skal lære at blive aktive i at iværksætte omstillingen, og inddrage lokalsamfundenes borgere i at anvende demokratiet til at skabe nødvendige forandringer.

*Landets **landbrugsuddannelser reformeres**. Målsætningen er at uddannelserne kan give eleverne den relevante kompetence i forhold til fremtidens landbrug og dermed uddanne fremtidens klimavenlige landmænd m/k.*

Bemærkning: Der skabes samarbejdsflader mellem landbrugets praktikere, forskere og landbrugsuddannelserne med det formål at optimere landbrugsuddannelsernes indhold i forhold til bæredygtighed, aktualitet og relevans for praksisfeltet.

Landbrugsuddannelserne omlægges i tæt samspil med det spirende klimavenlige landbrug - med dets praktikere, relevante videnskfolk, eksperter og forskning, samt ngo'er, der arbejder med landbrug inden for klodens grænser. Landbrugsuddannelsen indrettes, så den afspejler nødvendigheden af at uddanne en arbejdskraft, der kan udgøre kernen i at opbygge fremtidens landbrug.

Landbrugsskolerne må indstille sig på at ændre pensum og uddannelsesforløb, så uddannelserne i fremtiden understøtter den bæredygtige omstilling. Kursisterne må have kendskab til klima- og biodiversitetskrisernes udfordringer og forstå, hvordan landbruget kan få en aktiv og væsentlig rolle i at afbøde disse kriser.

Kursisterne lærer at dyrke regenerativt og kunne anvende permakulturelle dyrkningsformer i langt mere arbejdsintensive jordbrug. De lærer om kulstoflagring og om muldens betydning, og hvordan vi kan sikre genopbygningen af vores muldjord uden brug af kunstgødning og miljøgifte

og skabe en frugtbar jord, som ikke eroderes af regn og vind. Om svampe og svampemycelium og deres centrale rolle i næringskredsløbet. De lærer om træernes potentialer i et modstandsdygtigt landbrug, der evner at fastholde vandet, når skybrud og monsterregn bliver hverdag. Om diversitet i afgrøder, som sikrer større modstandsdygtighed, om kompost og organisk gødning m.v. Kursisterne uddannes til giftfrie dyrkningsformer med minimal anvendelse af kunstgødning. De lærer om husdyrenes samspil med naturen og om bæredygtige måder at have dyr og planter sammen.

Uddannelsen lærer de kommende landbrugere at medvirke til at skabe de *organisatoriske forudsætninger* for et sammenhængende bæredygtigt fødevarer-system inden for klodens grænser. Derfor lærer kursisterne at opbygge lokale netværk med lokale kunder, så der opstår samspil mellem producenter og forbrugere i korte værdikæder fra 'bonde til kunde'.

Det kan ske igennem opbygning af lokale fælleshaver i mange variationer - fra små til store haver med fra få op til så mange dyrkere, at de kan ende med at brødføde hele bykvarterer. Det kan være opbygning af fødevarerfællesskaber, andelsgaarde m.v. Kursisterne lærer at skabe netværk af producenter, som støtter hinanden

økonomisk, juridisk, organisatorisk, fagligt og kombinere dét med netværk af forbrugere der igennem fælleseje og andelseje understøtter fremtidens landbrug.

Uddannelsen skal give kompetencer til økonomistyring og HR. Fremtidens landbrug skal være forbundne med mobile teams af revisorer, administratorer, økonomirådgivere og advokater, som kan varetage en række vigtige, men ofte vanskeligt overkommelige, funktioner i det moderne landbrug. Det skal være muligt at få studiestøtte

under hele uddannelsesforløbet.

De nuværende uddannelser omstilles uden større bureaukrati gennem korte, effektive udviklingsprocesser. Målet er 1) at udvikle nye uddannelser til fremtidens bæredygtigt landbrug og 2) sikre disses implementering og anvendelse på vores landbrugsuddannelser samt 3) skabe gennemslagskraft og anvendelse af disse uddannelser i praksisfeltet, 4) sikre en kvantitativt og kvalitativt tilstrækkelig arbejdskraft til fremtidens landbrug.

Borgerdrevne jordbrugsuddannelser og kurser

*Som supplement til den nye landbrugsuddannelse etableres en række **lokale borgerdrevne jordbrugsuddannelser** som sikrer en bredere, folkelig og lokalt baseret udbredelse af fremtidens landbrugs- og dyrkningskompetencer. Kurser herfra certificeres.*

Bemærkning: Disse uddannelser har en lokal karakter. De støtter, rådgiver, giver uddannelser og kurser til den lokale borgerdrevne omstilling - fx omlægningen af traditionelle parcelhushaver til permahaver, etablering af lokale høsterier, fællesdyrkning af klimavenlige fælleshaver, urban farming, lokal produktion i landsbyer, bykvarterer m.v. Kurserne er gratis. Omstillingsfonden betaler lærerlønninger, lokaler etc.

Som eksempler på, hvordan disse borgerdrevne jordbrugsuddannelser kan opbygges kan nævnes

- "Den regenerative jordbrugsskole" <https://regenerativ.dk/den-regenerative-jordbrugsskole/> og
- Permakulturgaardens kurser og uddannelser, se <https://permakulturgaarden.dk/>

Efteruddannelse af køkkenpersonale

Tilstrækkelige og omfattende efteruddannelser i klimavenlig mad, produktion og madhåndtering skal tilbydes til professionelle, der arbejder med mad.

Bemærkning: Det gælder alle der arbejder med mad, inklusive køkkenprofessionelle i det offentlige, at de fremover får en plantebaseret kokkeuddannelse. Der gennemføres en reform af

den almindelige kokkeuddannelse, foruden efteruddannelse af diætister, læger m.fl.

Det giver imidlertid ingen mening at uddanne en

masse dygtige producenter og kokke, hvis dét der kan produceres og tilberedes ikke kan afsættes. Enhver klimavenlig produktion skal selvfølgelig ledsages af et tilsvarende forbrug for at give mening økonomisk og ressourcemæssigt.

De offentlige kantiner og madordninger står som nævnt for knap én million måltider dagligt. Det betyder at stat og kommuner har en endog meget stor indflydelse på hvilke måltider der tillaves og

hvilke råvarer, der anvendes. Når et hospital som Randers Regionshospital har omlagt sin madordning til plantebaseret mad¹⁴⁸ betyder det ikke bare noget for patienterne, og deres sundhed, det betyder i høj grad også noget for producenterne bag råvarerne. Pludselig er der et langt større kundegrundlag.

Derfor foreslår vi følgende love:

Offentlige plantemåltider. Skoler med gratis klimamad

§

Alle offentlige måltider skal fremover servere plantebaseret, sund og klimavenlig mad

Bemærkning: Samtlige madordninger i form af kantiner, madudbringning, madkasser, skolemad, hospitalsmad osv. skal i fremtiden være baseret på plantemad. I dag kan man producere alle retter, så de smager som - og i konsistens svarer til - de

traditionelle kødretter, blot med planter i stedet for kød. Det betyder at selv personer, som ikke ønsker at skifte fra dét, de plejer at spise, kan overgå til at spise deres sædvanlige kødretter, nu blot produceret vha. planteprotein.

§

Sund og klimavenlig mad på skoleskemaet og gratis, sund og klimavenlig skolemad i kantinen. Der skal indføres gratis sund, klimavenlig skolemad for alle børn og unge. Eleverne laver selv maden på skift. Lærerne støtter og hjælper med dette og får timer hertil. Maden sikrer at alle samfundslag uafhængig af indkomst og familiemæssige ressourcer får en sund kost.

Bemærkning: Vi risikerer i disse år at tabe kampen om sund mad til fastfood markedet. Unge og børn spiser i stigende grad take away, fastfood, færdiglavet som regel produceret ved større kæder for hvem hensynet til sundhed, klimahensyn, biodiversitet og dyrevelfærd er uvedkommende. Børn og unge får ofte penge med til mad og bruger dem til fastfood, sodavand, kager og slik. Dermed fastlægges nogle vaner som er dybt uheldige. Det

skal vi have ændret.

Alle børn i Danmark tilbydes derfor et gratis, vegetarisk måltid i skolen. Det vil gavne indlæring, sundhed, fremtidige spisevaner og adfærd. [Mange unge har ikke overskud til at lave hjemmelavet mad fortæller en række analyser](#). Generelt spiser danskerne mere fastfood end tidligere. Den største andel er blandt de 16-24-årige mænd med 48,6 pct., hvor det for kvinderne er 30,9 pct¹⁴⁹.

¹⁴⁸ se <https://vegetarisk.dk/randers-regionshospital-plantekost-kan-sikre-dit-proteinbehov/>

¹⁴⁹ Kilde: Kilde: "Sodavand, slik, chokolade og fastfood" fra Statens Institut for Folkesundhed.

Stigningen gælder både mænd og kvinder, men kun indtil 65-årsalderen.

De unge skal lære at tilberede fremtidens klimavenlige mad af klimavenlige råvarer. Det skal blive vane at spise den regelmæssigt. Det kan ske hvis skolerne serverer velsmagende, lækker, gratis sund og klimavenlig mad hver dag til alle

aldersklasser. Og hvis skolens børn og unge lærer på skift at stå for tillavningen af denne mad sammen med professionelle kokke.

Der tilføres skolerne ressourcer til dette, til uddannelse af lærere, til passende køkken og kantineforhold og til planlægning.

§

Skoler gives midler til at anlægge væksthuse, højbede, fælleshaver til lokal produktion af råvarer til skolen. Så meget mad som muligt produceres på de enkelte skoler. Blandt de ældre elever nedsætter grupper som supplerer det, man selv kan dyrke på skolen, med sund klimavenlig mad indkøbt fra lokalområdet.

§

Der gennemføres en efteruddannelse af folkeskolelærere, som lærer at dyrke og tillave klimamad. Dette indgår i skoleskemaet og i læreruddannelsen på seminarer.

§

Der gennemføres en gymnasiereform som sikrer at de samme former for opdyrkning af kompetencer omkring klimavenlig mad også kommer til at foregå i gymnasierne.

LIV PÅ LANDET

11. Liv på landet – Genrejsning af sammenhængende lokalsamfund på landet

Vi kan skabe små lokalsamfund - off grid landsbyer, økosamfund, selvforsynende lokalsamfund - hvori fremtidens landbrug spiller en central rolle. Og herigennem kan vi skabe liv på landet.

Vi er nødt til inden længe at gentænke forholdet mellem by og land og genskabe livet på landet. Ikke som kopier af en romantiseret og svunden fortid. Men som starten på en ny lokalisering, hvor vi genrejser sammenhængende lokalsamfund ude på landet på tomterne af de hændende, tomme og triste lokalsamfund, vi finder overalt i periferien i dag. Som led i det skal vi igen skabe jobs og lokale produktioner, rejse et netværk af små og mellemstore sammenhængende økonomier, hvori landbrugene og maden spiller en central rolle. Det må ske af mange grunde:

Fordi landet rummer naturen med muligheder for et familieliv i samspil med dyr og naturoplevelser, skov, strande, hav og vild natur. Landet har himlen, luften, havet og jorden og meget af dét, vi værdsætter højt. Landet har nogle muligheder og kvaliteter, vi har brug for i et liv med livskvalitet.

Men også fordi det er voldsomt uklogt af os at samle alle mennesker i tætpakkede storbyer omgivet af kilometervide parcelhusområder. Det er svært at få rent drikkevand til så mange mennesker. De store populationer skaber store krav til logistik af varer ind og ud af byerne for at mætte de mange munde. Naturen og livet i og omkring byerne tikker mod nul, fordi byerne optager plads og erstatter natur med infrastruktur i form af motorveje, veje, havne, lufthavne.

Dagens byer er blevet klimabomber. Bygget af

beton, asfalt, stål og glas med et kolossalt energiforbrug. De udgør økologiske katastrofer vurderet på klodeaftryk og de store udledninger per indbygger. Moderne byer er omgivet af motorveje og trafikårer med stærk trafik, som både støjer og forurener luften med partikler. Byens boliger er betonbyggerier af stadig flere, stadig højere klimabelastende højhuse.

Byudvikling er blevet big business med mulighed for betydelige gevinster og spekulation i husbyggerier. Byudviklingens fokus på indtjening udraderer byens åndehuller og enhver plet af natur for at give plads til mest muligt byggeri på færrest mulig kvadratmeter med flest mulige etager. Byerne er i stigende grad levesteder for 50-100.000-tallige menneskeskarer uden dyr, uden natur, uden åndehuller med træer og frodig biodiversitet. Forureningen med partikler, der i dag kræver millionvis af ofre kloden over, vil tiltage og medføre flere sygdomme.

Værre bliver det, når kriserne banker på døren. For livet i byerne bliver sværere, når klimakrisen tager til og vi får hedeølger, der forvandler byerne til varmeølger af asfalt, sten og beton. Vi vil se oversvømmelser fordi byerne som regel ligger ud til havet og derfor lavt. Fremtidens ekstreme vejr med storme orkaner og flodbølger vil gøre det nødvendigt at flytte mange byer, eller bygge omfattende digesystemer og dæmninger.

Bylivet er blevet 'in', dét der er smart. Byerne har tempo, underholdning, kulturliv. Men de rummer ikke mange af fremtidens løsninger og kvaliteter.

Naturen som forbillede. Bæredygtighed som dagsordensætter for al hverdag.

Vi kan genskabe livet på landet og lade produktionen af mad blive en central del af det - *Eksempler*

Vi kan genskabe livet på landet, så der opstår små lokalsamfund med tæthed til natur, hvor vi gentænker hverdagslivet, så det bliver stadig mere bæredygtigt hele vejen rundt med hensyn til energi, boliger, fødevarer, transport, livsstil, forbrug og kulturliv med plads til 'livet' med kultur og fællesskaber.

Vi kan gentænke relationerne mellem by og land, så de to i fremtiden spiller langt bedre og helt anderledes sammen. I dag betyder urbanisering, at landet affolkes, mens byerne vokser med stadig flere nye tilflyttere. Det betyder at grundlaget for hverdagslivet i landdistrikterne udhules. Butikker nedlægges, virksomheder lukker, vidtstrakte markeder med korn eller enorme svinefabrikker bliver det eneste tilbage. Og samtidig vokser byerne.

Vi kan genopbygge landet, så det producerer de fleste fødevarer på måder, der er klimavenlige og regenerative; dermed genopbygges muld og biodiversitet. Byen kan supplere med urban farming, service, forskning, uddannelser og kultur. Både i byerne og på landet skaber vi grønne

virksomheder med grønne jobs. Lokalsamfundene på landet skal ikke længere være sovebyer, men arnested for udvikling, bæredygtighed og iværksætteri. Og både landsbyerne og bylivet gentænkes med rod i Danmarks stærke traditioner for andelsbevægelse og fællesej.

Samtidig med at vi indretter fremtidens arbejdsintensive landbrug på landet, skaber vi huse og boliger til de familier der dyrker jorden. Vi bygger nye boliger som lever op til fremtidens krav om gennemført bæredygtighed. Skaber off grid landsbyer og opbygger et netværk af indbyrdes forbundne erhverv. Landbrug og håndværk, med plads til uddannelser og kulturliv.¹⁵⁰

Her er nogle eksempler på borgerdrevne omstillinger og reformforslag som beforder denne udvikling. Det fælles for dem er at man tænker landbrugserhvervet og andre erhverv sammen. Tænker bolig og produktion sammen. Sammentænker etablering af lokale fællesskaber og lokale grønne jobs. Man tænker holistisk i stedet for i siloer.

Dalbyplanen *"hvordan et negativt og gældstynget storlandbrug kan forvandles til en livgivende mangfoldighed af levende familielandbrug på landet."*

Foreningen *Frie Bønder Levende Land* præsenterede i 2009 et forslag til udstykninger af de store gårde; de kaldte den for "*Dalbyplanen*"¹⁵¹.

Man tog udgangspunkt i en tænkt gennemsnitlig, urentabel svinefabrik på 600 hektar. Ejendommen udstykkes til 19 nye familiebrug, forskellige i

¹⁵⁰ Se uddybning af disse tanker her: Niels Aagaard "*Vision for fremtidens landsbyer og bosætning*", <https://detfaellesbedste.dk/loesninger/visioner-drejeboeger/vision-for-fremtidens-landsbyer-og-bosaetning/>

¹⁵¹ *Dalby Planen* <https://friebonderlevendeland.com/dalby-planen/>

størrelse og produktion. Det kræver en ændring i landbrugsloven, som man tænkte sig gennemført ved at oprette en statslig jordbank, der kan opkøbe storlandbrug, og derefter udstykke dem i stil med *Landbrugets Omstillingsfond* ovenfor.

Brugene oprettes efter jordrente-princippet, hvor de nye jordbrugere ikke skal betale en købesum for de erhvervede arealer. I stedet betaler de en årlig afgift til staten i form af en jordrente. Jordrenten reguleres efter jordens værdi.¹⁵² Mange af de nye beboere i Dalby har alle landbrug som omdrejningspunkt, og de fleste som regenerativT jordbrug, gartnerier, marketgardens, madskove m.v.

Nogle af gårdene indrettes til småproduktion af forskellige slags, serviceerhverv og håndværk fx i stalde, værksteder og tilbygninger, og der opføres eller genbygges en række lavenergihuse, fremstillet af bæredygtige materialer, som passer ind i landskabet.

Ved at kombinere landbruget med muligheden for at tjene penge ved siden af og /eller forædle produkterne og sælge direkte til forbrugeren, skabes der et grundlag for en bedre økonomi i det enkelte landbrug. Samtidig skal der være mulighed for at etablere hjemmearbejdspladser, så pendling minimeres. Internettet giver muligheder for hjemmearbejdspladser.

Der indrettes en dagligvarebutik i lokalområdet, nogle gårdbutikker m.v. Samlet set betyder det, at der fra landbrugene, værksteder, serviceerhverv samt småproduktioner og butikker kommer flere skattekroner i Dalbys kommunekasse. Og med flere skattekroner i hånden, kan både skole, børnehave og plejehjem bevares.

Planen kan tænkes i større skala, med udstykning baseret på flere hektarer og med flere tilflyttende familier i mange områder af Danmarks landdistrikter. Her et par citater fra Dalby Planen:

"Større fællesskab = bedre trivsel

Beboerne i Dalby samarbejder i større grad om maskiner, produktion, forarbejdning og afsætning. Ved at genfinde andelstanken og lade den være lokalt forankret, føler den enkelte bonde mere sammenhold og indflydelse på beslutningsprocesserne end det er tilfældet i dag. Samtidig er der en økonomisk gevinst ved at være fælles om maskiner og arbejdsindsats".

"Konklusion

Dalby-modellen rummer store muligheder for et nyt og anderledes landbrug, som kan fastholde og udbygge den lokale produktion, og skabe større bosætning og dermed et bedre skattegrundlag i de tyndt befolkede egne af Danmark. Den vil være et godt virkemiddel mod affolkningen i de store dele af landet, der meget upoetisk kaldes »den rådne banan«, dvs. Nordjylland, den jyske vestkyst, Sønderjylland og Lolland Falster.

Dalby-modellen giver en mere varieret natur og en større biodiversitet end det nuværende landbrug, og det er til glæde for hele samfundet. Men for at planen kan føres ud i livet, kræves der både mod og nytænkning blandt politikerne. Både landbrugsloven og planloven skal laves om. Landbrugsloven skal muliggøre udstykninger. (...) Planloven skal tillade, at man (i begrænset omfang) bygger i det åbne land, for ikke alle steder kan man nøjes med at erstatte gamle bygninger, når der udstykkes. Dalby-planen har vakt opsigt blandt politikere, landboere og miljøorganisationer.

Politikerne skal altså tænke i helheder og ikke kun specifikt på enkeltsager. Tør de det (og det gør flere allerede) i stedet for frygtomt at satse på en fortsættelse af 40 års fejlslagen strukturudvikling, ja så får vi chancen for et stærkt og sundt landbrug, som vil være til gavn for hele landet. Og for fremtiden."¹⁵³

¹⁵² Se <https://info.skat.dk/data.aspx?oid=1948719>

¹⁵³ Citater fra Dalby Planen

Grobund ved Ebeltoft

Ideen bag "Grobund" er enkel. Man ville skabe et selvforsynende lokalsamfund med landbrug og fiskeri, skovdrift, en fabrik med en række produktioner samt en bosætning for små 100 familier. Lokalsamfundet skulle være gælds- og affaldsfrit og være et demonstrationsprojekt, der viste hvordan vi kan indrette 'livet på landet', så det er bæredygtigt. Det er tanken at der landet over oprettes en række sådanne Grobund steder.

I 2018 købte 160 andelshavere i fællesskab en fabrik tæt ved Ebeltoft på 10.000 m² kontant til 8 mio. kr. og begyndte at indrette den med forskellige værksteder, upcycling og småvirksomheder. I fabrikken blev der bl.a. produceret tiny houses som kunne bruges til bosætningen. En af andelshaverne rådede over et savværk og en skov, som blev anvendt til produktionen af tiny houses. Landbruget og bosætningen krævede længere processer med nye lokalplaner og kommunen ind

over. Men i dag er det på vej til at blive realiseret.¹⁵⁴

Ideen er at skabe et lille lokalsamfund, hvor alle lever inden for klodens grænser med et enkelt liv og et minimalt fodaftryk på klima og miljø. Hvor der er kobling mellem landbruget og de mange små produktioner samt bosætningen, så man er selvforsynende med langt de fleste ting. Et liv med mindre arbejde og stress og mere tid til livet. Kort formuleret i denne sætning om drømmen bag Grobund:

"Drømmen om et fællesskab, hvor vi tager vare på hinanden og den Jord, vi bor på - drømmen om bedre tid og mindre rotteræs, iværksætteri og selvstændighed - drømmen om at bygge og bo off-grid og være gældsfrie affaldsfrie og selvforsynende.

Et tilsvarende projekt er undervejs på Fyn - Grobund ved Brendrup. Her arbejder man for at

¹⁵⁴ se <https://www.grobund.org/>

skabe en *off grid landsby* i samarbejde med Middelfart Kommune. Tanken er at opbygge en hel landsby af off grid huse, der ikke er på el-, vand-, varme- og kloaknetten. Som model for og prototype på sådanne off grid huse, byggede

Andelssamfundet i Hjortshøj (AIH)

Der bor 300 mennesker i Andelssamfundet i Hjortshøj tæt ved Aarhus. Andelssamfundet startede i 1992 og rummer i dag folk i alle aldre fordelt på 8 bogrupper med et tilsvarende antal fælleshuse.

AIH har et lille landbrug med dyrkning af korn, et høsteri, en grøntsagsordning, der drives af 120 frivillige, samt forskellige landbrugsdyr - geder, får, grise og 250 høns i et mobilt hønsehus.

AIH har 131 huse organiseret som lejer, ejer og andel lavet i bæredygtige materialer og med egne energisystemer, herunder et lokalt fjernvarmeværk. Husene repræsenterer mange slags eksperimenter inden for bæredygtigt byggeri. AIH har el-delebiler, en "erhvervsgrund" med bl.a. en høker med økologiske dagligvarer, et bageri, et fikseværksted med 10 pensionerede håndværkere, cykelværksted, værksted for upcykling af tøj, genbrugsbutikker, en deleordning for el-cykler m.v. Sammen med Aarhus Kommune har Andelssamfundet etableret et inklusionsprojekt for 16 personer med særlige behov som indgår i forskellige former for lokalsamfundsjobs. Det er lille landbrug indtænkt i et lokalt boligområde og en i helhed af lokale produktioner i et fælles levested.

AIH skriver:

"Vi har igennem mere end 25 år eksperimenteret med byggeri og fællesskaber,

¹⁵⁵ Se TV2 reportage

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj-ue6K_8ODAxUQSPEDHdFODbkQFnoECBsQAQ&url=https%3A%2F%2Fnyheder.tv2.dk%2Fsamfund%2F2019-05-20-kom-med-ind-i-et-hus-der-ikke-er-tilsluttet-noget-som-helst-og-koster-5000-kroner-om-aaret&usq=AOvVaw1HV6dvyvFHFxNwYWmIV6&opi=89978449 - du kan også læse om huset på Højskolens

grupper af unge på Brendrup Højskole i årene 2019 og frem et off grid hus (se foto)¹⁵⁵. Huset hviler i sig selv uden affald. Dets varme osv. kommer fra systemer i huset. Huset er indrettet så det rummer et orangeri med vækst af grøntsager, urter m.v.

*og vi vil gerne dele vores hverdag og erfaringer med andre"*¹⁵⁶.

"Vi synes selv, at Andelsamfundet i Hjortshøj igennem sin historie fra skabelsen i 1992 - i al beskedenhed - har været og stadig er et levende laboratorium for en bæredygtig livsstil, og dermed én brik blandt mange til inspiration for hele samfundet for en bæredygtig fremtid."

Målet er at skabe en bæredygtig livsstil for et lokalområdes beboere. En livsstil, som fungerer som et levende og praktisk eksperimentarium og alternativ til samfundets normale livsstil. Med bæredygtige boliger, miljøvenlige energikilder, fællesdyrkning af jorden og lokal forsyning af fødevarer, kombineret med madproduktion i småskala som indgår i et lokalt fødevarerefællesskab, der sælger sine produkter direkte fra marken til andelshaverne og samtidig fra den lokale *Dagli' Brugsen*. Det kombinerer man med grønne erhverv, socialøkonomiske virksomheder, et aktivt kulturliv og inklusion af mennesker med særlige behov.

I 2017-2020 indgik AIH i et forskningsprojekt sammen med Statsvidenskab og Antropologisk Institut ved Københavns Universitet samt 9 andre grønne organisationer. Som led i det gennemførte Antropologisk Institut en analyse af klimaaftrykket per beboer i AIH og Svalin sammenlignet med det gennemsnitlige CO2-aftryk per borger i Danmark som helhed¹⁵⁷.

hjemmeside

https://www.facebook.com/BHoffgrid/?locale=da_DK
¹⁵⁶ <https://www.andelssamfundet.dk/da1>

¹⁵⁷

Undersøgelsens konklusion lød, at klimaaftrykket lå 30-40% lavere i de to lokal- eller økosamfund sammenlignet med gennemsnitsdanskerens¹⁵⁸. Udover boligernes økologi var det blandt andet det lille landbrug og dets grøntsagsordning som bidrog til resultatet.¹⁵⁹ Forskningsanalysen viste, at fællesskaberne, herunder andelstanken, var basis for mange af de resultater, der var opnået.¹⁶⁰

Disse resultater kan anvendes og overføres, så vi indretter lokalsamfund, hvor landbruget er regenerativt og spiller sammen med en række lokale småerhverv som grundlag for en lokal økonomi, der genskaber livet på landet og langt hen er baseret på andelstanken og lokale fællesskaber.

Der etableres på landsplan 20 nye lokalsamfundsbebyggelser med hver især 50-70 familier. I hver bebyggelse bygges bæredygtige boliger baseret på tiny house modellen med tilkoblet fælles vedvarende energianlæg.

§

Boliger og grønne småerhverv indgår i samspil med regenerative landbrug, madskove, skovlandbrug og fælleshaver med grøntsager, frugt, urter, korn m.v. Husdyr som geder, høns, gæs, grise indgår i naturlige balancer med de lokale økosystemer. Der tilknyttes professionelle gartnere og landmænd til hvert af de 20 lokalsamfund. Disse understøttes af frivillige fra familierne.

§

Forskning tilknyttes disse nye lokalsamfund med henblik på at analysere, deres virkning på klima, biodiversitet, vand, muld. Fx måles udledninger af CO₂ i tons per person.

§

Der gives statslige iværksættedydelser til grønne småerhverv med opcycling af møbler, tøj, elektronik m.m.

¹⁵⁸ Konklusionen blev bragt i Information 25. feb. 2020 under overskriften "Ny forskning viser sammenhæng mellem fællesskab og klimaaftryk" <https://www.information.dk/indland/2020/02/ny-forskning-viser-sammenhaeng-mellem-faellesskab-klimaaftryk>

¹⁵⁹ De samme resultater genfindes i en tidligere forskningsanalyse af 3 lokalsamfund, Kaj Hansen 2011, "Lifestyle Change as Climate Strategy"

¹⁶⁰ I bogen "ViGør" - fortællinger fra den grønne frontlinje", Forlaget Ingerfair, 2019, beretter de deltagende miljøorganisationer om deres fællesskaber, og hvordan de på hver deres måde bidrager til dette resultat.

An aerial photograph of a large container ship sailing on a dark blue ocean. The ship is viewed from above, showing its deck and the stacks of colorful shipping containers. The containers are arranged in neat rows, with colors including red, green, blue, and white. The ship's superstructure, including the bridge and various antennas, is visible at the top of the frame. A dark green rectangular banner is positioned horizontally across the middle of the image, containing the text 'IMPORT OG EKSPORT' in white, bold, sans-serif capital letters.

IMPORT OG EKSPORT

12. Import og eksport

Fra 1990'erne og frem har Danmark været en del af globaliseringen og den tiltagende internationale handel. Det har skabt økonomisk vækst, global arbejdsdeling samt en stærkt forøget global transport og varehandel.

Globaliseringen har været ledsaget af en række regionale og globale frihandelsaftaler, som fjerner barriererne for international handel, ofte på måder der prioriterer økonomi over hensyn til miljø.

I lyset af klima- og miljøkriser er vi nødt til snarest at minimere den internationale handel og transport og

i stedet lokalisere produktionen, så stadig flere af vores varer produceres så lokalt som muligt. Især de dele af handelen som direkte skader biodiversitet og klima er vi nødt til at regulere. Det gælder ikke mindst importen af sojaproteiner fra Latinamerika, der udgør foder til den danske kødproduktion. Produktionen af soja er oftest ledsaget af fældning af regnskov, der skal give plads til markerne med sojabønner.

Vi foreslår derfor følgende love:

Der gennemføres en lov, som forbyder import af udenlandsk produceret foder.

Bemærkning: Folketinget skal nedlægge forbud mod import af dyrefoder fra udlandet. Antallet af dyr i dansk landbrug skal markant reduceres og de skal primært indgå i naturlige økosystemer, hvor de kan

finde føden. Deres foder i øvrigt skal i fremtiden udelukkende dyrkes i Danmark, og importeret soja erstattes med græsprotein og andre flerårige afgrøder som proteinkilder.

Der gennemføres en lov, som skaber de nødvendige forudsætninger for at gøre landbruget selvforsynende med foder til fremtidens dyrehold.

Der gennemføres lovkompleks for at skabe en massiv indsats for eksport af plantebaserede fødevarer.

Bemærkning: Det er vigtigt at gøre det attraktivt for dansk landbrug at investere i og omstille til plantebaseret madproduktion, og eksporten af plantebaserede fødevarer vil være én vigtig drivkraft

blandt flere andre til det. Indtil danskernes kostvaner har ændret sig markant og produktionen er blevet langt mere lokaliseret vil eksporten stadig være afgørende for hvad der produceres i

landbruget, fordi det traditionelt udgør en stor del af landbrugets afsætning.

Danmark bør arbejde for en europæisk handlingsplan for plantebaserede fødevarer

Danmark skal gå forrest i forhold til at skabe bedre rammer for de plantebaserede fødevarer. Derfor skal Danmark, arbejde for, at der skal udvikles og vedtages en EU-handlingsplan for plantebaserede fødevarer.

Organisationerne bag "Fra Foder til Føde II" foreslår bl.a.:

- At EU gør op med at regulere plantebaserede fødevarer på de animalske fødevarers præmisser.
- At reglerne for forarbejdning af plantebaserede fødevarer ikke stiller dem ringere end animalske fødevarer.

- At negativ forskelsbehandling af plantebaserede fødevarer ophører. Dette gælder for eksempel i forhold til EU's statsstøtteregler, som i dag tillader 100 % statsstøtte til indsatser inden for forarbejdede produkter fra mejerisektoren, men kun tillader delvis statsstøtte til indsatser inden for forarbejdede produkter fra planteriget.
- At reformere landbrugsstøtten, så den fungerer som en helhedsorienteret klimaafgift, der sikrer retvisende produktionsomkostninger og dertil afvikle koblet støtte som slagtepræmier, der kun har til formål at sikre en kødproduktion.
- At øremærke betydelige midler til henholdsvis forskning og produktudvikling, uddannelse og efteruddannelse af professionelle, samt initiativer, der oplyser og inspirerer til at følge kostrådene¹⁶¹.

§

Den gennemføres en lov, så Danmark holder sig ude af Mercosur-aftalen, og bruger sit medlemskab af EU til at nedlægge veto mod aftalen.

Bemærkning: Målet med EU-Mercosur aftalen er at øge samhandlen mellem EU og handelsblokken Mercosur, der samler store dele af Latinamerika (se kassen nedenfor). Hvis aftalen gennemføres vil det blive EU's hidtil største handelsaftale og omfatte 780 mio. mennesker.

Aftalen er kaldt "*køer for biler*", fordi aftalen går ud på at skabe en øget samhandel, hvor EU sælger industriprodukter som biler, kemikalier og medicin til Mercosur landene, mens de omvendt eksporterer landbrugsprodukter som soja, kød, kaffe og tobak til EU. Midlerne er at sænke toldsatter, øge eksportkvoter og fjerne tekniske handelshindringer.

Mercosur-aftalen modarbejder den grønne omstilling ved at øge handlen af nogle af de mest klima- og miljøskadelige varer. EU-Mercosur vil betyde øget eksport af oksekød og øvrige landbrugsprodukter fra Latinamerika. Det vil øge

fældningen af regnskov og antallet af påsatte skovbrande i Amazonas vigtige regnskov for at skaffe plads til at opdyrke jorden og lade kvæget græsse. Det vil medføre markante forøgelser af CO₂-udledninger og tilsvarende markante forringelser af natur og biodiversitet i Mercosur landene.

Aftalen vægter handelsliberalisering over hensyn til klima, miljø og menneskerettigheder, ligesom den ikke tager hensyn til oprindelige folks rettigheder. Men Handelspolitik er også klimapolitik, og det er på tide, at vi handler derefter. NGO'en *Grain* har udregnet, at alene den øgede handel med syv af de landbrugsprodukter, der liberaliseres i aftalen, vil øge CO₂ udledningerne med 34%, og at aftalen kan føre til 25 procent øget skovrydning og

¹⁶¹ *Fra Foder til Føde II*, s. 26

øget risiko for flere skovbrænde i de kommende år.¹⁶²

Aftalens Bæredygtighedskapitel består af en række forpligtigelser, som binder staterne til at overholde internationale aftaler, såsom Paris-aftalen og International Labour Organizations konventioner for arbejdstagerrettigheder. Men der er ingen sanktionsmuligheder i aftalen; det er hensigtserklæringer. Der er derfor ingen 'håndtag', vi kan skrue på for at adressere skovrydning og fx Brasiliens påsatte skovbrænde.

Regeringens mandat til at forhandle Mercosur aftalen er fra 1999 og indeholder intet om klima og miljø. Mandatet er med andre ord forældet. Det skal gentænkes ud fra den nuværende globale nødstilstand og gøres til genstand for en demokratisk debat.

EU har indgået mange handelsaftaler, som er problematiske i lyset af klima- og miljøhensyn. Fx handelsaftale med Canada (CETA) og Japan

(JEFTA) som øger samhandelen med CO2-tunge produkter og privatiseringen af velfærdsydelse. Mercosur aftalen giver dog anledning til ekstraordinær bekymring. Dels fordi det er den største aftale nogensinde, dels fordi den vil føre til biodiversitetsødelæggelser, skovrydning og udledninger af drivhusgas i hidtil uset omfang.

Nedlægger blot ét land veto i EU's ministerråd, kan aftalen ikke ratificeres. Danmark har muligheden for at være det ene land, der ad demokratiets vej får standset denne aftale. For er der noget, planetens katastroferamte klima ikke har brug for, er det billigere kød og biler og et deraf følgende højere forbrug.

EU er hjem for næsten 450 millioner mennesker med masser af købekraft. EU's ledere skal bruge den magt, der ligger i så stor en købekraft, til at skabe positive forandringer i verden. Ikke det modsatte.

¹⁶² Jf. Global Aktion: "Benzin på bålet, Handelsaftalen EU-Mercosurs miljømæssige konsekvenser" der henviser til <https://globalaktion.dk/wp-content/uploads/2020/09/Benzin-p%C3%A5-B%C3%A5let-Global-Aktion-rapport-om-EU-Mercosur-handelsaftalens->

[mili%C3%B8m%C3%A6ssige-konsekvenser.pdf](https://www.veblen-institute.org/Beyond-the-Bolsonaro-policy-it-is-the-very-content-of-the-EU-Mercosur-agreement.html) - og <https://www.veblen-institute.org/Beyond-the-Bolsonaro-policy-it-is-the-very-content-of-the-EU-Mercosur-agreement.html>

Hvad er Mercosur-aftalen?

Mercosur er en økonomisk og politisk handelsblok skabt af Argentina, Brasilien, Uruguay og Paraguay i 1991 for at skabe et fælles marked i stil med EU. De 4 lande havde i 2022 et samlet BNP på 2,6 billioner dollars, hvilket gør Mercosur til en af verdens største økonomier. I 2023 kom Bolivia med, mens Chile, Columbia, Ecuador, Guyana, Peru og Surinam er associerede medlemmer¹⁶³.

EU-Mercosur er en handelsaftale mellem EU og handelsunionen Mercosur. Aftalen blev efter 20 års forhandlinger færdiggjort i juni 2019. Aftalen vil, hvis den gennemføres, omfatte 780 millioner mennesker og er den største handelsaftale i EU's historie.

Målet med EU-Mercosur er at øge samhandlen. Det gøres ved at sænke toldsatsen på varer, så de bliver billigere, ved at øge størrelsen på kvoter der kan eksporteres fra de enkelte lande eller helt at afskaffe dem og ved at fjerne såkaldte 'tekniske handelshindringer'. Eksempelvis vil aftalen øge EU's kvote på oksekød fra Mercosur fra 200.000 til 299.000 tons om året, så Mercosur landene kan eksportere 50% mere oksekød med en lavere toldsats, hvilket vil forøge klimabelastningen med 7 mio. tons CO2 årligt.¹⁶⁴

Soja er en af de afgrøder, der er årsag til mest afskovning i Brasilien. Der er i forvejen ingen kvotebegrænsning eller toldsats på handel med soja mellem EU og Mercosur. Alligevel forventes aftalen at øge eksporten af soja til EU, fordi Argentina og Paraguay har pålagt soja en eksportskat, som vil blive fjernet, hvis den nye aftale indgås.

Tilsvarende forventes en øget import af biobrændsel, ethanol, i EU, bl.a. fordi aftalen indfører en kvote på 450.000 toldfri ethanol, som i EU bruges til biobrændsel, der indgår i den europæiske fællesplan for at nedbringe EU's CO2 til 2030, selvom ethanol betyder skovfældning i Mercosur.

Aftalen vil afskaffe 91-92 % af tolden på varehandel mellem EU og Mercosur og samtidig øge kvoter for, hvor meget landene må handle med hinanden. Mens EU's primære eksportvarer til Mercosur er industriprodukter som biler, kemikalier og medicin, eksporterer Mercosur hovedsageligt landbrugsprodukter som kød, soja, kaffe og tobak til EU.

Målet med at fjerne told og kvoter er at maksimere handlen med disse produkter. Det sidste årti har EU forhandlet og indgået en række handelsaftaler med tredjelande herunder Canada, Japan og Sydkorea. Aftalerne har ikke taget relevant hensyn til klima og miljø eller basale rettigheder for arbejdskraften. *"Fra dansk side tegner der sig et mønster, hvor Danmark gennem EU bakker op om aftaler, der ikke bruger den kæmpe muskel, handelspolitik er, til at tage klimakrisen alvorligt og sikre basale rettigheder"*¹⁶⁵.

Status for Mercosur aftalen

Den Europæiske Union og Mercosur-landene kæmper stadig for at indgå en aftale, før Europa går ind i næste EU parlamentsvalg. Chefforhandlere fra EU og Mercosur-landene skal mødes i Brasilien den 25. og 26. januar 2024 med det formål at færdiggøre handelsaftalen, som har været over to årtier undervejs, fortalte to Mercosur-diplomater og en EU-embedsmand til *Morning Trade*.

Målet med mødet ville være at udtage de sidste detaljer i teksten med henblik på at afholde et topmøde på højt niveau snarest mulig. Teksten er næsten færdiggjort og gennemgår juridisk kontrol, sagde en af diplomaterne og tilføjede, at spørgsmål omkring handel og bæredygtighed kapitlet i aftalen var næsten afgjort.¹⁶⁶

Argentinas præsident Javier Milei talte i begyndelsen af januar 2024 med den tyske kansler Olaf Scholz om en hurtig indgåelse af handelsaftalen mellem EU og Mercosur¹⁶⁷.

¹⁶³ Jf. Council on Foreign Relations: "Mercosur: South America's Fractious Trade Bloc", 12.02.2024

¹⁶⁴ Global aktion. Se også Greenpeace: <https://www.greenpeace.org/denmark/vi-arbejder-med/land/7-myter-mercursosur/>

¹⁶⁵ Samme

¹⁶⁶ Jf. eu-mercursosur@lists.riseup.net

¹⁶⁷ jf. <https://www.batimes.com.ar/news/economy/scholz-milei-in-favour-of-a-swift-conclusion-to-eu-mercursosur-deal.phtml>

FREMTIDENS BORGER OG MADFORBRUGER

13. Fremtidens borger og madforbruger

Klimavenligt madforbrug – hvordan?

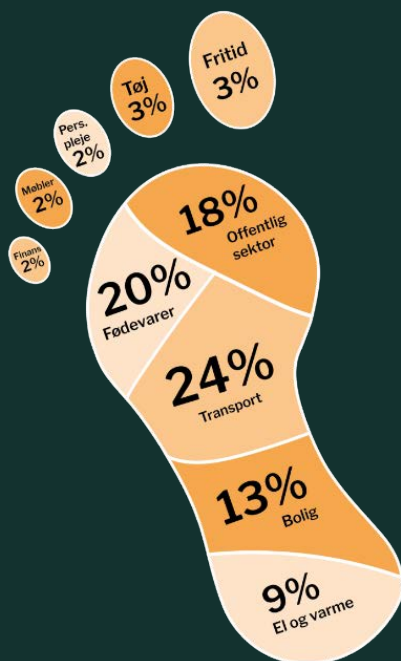
I supermarkeder bliver du mødt af et væld af mad- og drikkevarer, et sandt overflødhedshorn som efterlader det indtryk, at alt dette er ok at spise. Det er kun et spørgsmål om din pengepungs størrelse og dine henholdsvis din families personlige behov og præferencer - hvad har du råd til, og hvad har du lyst til?

Men 80-90% af vareudbuddet skader i virkeligheden både klima og biodiversitet. Hvordan ændrer vi det, så forbrugerne forstår nødvendigheden af en ny mad-stil - og handler derefter i praksis, dvs. forbruger, køber ind, laver mad og spiser ud fra disse hensyn til klima og sundhed i hverdagen?

Når familier samles til fester og sammenkomster er det oftest med en række traditionsrige retter som er normer for dét vi plejer at spise. I julen and og flæskesteg. Konfirmationen: Oksesteg med tilbehør. Sankt Hans: Bøf på grill. Det er retter, som værterne er trygge ved at servere. De er kendt og accepteret og man ved, at gæsterne elsker dem og gerne spiser dem. Det er dansk madkultur.

Men for 80-90% s vedkommende er disse retter direkte skadelige for kloden. Ikke desto mindre: Vé den, der serverer noget uvant - plantebøffer med salat eller andet anstødeligt - til familiens bryllupper og konfirmationer.

Danskernes forbrug af mad står for 20% af vores CO2 fra forbruget¹⁶⁸, jævnfør figurens 'fødevarer' nedenfor.

Figur "Danmarks globale forbrugsudledninger fordelt på 10 af de mest udledende forbrugskategorier. Offentlig sektor inkluderer udledningerne fra social og sundhedsvæsen, undervisning og andre offentlige tjenester (forvaltning, forsvar mv.). Felternes arealer er illustrative og ikke helt proportionérliche med tallene" CONCITO.

¹⁶⁸ Jf. CONCITO: Danmarks globale forbrugsudledninger, 2023:

<https://concito.dk/files/media/document/Danmarks%20globale%20forbrugsudledninger.pdf>

Staten, myndighederne og Folketinget har opgaven at varetage de fælles langsigtede interesser for befolkningen. Dette ansvar gør det ikke muligt at lade forbruget af mad fortsætte i de nuværende spor uden indgreb og regulering.

Samfundet er nødt til at regulere produktion, handel og forbrug til fordel for sundhed, klima og biodiversitet. Samtidig er det dog fuædstændig ude af trit med dansk politisk tradition at "bestemme, hvad befolkningen skal spise".

Inden for denne balancegang mellem stram styring og laissez faire kan Folketinget gennemføre en række strukturelle lovreformer, som gør det fundamentalt lettere for familien Danmark at indrette sig på fremtidens klimavenlige og sunde kost. Reformen som fremmer en omstilling af vores madforbrug og nogen gange tvinger denne omstilling igennem.

Mange års krig mod tobak og cigaretter og dets

sundhedsskadelige omkostninger for befolkningen og samfundet fortæller, hvor vanskeligt det er at få en befolkning til at ændre adfærd, og hvor lang tid selv små ændringer tager. Trods kampagner, dødsfald, kræftisiko m.v.

De officielle kostråd vil formentlig hjælpe lidt på omstilling af vores kostvaner, men også kun lidt. Stigende priser på klima-uenlige varer vil formentlig også kunne hjælpe noget, men netop kun noget. Debatter og kampagner hjælper lidt. Det hele samlet kan skabe omstillinger for nogle grupper og til en vis grad. Men hvis det virkelig skal lykkes, at omstille vores madvaner radikalt og så hurtigt, som det er nødvendigt, så skal der stærkere midler til.

Der gennemføres derfor en række tiltag, der understøtter borgeren i at træffe klimavenlige valg i sit madforbrug, flere af disse er allerede nævnt ovenfor, vi tillader os at gentage dem for at sætte dem ind i dette kapitals sammenhæng:

LOVFORSLAG

§

Der indføres en differentieret moms på fødevarer. Den ny moms er høj for klimaskadelige varer (fx 50-80% i stedet for de nuværende 25%), mens klimavenligt producerede madvarer helt fritages for moms, jævnfør tidligere.

§

Alle madvarer klimamærkes. Klimamærkningen viser det samlede klimaaftryk i livscyklus målt ift. CO₂e, vandforbrug, ressourceforbrug (det økologiske fodaftryk), transport og energiforbrug.

§

Der indføres CO₂-kvoter, så alle danskere fra starten af 2025 har en kvote på 3 tons per person per år.

§

Der indføres et klima-dankort, som viser varernes priser inklusive klimaaftrykket af det, forbrugeren har indkøbt. Kortet får indlagt en forbrugsbegrænsende foranstaltning, således at forbrug der overskrider den enkeltes CO₂-kvoter inden for et givet tidsinterval, fx en måned, gøres mærkbart dyrere. Dette foregår i en opstartsperiode på fx 3 år fra 2025. Efter denne periode er det ikke længere muligt at overskride sin kvote.

§

Kurser i klimamad. Alle borgere får mulighed for at gennemgå kurser i at lave mad med sund og klimavenlig mad. Det er statens opgave at etablere disse kurser i samtlige kommuner. Der udstedes certifikat for deltagelse.

Der oprettes Madklubber i alle kommuner og i samtlige bykvarterer i større byer. I Madklubberne hjælpes borgere om at tilberede lækker, sund og klimavenlig mad. Kommune og stat hjælpes om at finansiere omkostninger ved etablering af Madklubber, men det er borgerne, der leder disse.

Klimafremme i supermarkeder - synlighed og emballage. For at fremme de klimavenlige forbrugsvalg, skal alle supermarkeder stille lokal sæsonmad og klimavenlige fødevarer forrest og mest synligt i butikkerne. Alle supermarkeder skal reducere deres emballage af fødevarer til 1/10 i løbet af en treårig periode. De skal indarbejde genbrugsemballage hhv. emballage som medbringes af kunderne selv samt recirkulering af al bionedbrydelig emballage.

Supermarkeder indgår i handlende 'dialogfora' mellem producenter, detailhandel, ngo'er, videnskab, forbrugere og myndigheder. Parterne i disse fora skal i fællesskab medvirke til overholdelsen af de officielle mål for udledninger og biodiversitetspåvirkning fra hver borger. Initiativ til møder og indsats ligger hos kommunen i samarbejde med relevante lokale ngo'er.

Der oprettes en Madspildsfond, der støtter borgerdrevne projekter og initiativer, der mindsker madspild.

Bemærkning: Hvert år spildes over 500.000 tons mad i Danmark, heraf står de private husholdninger for 247.000 tons mad¹⁶⁹. En tredjedel af al mad smides ud. Madaffald fra husholdninger udgør 30% af det samlede madspild i Danmark og står for 44% af madspildets samlede CO2 effekt. Noget tilsvarende samme gælder EU som helhed.

Der nedsættes en task force, som gennemfører en række effektive foranstaltninger til mærkbart at mindske madspildet. Der etableres en Madspildsfond, som støtter sådanne initiativer. Der oprettes lokale madspildsgrupper, som anvender madspild til mad for fattige og marginaliserede

grupper af borgere.

I 2021 undersøgte *Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug* ved Aarhus Universitet forbrugernes adfærd ved madspild, hvad madspild skyldes og potentielle barrierer for at reducere madspild i husstande med børn under 18 år.

Rapporten fandt at typiske kilder til madspild var madrester på tallerkenen, i madpakker og rester, der havde stået i køleskabet for længe. Forbrugere var generelt interesserede i at reducere madspild for at spare penge, hjælpe miljø mm. En barriere for at mindske madspild, kunne være manglende viden om og færdigheder i at reducere madspild.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Fødevarestyrelsen <https://foedevarestyrelsen.dk/kost-og-foedevarer/alt-om-mad/madspild-i-hjemmet>

¹⁷⁰ [https://foedevarestyrelsen.dk/kost-og-foedevarer/start-og-drift-af-foedevarevirksomhed/hygjeine-og-](https://foedevarestyrelsen.dk/kost-og-foedevarer/start-og-drift-af-foedevarevirksomhed/hygjeine-og-indretning/madspild-i-foedevarevirksomheder/madspild-i-tal)

[indretning/madspild-i-foedevarevirksomheder/madspild-i-tal](https://foedevarestyrelsen.dk/kost-og-foedevarer/start-og-drift-af-foedevarevirksomhed/hygjeine-og-indretning/madspild-i-foedevarevirksomheder/madspild-i-tal)

HVAD BORGERNE KAN GØRE

Det vi gør, gør en forskel

14. Hvad borgerne kan gøre

Hvorfor 'borgerdrevne' omstillinger af maden?

I dag udleder den gennemsnitlige danskers forbrug 13 tons CO₂e årligt (CONCITO). Men vi skal meget snart ned på knap 3 tons (IPCC). Vi skal med andre ord omstille og reducere vores forbrug, så det udleder mindre end en fjerdedel. Det kan kun ske ved radikalt at ændre livsstil og vaner.

"Det vi gør, gør en forskel"

Halvdelen af alle Danmarks udledninger stammer fra vores forbrug af tøj, mad, biler, boliger, elektronik, ferier osv. (Adrian Lema, DMI).¹⁷¹ Ved at ændre adfærd kan vi lette trykket på kloden helt afgørende.

Alle borgere kan være med til at forme vores bæredygtige fremtid ved at finde konkrete og håndterbare løsninger på klima- og miljøkriserne, og gøre dem til virkelighed i hverdagen, bl.a. gennem lokale fællesskaber.

Der ligger en enorm magt gemt 'for enden af gafflen'. Forbrugernes magt og indflydelse. Forbrugernes valg af mad afgør, hvad der produceres. Hvis vi ikke spiser kød i Europa, så forsvinder svineindustri og kødproduktion.

Det fortæller os, at det ikke kun er vores produktionen, der skal omstilles. Heller ikke bare den statslige politik der skal sikre os omstillinger. Det er også vores forbrug. Vi skal indrette os med en ny hverdag og en ny livsstil. Ifølge FN's

klimapanel vil forbruget kunne levere 40-70 % reduktion i vores udledninger af CO₂.

Meget af denne forbrugsændring skal understøttes gennem statens strukturelle omstillinger for at lykkes. Det gælder fx den kollektive trafik: Den enkelte borger kan ikke omlægge sine transportvaner til bæredygtighed, hvis der ikke er noget alternativ til bilen. Men meget kan vi også gøre selv om borgere. Og stat og kommuner kan fremme den del af omstillingen ved at understøtte den med passende lovgivning. Fx lave cykelstier, indføre små fleksible el-busser, fremme klimamad. Understøtte borgerdrevne omstillinger.

¹⁷¹ Jf. Adrian Lema, Chef for Nationalt Center for Klimaforskning, DMI i "21 Søndag", TV-avisen i interview med Kaare Quist, august 2023. Se også Klima- og Omstillingsrådet / en gruppe forskere i Klimamonitor 9. maj 2023 <https://klimamonitor.dk/debat/art9341728/Vi-misser-store-klimapotentialet-ved-kun-at-fokuser-p%C3%A5-produktionen> - "FN's klimapanel, IPCC, vurderer i sin seneste

oversigtsrapport, at forbrugsrettede tiltag kan levere en 40 til 70 procent reduktion i de globale udledninger i 2050 sammenlignet med en situation med uændret politik", - se også Klima- og Omstillingsrådets rapport "Dansk Klimapolitik forsømmer forbruget", <https://usercontent.one/wp/www.klimaaogomstillingsraadet.dk/wp-content/uploads/2023/05/Dansk-klimapolitik-forsømmer-forbruget-KOR.pdf?media=1644949959>

Borgerne kan gøre en helt afgørende forskel

Klima- og Omstillingsrådet fortæller i en større analyse af dansk klimapolitik fra 2023 ("Dansk klimapolitik forsømmer forbruget"), at dansk klimaindsats går på ét ben:

"Langt størstedelen af de tiltag, der skal nedbringe udledningerne, er nemlig målrettet produktionen af varer og elektricitet i et forsøg på at gøre den mere grøn. Omvendt skal man lede længe efter klimapolitik, der er målrettet danskernes forbrug med henblik på at for eksempel reducere energiforbruget, øge samkørslen eller skabe grobund for mere plantebaseret kost. Danmarks klimapolitik går på den måde reelt set på ét ben. Det betyder, at vi går glip af de markante reduktioner, som klimapolitik på forbrugssiden kan levere," sådan skriver en gruppe forskere i Klimamonitor 9. maj 2023¹⁷² baseret på den nævnte analyse.

Politikerne har ikke ønsket eller turdet gribe ind over for forbruget. Det ville formentlig gå hårdt ud over stemmerne. Og borgernes egen, frivillige omstilling af livsstil lader vente på sig. Vaner ændres ikke let. Den individuelle omstilling har lange udsigter. Men den tid har vi ikke længere.

Individualiseringen er ikke vejen. For vi kan ikke forvente at den enkelte forbruger stående ved køledisken træffer de rigtige valg, hvis priser og vaner trækker i modsat retning. Vi skal hjælpe den slags valg i hverdagen på vej ved at gennemføre strukturelle og fælles tiltag, der fx gør klimaskadelig mad dyr og fremmer indkøbet af det klimarigtige.

Vi ved, at på sigt skal vi allesammen omlægge vore vaner radikalt. Og at det er nu, vi skal starte på den omstilling. Det kan vi gøre ved at finde sammen i lokale fællesskaber og iværksætte konkrete omstillinger lokalt.

Derfor foreslår vi, at landets borgere går med i omstillingen på en helt anden og langt mere konsekvent måde end det er sket indtil nu. Med viden om sin egen betydning for omstillingen.

Vi må tænke os selv som en brik i omstillingen, der er mindst lige så vigtig som erhvervslivet, landbruget, forskningen eller samtlige byråd og Folketing.

Dette kapitel handler om de ting, vi kan gøre gennem lokale fællesskaber, som familier, naboer, indbyggere i en landsby eller et bykvarter, som borgere og forbrugere.

Disse omstillinger kræver viden om, hvordan vi kan omstille; det kræver redskaber og viden. Det kræver også, at vi snakker sammen åbent om tingene, så klimahensyn ikke bliver tabu overladt til den enkeltes eget valg. Og hvis det skal rykke for alvor, så skal vi finde sammen i lokale fællesskaber, hvor vi kan hjælpe hinanden med at omstille. Det giver ikke den store mening at oprette en madklub alene. Elle skabe et fødevarefællesskab for sin egen familie kun.

Gennem omstillingerne kan vi skabe mere livskvalitet. Sundere mad. Mere fællesskab. Et tættere forhold til vores egen natur. Give os selv og vores børn håb gennem handling. Og finde nye

¹⁷² Klimamonitor nævnt ovenfor

værdier, som ikke handler om forbrug. Vi kan deles om tingene. Låne i stedet for at eje alt. Reparere, genbruge. Leve med en mere grøn og enkel livsstil.

At omstille vores livsstil og forbrug er ikke noget med "at komme tilbage til stenalderen". Det handler om at leve klogere, smartere, mere enkelt, deles om, genbruge, reparere, producere ting med holdbarhed, lokalisere produktion, undlade det klimabelastende osv.

Her er eksempler på det, vi kan gøre i forhold til omstillingen af mad som borgere. Eksemplerne er fremkommet gennem processer, hvor borgere i Aarhus har formuleret deres ideer og forslag til omstillingen i Det Fælles Bedstes omstillingsprojekt "Borgerdrevet Omstilling - Aarhus ser Grønt" 2023¹⁷³:

¹⁷³ Se <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2023/08/PROJEKTET-1.pdf>

Madklubber med klimamad, der mindsker energiforbrug, ressourcetræk, klimapåvirkning

Overalt i landet oprettes Madklubber, dvs. grupper af borgere som går sammen for at lære at lave sund og klimavenlig mad sammen. Man mødes fx en gang om måneden, sidenhen måske ugentligt, og spiser maden sammen under hyggelige former. Madklubberne opstår ved, at borgere finder sammen med naboer i lokale områder og kvarterer af passende størrelse. Måske deltager 20, måske 100 personer fra området i klubben. Børn og voksne sammen.

Man finder et lokale i kvarteret, hvor det er muligt at lave mad i fællesskab og efterfølgende spise den sammen. En skole, et medborgerhus e.l. På skift står en ny gruppe for at lave maden og servere den for de øvrige. Maden er baseret på råvarer der er uden gifte, som er lokalt produceret under klimavenlige forhold. Råvarerne købes primært direkte fra lokale gårde og gartnerier.

Man hjælpes om at finde relevante opskrifter, laver eventuelt en fælles kogebog. I fællesskab med andre 'madklubber' tilrettelægger man engang

imellem kurser i sund klimamad. Af og til sammen med kommunen.

Reglerne for hver madklub fastsættes af gruppen selv. Der findes allerede mange klubber, som man kan lære af og få erfaringer fra. Administrationen holdes på et minimum.

Der kan etableres madklubber på skoler, institutioner, i lokalkvarterer m.v. Målet er at nedbringe vores fælles CO₂-aftryk, energiforbrug, ressourceforbrug og overholde klodens grænser ved at overgå til andre kostvaner.

Fællesspisning organiseres tilpas struktureret og kombineres hen ad vejen eventuelt med udflugter, foredrag og kurser mv. så madklubberne får en rolle som livgivende fællesskaber i lokalområderne. Formålet er at få mange flere til at spise klimavenlig mad, skabe lokale fællesskaber af borgere omkring bæredygtig mad og herigennem udbrede kendskabet til, hvordan man laver klimavenlig mad.

Skoler med gratis klimamad

Ideen er, at børn og unge på grundskoler i en by eller et lokalområde selv lærer at dyrke og tilberede sund og klimavenlig mad. Maden serveres for skolens øvrige børn og unge, der således får gratis mad på skolen og undgår madpakker med højt kødindhold eller køb af tilberedt færdigmad og fastfood. Maden tilberedes, så den er velsmagende og lækker; den er klimavenligt dyrket og derfor næringsrig, sund, uden gift. Den er uden kød, baseret på plantemad. Så mange af madens råvarer, som det er realistisk, dyrkes på skolerne i væksthuse, højbede, fælleshaver o.l. De større klasser står for indkøb af øvrige råvarer og mad fra nærliggende klimavenlige producenter.

Tilberedningen foregår i skolekøkken og bespisning i skolens kantine. Lokale grupper af pensionister medvirker eventuelt. Projektet starter trinvist op, fx med én dag om ugen hvor der er gratis klimamad. Børn og unge lærer om mad - at lave mad, dyrke mad og organisere indkøb af klimamad. De lærer om ernæring, de bliver en del af lokalsamfundet og yder et bidrag hertil. De lærer at indgå i samarbejde med producenter og grupper af fx ældre borgere. Det danner grundlag for opvækst af unge til voksne, der har kendskab til mad og miljø og relevante kompetencer til at leve sundt og klimavenligt liv med deres familier.

Professionel markedsføring af klimavenlig mad

Ideen er, at markedsføre klimamad lige så effektivt som de store industrier markedsfører deres produkter, og derved gøre klimavenlig mad til et naturligt valg for alle. Markedsføringen kommunikerer underholdende, baseret på viden, letforståeligt, med glæde som undertone og anvender gerne kendte personer som forbilleder. Målet er handling, indsigt og håb. Borgere medvirker fra hele landet, dels til en national markedsføring, dels til lokale versioner. Typisk vil lokale ildsjæle være de aktive frontfigurer i at skabe markedsføringen. Der kan fx være tale om en serie børnefilmsyn / podcasts / hjemmeside med madforslag / plakater, fortællinger, fotoudstillinger

og en serie af korte humoristiske film til sociale medier, en slags reklamefilm for den nye madstil. Medvirkende bærer t-shirt med et sigende slogan lavet af deltagerne selv. Aktiviteterne understøttes af aktører fra filmbyer, filmselskaber og lokalteatre. Vi forsøger gennem disse initiativer at skabe nye forbilleder for vores forbrug af mad med nye fortællinger og identiteter. Mad er kultur, det er adfærd, livsstil og vaner. Det er mentale indstillinger, indarbejdet og rodfæstet fra barnsben og stadfæstet i den kultur, vi vokser op i. Det er ikke en opgave, der løftes uden humor, glæde, inspiration og populære frontløbere. Den løftes ikke uden at være mange.

Fælleshaver - børn, unge og forældre dyrker sammen

Ideen er, at skabe flere grønne fælleshaver i alle byer og landsbyer, hvor borgere kan dyrke grøntsager, urter og have frugttræer eller holde

høns sammen. Der er ofte en del uudnyttede arealer i byerne, som kan aktiveres og dermed skabe en renere, grønnere og mere bæredygtig by.

Lokale borgere kan være en aktiv del af det. Sådanne fælleshaver organiseres og etableres mange steder i landet. De medvirker til at omdanne græsplæner og ubrugte arealer til fælles byhaver med køkkenhaver, biavl, hønsehold, kompost osv. Fælleshaverne vil skabe mere biodiversitet og samtidig styrke lokale fællesskaber, der handler på madens og klimaets udfordringer og derved øge den kollektive klimabevidsthed.

Fælleshaver kan oprettes i forbindelse med landsbyer, i lokalsamfund, i tilknytning til bykvarterer. Som urban farming på fælles jorde,

større plæner eller parker i kommunen eller byen. Som roof-tops byhaver. Eller det kan have karakter af genaktivering af kolonihaver som spisekammer. Til hver fælleshave af en vis passende størrelse kan der tilknyttes en eller flere landbrugsuddannede som koordinerer og faciliterer dyrkningen. Der kan eventuelt skabes samarbejde med lokale landbrugsuddannelser, som uddanner de jordbrugere, som står for driften. Til større fælleshaver kan der tilknyttes fødevarefællesskaber, som formidler det dyrkede til lokale andelshavere.

Lokal økologisk produktion

Når vi begynder at spise langt mere plantebaseret mad, der er dyrket klimavenligt, skal vi nødvendigvis have adgang til tilstrækkeligt af denne mad. Derfor etableres regionale og kommunale fonde (jf. ovenfor og kapitel 15) og midlerne heri går bl.a. til at opkøbe konkursramte landbrug eller landbrug, der er til salg.

Der etableres en ordning med *Folkeaktier*, således at borgere i en given kommune eller et lokalområde kan bidrage økonomisk til opkøb af gårde, der er til salg eller er gået konkurs.

Disse gårde etableres som *Andelsgaarde* eller gårde baseret på fælleseje, som udstykker og udlejer jorden til dyrkning ved yngre landbrugsfamilier, som forpligter sig til at dyrke

jorden ud fra regenerative og permakulturelle principper.

Ideen er, at vi skal kunne producere vores mad lokalt, økologisk og klimavenligt. Det kræver tilgængelighed af mad, hvor produktionen er lokal, klimavenlig og regenerativ.

Gennem etablering af nye produktioner udvikles en model for, hvordan det bedst lader sig gøre at sikre tilstrækkelig klimavenligt produceret mad til et lokalområdes befolkning.

Deltagerne i disse *Borgerfonde*, *Folkeaktier* og *Andelsgaarde* er med til at skabe et overblik over eksisterende lokale klimavenlige madproducenter og bygge bro til relevante grupper af forbrugere og borgere. Der etableres relevante aftaler om forsyning med producenterne.

Fødevarefællesskaber

Der etableres fødevarefællesskaber baseret på lokale frivillige borgere. Fødevarefællesskaberne kontakter grønne lokale producenter, som leverer grøntsager mm. til lokaler, hvorfra frivillige formidler det videre til fødevarefællesskabets andelshavere. Ordningen kan bidrage til forsyning af fx madklubber og skoler med gratis klimamad.

Fødevarefællesskaberne står for fælles indkøb af lokale råvarer, samt pakning og koordinering af afhentning/levering af varer.

Fødevarefællesskaberne skaber overblik over lokale producenter og lokale grupper af forbrugere og etablerer sig som borgerstyret forening med passende sæt af vedtægter.

Det er et non-profit foretagende styret af de medvirkende borgere. Følgende er et eksempel fra Københavns Fødevarefællesskab på vedtægters formålsbeskrivelse:

"Foreningens formål er at give alle adgang til et sæsonbetonet udbud af bæredygtige, friske, sunde og velsmagende fødevarer, der er produceret så lokalt som praktisk muligt, med fokus på højest mulig kvalitet, og derved bidrage til udviklingen af et økologisk bæredygtigt samfund. Det gør vi ved at

- 1. støtte avlere til at udvikle og producere alsidige økologiske og biodynamiske fødevarer ved at handle direkte og betale en fair pris.*
- 2. distribuere fødevarer til egne medlemmer, afdelinger og lokale arrangementer.*
- 3. drive lagre og lokalafdelinger, hvor vi slæber og pakker fødevarer.*
- 4. minimere emballage, energi, ressourcer og spild, maksimere genbrug samt værne om miljøet.*
- 5. besøge avlerne og hjælpe dem med praktisk arbejde.*

6. lave arrangementer og formidle og fremme viden om økologi, fødevarer, tilberedning og forbrug.

7. støtte opbygningen af lokale fællesskaber, der har en åben og demokratisk struktur, hvor alle er velkomne – uanset baggrund.

Medlemmerne deltager i de aktiviteter, som de hver især har interesse for og lyst til"¹⁷⁴

Fødevarefællesskabet kan starte ud med at håndtere grøntsager og frugt, men hvis lysten er der, kan ambitionsniveauet hæves til også at omfatte andre fødevarer.

Ved at spise lokalt dyrkede råvarer mindskes udledninger forbundet med transport, samtidig med at emballagen mindskes og vi undgår plastik. Derudover bliver det billigere for alle andelshavere at spise grønt og sundere, når man køber større ind sammen, og det øger markant tilgængeligheden af mad, der er dyrket klimavenligt. Samtidig skaber man et lokalt fællesskab omkring mad og indkøb af friske råvarer. Gennem de fælles indkøb bliver medlemmer gradvist mere bevidst om madvarerne, deres produktion og kvalitet. Det fremmer en klimavenlig livsstil.

Film om omstilling, til formidling og mobilisering

Deltagende borgere fra en by eller et lokalområde skaber i fællesskab en film som viser nødvendigheden af og mulighederne for at omstille vores mad gennem borgerdrevne initiativer. Den kan være håndholdt, amatør og selfmade. Filmen indeholder en række mindre sekvenser, der viser fx, hvordan madens omstilling til skovlandbrug, til regenerative og permakultur jordbrug kan bidrage til så væsentlige faktorer som CO2-lagring, fastholdelse og opbygning af mulden, fastholdelse af vandressourcer og understøttelse af biodiversitet samtidig med, at vi producerer giffri, ernæringsmæssig sund mad i mængder, der er

tilstrækkelige til at ernære vores befolkning.

Filmens formål er at vise landets befolkning, hvorfor det haster med at omstille vores mad, og hvordan vi kan gøre i praksis gennem borgerdrevne initiativer. Den fortæller om konkrete tiltag som madklubber, kugebøger om plantemad, fødevarefællesskaber, Andelsgaarde, fælleshaver og urban farming, genaktivering af kolonihaver, skoler med klimamad, økologiske torvedage, lokal produktion af mad skabt m.m.

Tanken er at filmen laves i samarbejde med den pågældende bys filmmiljøer, byens biblioteker og

¹⁷⁴ <https://wiki.kbhff.dk/tiki-index.php?page=Vedtægter>

forfattere samt en række grønne organisationer. Filmen vises på skoler, gymnasier, biblioteker, i biografer og der arrangeres en turné, hvor de frivillige bag filmen viser filmen og debatterer med lokalbefolkningen i landets største byer. Gennem projektet håber vi at understøtte den omstilling, der allerede er begyndt mange steder, bl.a. i Aarhus med projektet *"Borgerdrevet Omstilling - Aarhus ser Grønt"* og sprede

omstillingen videre ud til langt bredere kredse af befolkningen.

Vi håber med filmen at kunne motivere unge på skoler, forældre i alle aldre, institutioner, kantiner, restauranter, supermarkeder, jordbrugere, gartnerier etc. til at tage del i omstillingen.

LOVFORSLAG

§

*Det skal være muligt at få statslig eller kommunal støtte til oprettelsen af borgerejede og -drevne økologiske **fælles byhaver** på tage, i parker, torve, kirkernes jordarealer, byernes fællesarealer, kolonihaver, parcelhushaver, altaner og terrasser til lokal produktion og fordeling af råvarer.*

§

*Det skal være muligt at få støtte til lokale borgerdrevne **fødevarefællesskaber**. Dvs. til by- og nabokvartersfællesskaber, der køber og omfordeler klimavenlige råvarer fra lokalområdets forskellige jordbrug, landbrug, byhaver, andelsgårde og gartnerier og formidler den videre.*

§

*Det skal være muligt at opnå økonomisk støtte og rådgivning til etablering af **madklubber** i et lokalsamfund, en landsby et bykvarter e.l. Madklubberne skal være baseret på frivillig indsats af lokale beboere som tillaver sund lokalt produceret klimavenlig mad. Støtten kan bl.a. gå til rådgivning og kurser i sund klimavenlig mad.*

HVAD BYRÅDENE OG KOMUNNERNE KAN GØRE

15. Hvad byrådene og kommunerne kan gøre

I 2017 udgav Det Fælles Bedste "Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark" skrevet af 36 grønne foreninger. Avisen var optakt til Kommunalvalget 2017 og til "Folketræffet for et bæredygtigt Danmark" i Vejle 2018. I den forbindelse interviewede vi socialdemokraten Søren Peschardt, daværende formand for Natur- og Miljøudvalget i Vejle Kommune samt viceborgmester i Vejle Kommune, om kommunernes rolle i fremtidens omstilling.

Søren Peschardt svarede sådan:

Hvad er det, kommunerne kan inden for den bæredygtige omstilling?

Søren Peschardt:

"Kommunerne kan lige præcis det, vi vil. Der er et netværk, der hedder "Mayors rule the World", og det er jo sandt: Hvis de store byer vil et eller andet, så sætter de retningen. Det er byerne, der er trækraften for, hvor denne verden skal bevæge sig henad. Hvis vi vil den grønne omstilling, så gør vi den grønne omstilling.

Man kan oplyste en længere række områder, hvor kommunerne har stor indflydelse. Den sociale bæredygtighed kan man gøre noget ved. Og vi kan gøre noget på transportområdet. På energiområdet. På butiks- og handelsområdet, omlægge kommunernes indkøbspolitik. Vi kan understøtte økologisk byggeri med krav til energiforhold og materialeanvendelse. Andre områder er fx cirkulær økonomi og affald som ressource. Up-cykling, iværksætteri og social sammenhængskraft. Grøn erhvervspolitik og innovative tiltag, hvor man tiltrækker grønne nyskabende virksomheder. Vi kan gå foran og inspirere i stedet for at gå bagerst. Der er et væld af muligheder, og det er egentlig bare at gå i gang. (Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark, 2017, s.39).

Ofte høres kommuner argumentere, at de ikke er i stand til at gennemføre vigtige omstillingsinitiativer, fordi staten har lagt så mange krav ned over kommunernes økonomi, at de i realiteten ikke har den fornødne bevægelsesfrihed.

Det stemmer imidlertid dårligt overens med, at kommunerne langt hen selv tilrettelægger deres politik ift. energi, transport, byggeri, landbrug, mad, offentlig sektor. Kommunerne har derfor en helt afgørende indflydelse på, om kommunen og byen får cykelstier, letbane, motorveje, havne, lufthavne, højhusbyggerier. Om man investerer i CO₂-fangst anlæg, geotermi, biomasseafbrænding eller vedvarende energi. Og hvilke initiativer, kommunen tager ift. at inddrage borgerne i omstillingen.

Kommunerne køber hvert år varer og tjenesteydelser for samlet set omkring 100 mia. kr., og disse køb udgør et klimaaft tryk svarende til lige knap 6 mio. tons CO₂-ækvivalent om året, eller ca. halvdelen af de danske husholdningers samlede klimaaft tryk. I kommunernes arbejde med den grønne omstilling er tilrettelæggelsen af de kommunale udbud og det daglige indkøb derfor et vigtigt greb i, hvordan man som kommunerne kan trække i en grøn retning med positiv effekt for klimaaft trykket¹⁷⁵.

Kommunerne kan tænke innovativt og strategisk og udvikle nye grønne industrier og virksomheder. De kan binde borgere, forskning, erhverv og kommune sammen i en fælles indsats. Kommunerne kan selv gå forrest indføre grønne vaner overalt i kommunens egne institutioner og forvaltninger. Og de kan understøtte borgerdrevne omstillinger.

I en alternativ klimaplan for Aarhus Kommune fra

¹⁷⁵ Ifølge KL - <https://www.kl.dk/oekonomi-og-administration/oekonomi-og-styring/omstilling-og-udvikling/nyhedsbrevet-raaderum/2022/nr-45/boef-eller->

boenner-en-klimaafgift-paa-indkoeb-skal-goere-det-groenne-valg-nemmere

2020¹⁷⁶ illustrerer Det Fælles Bedste den lange række af initiativer og reformer, som kommunerne kan gennemføre inden for alle sektorer og dermed for alvor sætte gang i den grønne omstilling.

I forhold til mad kan kommunerne og deres byråd eksempelvis iværksætte følgende initiativer:

1) Alle offentlige måltider skal i fremtiden som udgangspunkt være plantebaserede.

2) Alle køkkenprofessionelle i kommunerne skal efteruddannes, så de kan planlægge og tilberede plantebaserede måltider som alle borgere - også ældre medborgere opdraget i andre madtraditioner - vil have lyst til at spise.

3) Kommunen skal fremadrettet aktivt og systematisk støtte og indgå i samarbejde med borgerdrevne omstillingsinitiativer - økonomisk, ressourcemæssigt, mht. viden, organisering og netværk. I en række bykvarterer, gader, landsbyer, boligkarreer, boligforeninger, fællesråd, grønne nabofællesskaber, ngo'er og foreninger bliver det kommunernes opgave at støtte borgerne i at danne lokale fællesskaber, der skaber omstillinger. Sammen med kommunen kan borgerne organisere fx fødevarerefællesskaber, fælleshaver, madklubber, andelsgaarde, kurser i sund klimamad, markedsføre klimamad, jf. kapitel 14.

4) Alle kommuner indfører skoler med gratis klimamad, således at man på grundskoler landet over inddrager og underviser børn og unge i at planlægge og tilberede sund og klimavenlig mad til de andre børn og unge på skolen. Det foregår i skolernes køkkener i skiftende hold med støtte fra uddannede lærere, uddannet køkkenpersonale og kokke. Maden serveres hver dag i skolens fælleskantine.

I forhold til elevernes deltagelse i tilberedning og servering af skolemad er der gode erfaringer med det både i København, Svendborg og Vejen kommune. Det er vigtigt at elevernes arbejde skal være aldersvarende tilrettelagt med inddragelse af pædagogisk viden og kompetence.

¹⁷⁶ <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2021/09/KLIMAPLAN-AARHUS-24.pdf>

¹⁷⁷ Landsforeningen 'LOMA Lokal Mad for Dagtilbud og Skoler' har planer om at afholde et online webinar omkring udfordringer og muligheder for at indkøbe lokale råvarer til en skolemadsordning.

Som led i ordningen inddrages og undervises skolens børn og unge i selv at dyrke de fleste mulige råvarer til maden i højbede, væksthuse og på fælleshaver (skolehaver) tilknyttet skolerne beliggende på skolen eller tæt på. Erfaringen er, at dyrkningen af egne råvarer til skolens produktionskøkken kræver en realistisk tilgang i forhold til, hvad man selv kan dyrke. Blandt andet fordi afgrøderne skal passes hen over sommeren - og i ferier. Der findes realistiske løsninger på dette, fx i form af vikar-ordninger, som inddrager lokale frivillige. Skolernes fælleshaver forsøger i videst mulig omfang at inddrage 'permakultur' og 'skovhaver'.

De råvarer, skolen selv producerer, suppleres af indkøbte råvarer fra lokale producenter, og det skal fremadrettet indgå i 'reglerne for bæredygtige offentlige indkøb', at det er muligt at indkøbe lokalt produceret råvarer¹⁷⁷.

Der afsættes penge til efteruddannelse af lærere og timerne der bruges til tilberedning af mad og dyrkning af råvarer i skolens fælleshaver m.v. bliver en del af undervisningen og indgår i skemaet¹⁷⁸.

Målet er at lære den opvoksende generation om mad - hvad er sundt og hvad er klimavenligt? Det handler også om at lære at dyrke sin egen mad - hvordan gør man? Videre handler det om at skabe en relation til naturen gennem dyrkningen af madens råvarer. Den opvoksende generation har

¹⁷⁸ På COP28 blev modellen 'LOMA-lokal mad' præsenteret i form af et casestudie til et White-paper om 'planet friendly' school food systems, jf. "School Meals and Food Systems", s. 102 med casebeskrivelser fra en række lande.

"Vi kan gå foran og inspirere i stedet for at gå bagerst. Der er et væld af muligheder, og det er egentlig bare at gå i gang"

– Søren Peschardt

typisk ingen relation til eller kendskab til naturen; det er uheldigt i lyset af de miljøkatastrofer, vi står overfor.

Det handler også om betydningen af at spise sammen - om måltidets som social kit. Og det handler om at forebygge, at en generation vokser op på fastfood og købmad, som dels er sundhedsskadeligt, dels er voldsomt ødelæggende for klima og miljø.

5) På alle skoler i landet sørger stat og kommuner i fællesskab for **en efteruddannelse for lærere, pædagoger og køkkenpersonale**. Det er afgørende for succes, at der bliver tale om en 'whole-school-approach', en 'helhedsskoletilgang'¹⁷⁹.

6) Kommunerne etablerer sammen med lokale borgergrupper **Torvedage** for lokalt producerede råvarer og mad, med spisning, demonstrationer, udstillinger, kagebøger, genbrug, byttemarked og lokale kulturevents. Målet er at fremme tilgængeligheden af råvarer og mad, der er sund og klimavenligt produceret og samtidig øge bevidsthed om betydningen heraf.

7) Kommunerne kan sammen med lokale borgere indrette **fælleshaver, byhaver, urban farming, etablerer væksthuse og dyrker fælles** jorde a la ØsterGro i København og Køge Fælles Jord¹⁸⁰. Der er mange erfaringer omkring fælleshaver og kommunernes involvering heri. Fx Aarhus Kommune, der i perioden 2015-2018 arbejdede med "Smag på Aarhus", et projekt der blandt andet handler om dyrkningsfællesskaber og spiselighed i naturen og byens rum. En del af arbejdet fra projektet er nu en integreret del af tilgangen i Teknik og Miljø forvaltningen, der dels understøtter de eksisterende byhavefællesskaber, dels hjælper nye fællesskaber og planteprojekter i gang. Gennem de sidste par år har det i høj grad været grundejerforeninger og andre lokale fællesskaber, der planter frugttræer i deres lokalområder – nogle gange på offentlige arealer, men lige så ofte er det på offentligt tilgængelige arealer ejet af boligforeninger, grundejerforeninger eller lign. Man kan hente inspiration til lignende projekter på hjemmesiden for Smag på Aarhus. Blandt andet kan man finde info om en del af de borgerdrevne projekter, der allerede er i gang derude, det gælder både byhavefællesskaber og andre grønne

¹⁷⁹ i [Projekt LEARNFOOD](#), udveksles erfaringer med Norge, Sverige og Finland, og der er udgivet en antologi om udvikling og forskning i skolemad. Den første del handler om skolemad i Danmark, bl.a. skolemad i Københavns Kommune. Antologien rummer 3 kapitler med perspektiver på LOMA modellen – herunder i et lærings- og undervisningsperspektiv omkring elevernes deltagelse. Link

til antologien:

<https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/182>

¹⁸⁰ Se beskrivelsen af Køge Fælles Jord i "Folkeavisen for et Bæredygtigt Danmark", s. 68 "Fra Fælleshave til kulstoflagrende bydel" <https://detfaellesbedste.dk/wp-content/uploads/2021/08/Folkeavisen-2021-web.pdf>

projekter, hvor der eksempelvis plantes frugtlunde lokalt.¹⁸¹

8) Kommunerne kan sammen med borgerne etablere **Madklubber** i en række lokalområder og bykvarterer over hele landet. Madklubber styres af lokale borgerfællesskaber, som indkøber, tilbereder og serverer sund, klimavenlig mad for deres naboer og øvrige borgere lokalt. Kommunerne kan hjælpe med opstartsfasen, med organisering, opskrifter, netværk og erfaringer fra tilsvarende projekter. Madklubberne understøtter viden om fremtidens bæredygtige menuer, og lokale grupper af borgere lærer at tilberede maden. Man spiser den sammen i sociale fællesskaber af ung og gammel, som dels understøtter det sociale liv i bykvarterer, dels gør selve måltidet til et hyggelig samvær, der binder borgere sammen.

9) Kommunerne kan etablere **Madkurser** i sund og klimavenlig mad.

10) Kommunerne kan medvirke til at **skabe liv og biodiversitet i parcelhushaverne**. Kommunen kan gå sammen med et større antal parcelhusejere som gerne vil indrette deres haver til fx økologi, permahaver og dyrkning. Der arrangeres kurser, hjælp og rådgivning i, hvordan det kan gøres. I forlængelse heraf kan kommunerne etablere fælles hønsehold eller grøntsagshaver i parcelhushaverers fælleshaver og parker. Plante biodiverse mini-skove lokalt på pladser, i parker og på torve.

11) Kommunerne kan medvirke til at etablere en række **lokale Andelsgaarde**, hvor kommune og borgere hjælpes økonomisk og organisatorisk om at opkøbe landbrug der krakker eller er til salg. Der etableres en række Andelsgaarde rundt omkring byerne, så man fremmer den lokale selvforsyning. Der etableres Folkeaktier som kommunens borgere

i fællesskab med kommunen investerer i for at skabe fonde, der muliggør opkøb.

12) Alle kommuner kan være proaktive i at **formulere fremtidens lokale økonomi, som holder sig inden for klodens grænser** - Hvordan ser en by og en kommune ud, der hverken overskrider det sociale fundament eller de miljømæssige grænser? Kommune og civilsamfund kan sætte en masse kompetente og engagerede mennesker sammen om at formulere en Doughnutøkonomi for maden i kommunerne. En økonomi som:

- overholder klodens grænser
- er socialt retfærdig
- producerer, handler og anvender mad på en klimavenlig måde
- producerer overvejende lokalt
- en økonomi som lægger vægt på at genopbygge vores ødelagte natur og miljø
- en økonomi hvor madproduktionen er regenerativ, baseret på permakultur og derfor opbygger mulden, fremmer biodiversiteten, absorberer CO₂ i jorden og fastholder vandet
- skaber deleordninger, byttemarkeder og virksomheder med lokale iværksættere, der i fx kooperative værdikæder fra jord til bord på sigt kommer til at producere og handle en betydelig andel af vores mad i fremtiden

Kommunerne kan tage teten i at formulere fremtidens økonomi som fremmer en bæredygtig levevis og den produktion, der hører til samme. Der er mange jobs i dét.

13) Markedsføring af klimamad. Sammen med borgerne kan kommunerne markedsføre klimamad på en måde, der gør klimavenlig mad til et naturligt valg. Med tv-serier, podcast, humoristiske reklamefilm, udstillinger, kultur.

¹⁸¹ Hjemmesiden findes her

https://smagpaaarhus.dk/artikler/?article_categories=publikationer. Der er lavet en del publikationer for at dele erfaringer. Alle publikationer kan findes her:

https://smagpaaarhus.dk/artikler/?article_categories=publikationer - Måske er det særligt interessant at kigge på den, der hedder "Slip arealerne fri", der giver et indblik i både

nogle konkrete projekter og på kommunens tilgang og proces. Desuden kan publikationen "Start en byhave" være inspiration for folk, der skal starte nye byhaverne op.

Herigennem kan kommunerne være med til at skabe nye fortællinger om mad. Om dens afgørende betydning for kloden og for os og om fremtidens landbrug og mad.

An aerial photograph of a green tractor and a combine harvester working in a field. The tractor is in the foreground, and the harvester is behind it, kicking up a large cloud of dust. The field is a mix of brown and green, indicating different stages of crop growth or harvest. The text is overlaid on the lower right portion of the image.

**HVAD LANDBRUGET OG
FØDEVAREPRODUCENTERNE
KAN GØRE**

16. Hvad landbruget og fødevareproducenterne kan gøre

Når fodboldklubben ikke har scoret fem eller ti kampe i træk, så fyrer man træneren. Når vindmølleligigantens regnskab kommer ud med røde tal på bundlinjen flere år i træk, så må direktøren se sig om efter en anden stilling. Men sådan gør man ikke inden for landbruget.

"I intet andet erhverv holder man så stædigt fast på ved de samme inkompetente ledere og den samme tragiske katastrofekurs år efter år. Mildt sagt virker det ikke klogt. Det er både synd og skam for de tusinder af flittige bønder, der knokler på lige fod med samfundets lønarbejdere for at få virksomheden til at løbe rundt. Synd fordi de knokler forgæves. Mere flæsk, mere mælk, flere mink og nye bjerge af billigt korn redder næppe nogen landmand i fremtidens verden. I de seneste seks år har dansk landbrug lagt sig fast på en skæbnesvanger kollisionskurs, ikke bare mod banker og investorer, men mod samfundet som sådan og mod det store flertal af borgere (...)

Efter tre års intensiv kampagne med reklamefremstød for mere end 100 mio.kr., stillede Landbrug & Fødevarer i maj 2015 dette helt afgørende spørgsmål til et repræsentativt udvalg af danskere: Hvilke brancher mener du har det største vækstpotentiale i fremtiden? Svaret resulterede i et knusende nederlag: Blot seks ud af hver 100 sagde ja til landbrugs- og fødevareerhvervet som det vigtige vækstområde i fremtiden. Lige så galt gik det - set med Axelborg briller - med svarene på spørgsmålet: Bør Danmark gå forrest i EU ved at stille strengere miljøkrav til virksomheder og

landbrug? Hele 61 personer ud af hver 100 adspurgte mente ja. Kun 10 ud af hver 100 mente, at landbruget ikke behøver at forbedre sig. Skriften stod bøjet i strålende neonlys, men de toneangivende agroproducenter holder stadig blindt fast ved deres uduelige ledere og fortsætter dødsførslen mod den agroøkonomiske fallit. Spørgsmålet er vel, hvor længe endnu, før de kører helt ud over afgrundens rand?"¹⁸²

Sommeren 2023 blev landbruget for alvor kendt for sine bedrifter. Alle indre farvande, hele havmiljøet rundt i samtlige fjorde og kystnære farvande led af iltsvind som følge af udledninger af kvælstof fra dansk landbrug. Badevandet blev brunt af alger med en suppedas-lignende konsistens som ingen ved sine fulde fem vil bade i. Resultatet blev vist på alle tv-stationer i prime time på landsdækkende TV: Døde fisk så langt øjet rækker, dykkeroptagelser af havbunde fuldstændig uden liv. En Vejle Fjord der var mere død, end nogen havde haft fantasi til at forestille sig.

En national katastrofe. Naturen dør lige for øjnene af os, og alle kan se det. Fiskerierhvervet kaput. Turismen truet - for hvem vil bade i en algesuppe? Harmdirrende læserbreve, debat overalt, dygtigt orkestret og understøttet af Danmarks Naturfredningsforening. Aldrig før har landbruget været så truet af befolkningens stemning. Iltsvind og havdød blev emne for Debatten med Clement Kjersgaard, hvor den selvdråbte "Havets minister", Miljøminister Magnus Heunicke, måtte stå

¹⁸² Kjeld Hansen "Fra Mark og Stald", forlaget Bæredygtighed 2016, s. 5-6.

skoleret for en veloplagt Maria Reumert Gjerding fra Danmarks Naturfredningsforening, effektivt bakket op af rystede og harmdirrende sportsfiskere og borgere, der bare ikke ville finde sig i mere.

Professor Stiig Markager fra Aarhus Universitet med speciale i eutrofiering kunne på samtlige tv-kanaler med lammende præcision og rygsækken fyldt med videnskabelige data dissekere problemernes egentlige årsag, bagmanden bag overgrebet på dansk natur: Over 70% af havdøden skyldes landbrugets udledninger af næringssalte, især kvælstof fra kunstgødningen. Årtiers 'regulering' baseret på frivillighed har ikke virket én meter. Der skal statslig regulering til.

I Landbrugsavisen 5. januar 2024 formidlede man stemmer fra landmænd, der virkede temmelig rystede af kritikken. Ikke rystet fordi de ødelægger havmiljø, drikkevand, skaber klimakrise, eller er den primære årsag til biodiversitetskrisen. Nej, rystede fordi det er synd for dem, at de er så upopulære i befolkningen. Den bornholmske lokalformand for L&F udtaler: "Kritik slider på os - vi skal passe på hinanden". Og Landbrugsavisen bringer en video, hvori en bornholmsk landmand fortæller om sin tunge byrde og mange bekymringer. Formanden for Bornholm Landbrug & Fødevarer svarer ham i sin julehilsen: "Tab ikke modet. Folk ved så uendelig lidt om de dilemmaer vi vader rundt i som landmænd, siger Frederik Tolstrup¹⁸³".

Under den sigende overskrift: "Parallelsamfundet på Bornholm tager til genmæle overfor kritiske medier, meningsdannere og plaprende borddamer, som krænker øens arbejdsomme agroproducenter", skriver gylle.dk om disse reaktioner fra landets aktive producenter: "Stå fast!" skriver Frederik Tolstrup, der er formand for [Bornholm Landbrug & Fødevarer](#), i sin [julehilsen](#) december 2023 til de efterhånden ganske få agroproducenter, der deler Bornholms gode jord mellem sig". Tolstrup fortsætter:

¹⁸³ Refereret i [gylle.dk 10. januar 2024](https://gylle.dk/landbrugets-stemme-kommer-fra-en-helt-anden-verden/)

"Kritikken af landbruget slider på os. Når landbruget omtales, så er det kvælstof, pesticider eller klimabelastning, det handler om."

Tolstrup fortæller om en mælkeproducent, der føler sig krænket af denne offentlige debat, og det er han ikke alene om: "Den massive kritik, der rammer erhvervet, er noget der går os alle på. For at kunne være i det, opsiger man sit avisabonnement, skruer radioen over på reklamefinansierede kanaler (væk fra DR) og passer sit landbrug. Er man på sociale medier, så holder man sig til vennernes profiler. Møder man kritik til en 50-års fødselsdag, hvor borddamen snakker i et væk om klima og bæredygtighed, ja, så siger man ikke så meget. Gider ikke. Folk ved alligevel så uendeligt lidt, om de dilemmaer vi vader rundt i som landmænd. Så hvorfor tage snakken; det føles som spild af tid."

Intet sted forholder man sig til indholdet i kritikken. Det eneste man optages er, at kritikken og folkestemningen gør det svært at være en **glad** landmand:

"Jeg synes, det er ærgerligt, at den offentlige opinion trækker glæden ved erhvervet ned. Det er ikke bare et problem her og nu. Jeg er bange for, at det også på længere sigt vil være skadeligt for erhvervet. De negative følelser hos mange landmænd, kan blive langt mere problematiske, end både CO2-afgifter og vandplaner. Der kommer ikke en positiv udvikling i landbruget, hvis en stor del af landmændene er pessimister og mister troen på fremtiden."¹⁸⁴

Men landbruget kunne vælge en anden vej. Man kunne simpelthen lytte til kritikken. Stoppe erhvervets voldelige kommunikation i skyttegravskrige og begynde en empatisk praksis. Forstå at landbrugets nuværende kurs bringer os alle sammen i fare. Den bringer hele befolkningens liv, fremtid, sundhed og al vores natur i fare. Vores mad, drikkevand, hav, klima, muld, biodiversitet osv. Og indse den benhårde alvor i dette. Indse, at det kan vi ikke sidde overhørig. Indse, at det ikke er noget, der går væk. Tværtimod - det bliver kun

¹⁸⁴ Teksterne i citationstegn er sammestedsfra, gylle.dk 10. jan. 2024

værre fra nu af. Og dermed indse, at det er på tide, at indstille sig på en ny kurs. Som et klogt træk fra en dynamisk organisation og et erhverv, der er omstillingsparat.

Landbruget og dets organisationer kan indstille kompasset på "et fremtidigt landbrug inden for klodens grænser" i stedet for "et fortidigt landbrug på kollisionskurs med natur, befolkning og planet". Landbruget kunne starte med at lytte til de eksperter, forskere, økonomer, praktikere og øvrige kompetente røster, der fortæller at fremtidens regenerative og permakulturelle landbrug er en løsning på ikke bare klimakrise, men også kriserne med muld, vand, biodiversitet, natur m.v.

Det er ovenikøbet hér, der er penge at tjene. Det nuværende landbrug tjener som bekendt ingen penge. Hvis man ikke var på offentlig støtte i form af EU's Landbrugsstøtte, som de danske statsborgere betaler til, så ville erhvervet ingen penge tjene. Og dét bliver kun værre i fremtiden. Kødproduktion har en meget begrænset - og ganske anderledes - rolle i fremtidens landbrug, hvis befolkningen i Danmark vælger, at vi vil overleve.

Og herudfra kunne dansk landbrug og dets organisationer vælge en anden kurs: I stedet for at arbejde **imod** naturen, kunne man arbejde **med** den. I stedet for arbejde **mod** befolkningen, kunne man arbejde **med** den. I stedet for at arbejde **mod** videnskab, kunne man arbejde **med** den. Og i stedet for at arbejde **mod** økonomiens klare tendenser, kunne man begynde **med** alle prognoser og fremtidsudsigter - og begynde at tjene sine egne penge.

Tilsvarende kunne man ændre signaler som organisation og en afgørende samfundsdebattør repræsenterende 61% af Danmarks samlede landareal.

I stedet for at skjule sig bag aggressive og forurettede medieudfald som en anden ulideligt selvoptaget og forkælet teenager...

I stedet for at gemme sig bag manipulering af universitets-undersøgelser, som til stor pinlighed for erhvervets troværdighedskonto afsløres en efter en. Eller i stedet for at gå i flyverskjul bag Axelborgs

tykke mure og fortsætte en magtfuldkommen lobbyisme i hemmelighedsfuldt samarbejde med globale agromonopoler, banker og en naturfjendsk finansverden.

I stedet for alt dette, som kun bidrager til erhvervets stadig ringere omdømme, **kunne** man - som noget nyt - prøve at invitere befolkningen med ind til demokrati, udvikling og fælles dialog om, hvordan vi forvalter Danmarks natur i fremtiden. Finde svar på: Hvordan udvikler vi et fremtidigt landbrug inden for planetens grænser, et landbrug, hvor vi ikke bare passer på naturen, men også producerer sund mad til befolkningen. Uden at ødelægge naturgrundlaget.

Her er skitser til lovforslag, til organisatoriske forslag og initiativer:

LOVFORSLAG

Alle landmænd skal i fremtiden deltage i kurser om to ting:

1) et kort intensivt, vidensbaseret kursus i, hvordan det nuværende landbrug vil ødelægge dansk natur, klima, biodiversitet, opbruge vand, muld etc., hvis vi fortsætter som nu.

2) Et længere intensivt kursus i omstilling til regenerative dyrkningsformer, i skovlandbrug, madskove etc. I dette kursus indgår viden om organisering m.v.

Der er løn og vikarordninger under kurserne, så det enkelte landbrug ikke lider under fraværet. Vi har års erfaringer omkring 'frivillighed', som fortæller at det i landbrugets tilfælde ikke er den rigtige løsning. Det er derfor ikke et frivilligt kursus, det er et **must**, som alle deltager i. Det sidestilles med kørekortet. Hvis man ikke har kursuskortet, så kan man ikke køre landbrug. Kurset forstås af de mest videns- og formidlingsmæssigt kompetente kræfter i riget. Landmændene kan vælge at tage imod dette som en kærkommen hjælp, der tilbydes én gang.

- **Et stil- og debatskifte.** Alle landmænd kan i fællesskab være med til at skabe en ny debatstil; internt i organisationer som *Landbrug & Fødevarer* og *Bæredygtigt Landbrug* og eksternt i samfundsdebatten. Og man har selvsagt muligheden for at vælge en ledelse, som matcher en sådan ny stil.

Ingen organisationer bryder sig om at blive fortalt af udefrakommende, hvordan de skal drive deres organisation. Derfor skal dette alene forstås som en ydmyg spejling af og kommentar til landbrugsorganisationernes deltagelse og stil i den folkelige debat de seneste 10-15 år.

For det virker som om landbrugets organisationer er vant til at tænke, at det bedste forsvar er et angreb. Og jo hårdere jo bedre. Men det bedste forsvar er ikke altid et aggressivt angreb; endsige konsekvent og per automatik at opfatte alle kritikere som 'modstandere', der vil landbruget det ondt. Måske vil kritikken bare landbruget det godt. Ved ikke at lytte mister

man vigtige pointer og viden.

Undertiden har videnskaben nogle vigtige pointer. Og når danske farvande dør for øjnene af den danske befolkning, så handler den ledsagende harme ikke bare om at genere dansk landbrug mest mulig uden at kende de sande problemer i landbrugsindustrien; det er primært en simpel og nøgtern konstatering af, at visse sider af landbrugets dyrkningsmetoder ikke længere kan forbigås i tavshed. Og hvis ikke landbruget selv handler på det, så vil samfundet og befolkningen meget snart gøre det, på deres vegne.

Tilsvarende giver det ikke mening fra det konventionelle landbrugs side at betragte hele den regenerative jorddyrkerbevægelse som en flok amatørjordbrugere, der ikke har forstand på seriøst landbrug. Man kunne i stedet se dem som frontløbere i en udvikling, som også det konventionelle landbrug kan drage fordele af. Man kunne lytte til deres erfaringer, anvende noget af det og udvikle landbruget via det. Og det kan gøres sammen, i fordragelighed, uden skyttegrave.

Det kunne være frugtbart for alle, hvis debatten kunne skifte toneleje til langt mere saglighed, så de opfindsomme fremtidsteknologier, som kun eksisterer på skrivebordet og i helt særskilte forsøg, men ikke i virkeligheden og slet ikke i storskala endsige i den nødvendige volumen, at disse forsøg ikke længere tales op til at være løsninger, som man allerede 'næsten' er i gang

med og ved hvis hjælp man 'nærmest' er lige ved at løse alle problemer¹⁸⁵. Det er vores fremtid, vi gambler med. Den skal ikke baseres på fake news og grønne løfter, som i virkeligheden mestendels er greenwash og fromme håb fra et trængt erhverv.

I forlængelse heraf kunne man undgå at tale om dansk landbrug som dem, der kan afhjælpe verdens sultproblemer gennem mere af den nuværende produktion, som 80% er baseret på produktion af kød. Hvis landbruget vil hjælpe verdens sultproblemer - og det er selvsagt en smuk målsætning - så kan man ganske enkelt skifte til planteproduktion. Det er 10 gange så effektivt end kødproduktion. På samme areal kan man derfor producere 10 gange mere

madenergi. Så selv på det langt mindre landbrugsareal, der er til rådighed for fremtidens danske landbrug, kan man producere til sultne befolkningsgrupper i verden.

- Landbrugets medlemmer og organisationer kan invitere befolkningen med ind til fælles debatter: Hvad gør vi? Man kan organisere lokale demokratiske debatter, hvor man ikke slås, men hjælpes. Landbruget repræsenterer et stort *samfunds*problem, det er alles problem ikke kun nogle udvalgte fås. Ikke kun landbrugets, ikke kun nørdede samfundsdebattører- det er alles problem: Vi overlever ikke, hvis vi fortsætter som nu.

Alle landbrug skal inden for 1½ år fremvise planer for, hvordan de vil omlægge til fremtidens bæredygtige landbrug. Hvis ikke disse planer fremlægges og godkendes, så træder statens ret til ekspropriation i kraft.

Bemærkning: Alle landbrug kan få hjælp fra statsligt ansatte konsulenter til udvikling af sådanne planer. Der etableres særskilte, korte kurser til formulering af disse planer. Planerne skal være håndterbare, konkrete, forpligtende, gennemregnede i forhold til tidsforløb, dyrkning, omstillinger, klima, biodiversitet etc. Der er krav til

samtlige planer om, at de konkret og med tidsplaner viser, hvordan deres fremtidige produktion vil holde sig inden for de planetære grænser og producere sund mad. Hvornår man går i gang med omstillingen og hvordan den forløber, med relevante milepæle. Planerne skal rumme økonomien i omstillingen

Alle landbrug får i fremtiden mulighed for at hente støtte til omstillingen fra Den Fælles Omstillingsfond, jf. kapitel 4 og 5. Støtten gives til omlægning af dyrkningsformer, til anlæggelse af nye marker, væksthuse, højbede, til omlægning af bygninger, indkøb af nye maskiner etc

Bemærkning: Det er ikke let at omstille fra én form for landbrug til en anden, som ovenikøbet er ganske anderledes. Det kan let vække stærke

følelser - frustration, vrede, afmagt. Og dem der står for kravet om omstilling bliver let gjort til skydeskive for harmen - politikerne,

¹⁸⁵ Læs fx "Klimavision 2030"s. 16 ff på Bæredygtigt Landbrugs hjemmeside

file:///C:/Users/Acer%20E15/Downloads/Klimavision-2030-fra-Baeredygtigt_Landbrug.pdf

embedsstanden, ngo'erne. Og hvad har de dog af forstand på landbrug?

Det risikerer at skabe tilstande, hvor landmændene går på gaden, spærrer indfaldsveje til byerne med traktorer o.m.a. Det risikerer at skabe Trumpske tilstande i Danmark. Man skal ikke underkende de manipulationer og politiske kneb, der vil kunne følge sådanne forslag, iværksat af stærke økonomiske kræfter.

Derfor er det vigtigt at omstillingens nødvendighed og mulighed er forklaret for og forstået af alle i Danmark. Af høj og lav. Forklaret i tv, gennem

særskilte programmer. Så landmændene ikke føler sig fristet til at skabe en folkestorm vendt mod omstillingen.

Det kræver en professionel og grundig markedsføring og formidling af begrundelserne for alle de lovforslag, vi her kommer med.

Samtidig kræver det, at man beviseligt hjælper landbrugene med at omstille. Praktisk, økonomisk, administrativt osv. Så man ikke stiller dem i en umulig position, men tværtimod giver dem så mange muligheder for støtte og hjælp som overhovedet muligt.

Der gennemføres som eksperiment i udvalgte geografiske områder en række lokale dialoger, hvor landmænd har mulighed for at debattere sammen med ngo'er, civilsamfund, forskere, eksperter, personer fra forvaltningen om, hvordan vi indretter fremtidens bæredygtige landbrug.

Bemærkning: Sådanne lokale dialoger rummer stor mulighed for at skabe kaos, eller de kan løbe af sporet, skabe konflikter og give plads til manipulation, jf. erfaringerne med Natur-Nationalparkerne.

Derfor tilrettelægges processen af folk med kompetencer inden for demokratiske processer og professionelle mediatorer. Der indgår altid eksperter med relevant opdateret forskningsviden. Og der er

et medfølgende panel af eksperter som kan ledsage debatterne.

Sigtet er at engagere og involvere lokalbefolkningen i omstillingen, så man lokalt forstår dens betydning og vigtighed og forstår, hvordan stat og kommune forsøger at hjælpe omstillingen på vej.

RAA
AAR
HUS

ØKOLOGISK
DANSK
LOKALT

**HVAD
DETAILHANDLEN
KAN GØRE**

17. Hvad detailhandelen kan gøre

En repræsentant for den lokale Kvickly-bestyrelse havde inviteret Det Fælles Bedste til et besøg og en snak om Klima Kvickly i Bruuns Galleri i Aarhus i starten af januar 2024. Et meget sigende besøg. På godt og ondt.

Klima Kvickly er et eksperiment, en prøveballon og et flagskib for at udvikle ideer til en mere klimavenlig butiksfarm. Selv skriver butikken: "I 2022 åbnede Coop Klima Kvickly i Bruuns Galleri i Aarhus. Butikken fungerer som et test-laboratorie, hvor man kan afprøve forskellige metoder til at guide kunderne til at handle ind med mere fokus på det gode klimavalg - uden at det skal koste mere"¹⁸⁶.

COOP uddyber:

"Coops klima-laboratorie. Klima Kvickly blev etableret i den eksisterende Kvickly-butik i Bruuns Galleri. Varehusets sortiment og priser er ikke ændret, men butikken er nu et klima-laboratorie, hvor der bliver udviklet, testet og implementeret løsninger, som gør, at klimaaftrykket fra den gennemsnitlige indkøbskurv i butikken reduceres med mindst 2% om året. Den overordnede målsætning for Klima Kvickly er at afsøge veje til at sikre, at forbruget og salget af mad kommer inden for rammerne af Parisaftalen, som i henhold til Coops klimaplan skal gælde alle Coops butikker i 2030 (COOP)."

Butikken understøtter COOP's klimastrategi og afprøver en række tiltag

"Klima Kvickly understøtter Coops klimastrategi, der fastlægger, at Coop skal være klimapositive i 2030. For at nå målene er det blandt andet nødvendigt at

udvikle og teste en række forskellige tiltag, der kan sænke klimaaftrykket fra kundernes gennemsnitlige varekøb. Det er den viden, som skal skabes i Coops klima-laboratorie, og som skal medvirke til at gøre os klogere på samspillet mellem forretning og grøn omstilling"¹⁸⁷.

"Vi tester et klimamærke

I Klima Kvickly tester vi et klimamærke, som guider mod bedre klimavalg inden for hver enkelt kategori af fødevarer.

Der sat ca. 2.100 klimamærker på varer i butikken. De erfaringer, som skabes med Coops klimamærke - ET BEDRE KLIMAVALG - bliver delt med Fødevareministerens nedsatte arbejdsgruppe, hvor COOP også sidder med. Arbejdsgruppen skal udarbejde forslag til et nationalt klimamærke."

COOPS officielle klimastrategi¹⁸⁸

"Vi vil reducere vores indirekte udledninger fra leverandører, transportører og forbrugere med mere end en million tons i 2030. Aktive og forpligtende partnerskaber med vores produkt- og serviceleverandører, og vejledning og inddragelse af vores kunder skal sikre, at vores indirekte CO₂-udledninger er reduceret med 1 million tons årligt i 2030. Det svarer til mere end 2% af Danmarks nationale klimaregnskab".

"Vi vil være klimapositive i 2030

Store investeringer i vedvarende energi, energioptimering og udfasning af skadelige klimagasser i køleanlæg er væsentlige tiltag, der skal sikre, at vores driftsaktiviteter er klimapositive i 2030 – to årtier før Parisaftalens målsætninger".

¹⁸⁶ <https://info.coop.dk/butikker/klima-kvickly/>

¹⁸⁷ Dette og det følgende er citeret fra <https://info.coop.dk/butikker/klima-kvickly/>

¹⁸⁸ <https://tidtilathandle.coop.dk/klima/klimastrategi/>

"Den store reduktion" skal gennemføres via syv indsatsområder:

"1. Bæredygtige leverandører

Vi gør leverandører til medspillere i vores klimaarbejde gennem nye innovative partnerskabskonstellationer. Det gør vi blandt andet ved at fremme mere klimavenlige produkter og produktionsmetoder og stille fremtidige krav om klimaplaner fra alle leverandører. Derudover vil vi via crowdfunding skaffe finansiering til mindre producenters omlægning til mere klimavenlig produktion".

"2. Grøn transport

Vi sætter fart på grøn transport ved at teste nye grønnere lastbilsløsninger, som kører på grønne brændsler".

"3. Bæredygtigt varesortiment

Vi fremmer klimavenlige produkter, og gør det nemmere at fortage det klimabevidste valg i indkøbssituationen. Vi styrker også vores indsats for at fremme genanvendelige emballager og reducere brugen af unødigt plastik, emballage og bæreposer."

"4. Kunder og butikker

Vi hjælper vores kunder med at lægge bæredygtige varer i deres kurv ved at lancere en klimafunktion i Coops App. Her kan 1,5 million kunder følge klimaaftrykket følge klimaaftrykket fra deres madvarekøb i Coop. Derudover styrker vi indsatsen mod madspild i egne led og inspirerer endnu flere kunder til at reducere madspild i hjemmet".

"5. Vores medarbejdere

Vi stiller viden til rådighed for vores 40.000 medarbejdere, som skal hjælpe dem med at vejlede vores kunder om bæredygtigt indkøb. Derudover overgår vi til firmabiler på alternative brændstoffer".

"6. Vedvarende energi

Vi udfaser de stærkt skadelige klimagasser i køleanlæg og investerer mere end 1 mia. kr. totalt i

klimavenlige løsninger frem mod 2030. Vi opsætter blandt andet nye vedvarende energikilder i Danmark til at dække en stor del af vores samlede elforbrug og fortsætter vores ambitiøse energispareprogram".

"7. Klimateam

Vi har etableret et internt klimateam med en dedikeret klimachef, der skal sikre handling og fremdrift i overensstemmelse med Paris-aftalen og Science Based Targets".

Kommentarer til COOPs klimastrategi

Det kan støde den klimaengagerede, når COOP hævder at man med en reduktion på 2% CO₂ om året vil overholde Parisaftalen. Hvis vi skal følge IPCC og målet om en 43% reduktion af alle udledninger inden 2030, så må det siges at falde langt under dette.

Man kan i høj grad også diskutere om det er ok, at en virksomhed som COOP læner sig op af Science Based Targets, som har mødt betydelig modstand fra fagkondskaben, jævnfør den tidligere anførte kritik.¹⁸⁹ Hvis vi ønsker 83% sikkerhed for at holde os inden for Parisaftalen var det resterende CO₂-budget på 100 GtCO₂e i 2022, og da vi globalt udleder 40 tons GtCO₂e årligt, overskrider vi CO₂-budgettet allerede i midten af 2025. Science Based Targets opererer med CO₂-neutralitet i 2040, hvilket ingen mening giver i lyset af ovenstående; det medvirker kun til at greenwashe virksomheders fortsatte mangel på respekt for klimavidenskabens analyser og advarsler.

Tilbage til butikken

Det første vi møder i den gigantisk store butik er grøntsagsafdelingen. 'Den har vi lagt der for at invitere kunderne til at gøre mest mulig brug af den, og så ingen går uden om afdelingen med grønt og frugt', fortæller B fra bestyrelsen. 'Vi har gjort afdelingen lidt markedsagtig for at fremme lysten til at se nærmere på varerne'.

'COOP's app er et godt redskab til at registrere

¹⁸⁹ Jan Vejnaa Hansens artikel i Klimamonitor, [https://klimamonitor.dk/debat/art9626251/Vi-bliver-holdt-](https://klimamonitor.dk/debat/art9626251/Vi-bliver-holdt-for-nar)

[for-nar](#) - "Civilingeniør om Science Based Targets: Vi bliver holdt for nar"

klimaeffekten af din indkøb', fortæller B. 'Du kan fx se om dine indkøb har større klimaaftryk eller mindre end tidligere indkøb'¹⁹⁰

'Vi sætter de ældste varer forrest', fortsætter B, 'for at nedbringe vores madspild'. Lidt længere fremme kommer vi til kølediskene; stribevis af lange kølediske, et sandt forbrugerparadis. 'Vi genbruger varmen fra den energi, der anvendes til nedkølingen'. Og B fortæller, at COOP forsøger at kompensere for deres klimaaftryk 'ved at anvende en del af vores overskud og en del af flaskepalanten til klimaskove, der kan opsuge CO2'.

Henne i kødafdelingen fortæller B at butikken har reduceret deres andel af oksekød af hensyn til klimapåvirkningen herfra. 'Og vi har dæmpet og ændret belysningen henover monterne og kølediskene for at reducere energiforbruget og dermed udledningerne', fortæller B.

Da vi bagefter sidder i baglokalet og snakker uformelt giver jeg udtryk for, at jeg godt kan se de mange initiativer, man har gang i, men samtidig tænker, at det virker som en dråbe i havet. Hvis butikken skal reducere sin CO2-udledning fra det nuværende til under en fjerdedel i 2030 - fra 13 tons CO2 per borger til knap 3 tons årligt¹⁹¹ - så skal man forestille sig at ¾ af butikken ikke længere skal være der. Og man skal ovenikøbet undlade samtlige de mest klimabelastende varer, argumenterer jeg.

'Men det er jo også en butik', svarer B, 'og den eksisterer jo kun, hvis der er omsætning og kunderne fortsat har lyst til at komme her og handle. Og hvis vi ikke har varerne, de leder efter, så går de andre steder hen. Så det er en balance: Hvornår bliver klimahensyn til en hæmsko for butikkens økonomi.'

Og der ender vores snak i al venlighed. For B har jo ret: Den nuværende økonomi sætter sine klare begrænsninger for, hvor hurtigt og hvor radikalt de

enkelte butikker og supermarkederne kan gå frem. Man skal have producenterne med sig, så der overhovedet er en tilgængelighed af varer, som er produceret tilstrækkelig klimavenligt. Og man skal have forbrugerne - kunderne - med sig. Forbrugerne skal (også) forstå, hvor afgørende det er, at de vælger deres varer ud fra et klimahensyn. Ellers vil konkurrencen mellem butikker og markedsøkonomien meget hurtigt sætte sin stopper for radikaliteten og tempoet i det enkelte supermarkeds omstilling, og dermed for hele detailhandelens omstilling. Hvis de unge søger fastfood og COOP ikke har fastfood, så er der, firkantet sagt, en generation, COOP ikke får som kunder.

Omstillingen af vores detailhandel bliver nødt til at være en del af en langt større omstilling, som også rummer en mental bevidsthedsændring.

Det blev jeg bekræftet i, da en repræsentant for Salling Group (der udover Salling er ejer af Bilka, Netto, Føtex m.v.¹⁹²) til et borgermøde i dec. 2023 om Aarhus' klimaplan 2025-2030 fortalte om Salling gruppens initiativer for at blive bæredygtige. Det var en lang stribe af initiativer, fra indkøb af el-lastbiler til varetransport, til nyindretning af butikker, prioritering af det plantebaserede, emballage reduktion osv. osv. Men alle under den overordnede hat, at man fortsat søger at maximere sit salg. Derfor vil man fortsat have varer som fx chokolade, kakao, kaffe etc. som forudsætter en global transport. Man vil fortsat reklamere. Og fortsat vækste og øge overskuddet. Fortsat ... ja, fortsat gøre mange af de ting, man plejer. I store træk fortsætte business as usual, blot med grønne tiltag mange flere, men også marginale steder, uden at man går til det centrale: Mængder, varertyper, vækst, valget mellem det globale og det lokale.

Økonomisk overskud og vækst er fortsat målet. Hvad ellers? kunne man spørge. Hvis ikke butikkerne og bag dem supermarkeds kæderne har

¹⁹⁰ COOP's app <https://medlem.coop.dk/coop-app>

¹⁹¹ Jf. CONCITO tidligere citeret

¹⁹² Salling Group er Danmarks største dagligvarekoncern med kæder som Føtex, Bilka, Netto, Salling stormagasiner, BR og butikker i Danmark, Tyskland og Polen, jf. <https://www.sallinggroup.com/>

overskud, ender de med at måtte lukke det hele, alle butikker og samtlige kæder. Det er givet, tænker formentlig stort set alle.

Men måske kan man finde veje, som gør, at den kapitalistiske organisering af detailhandelen, at

markedsøkonomien og den indbyrdes konkurrence mellem supermarkeds kæderne ikke bliver dét, der afgør, at også detailhandelen ender med at handle alt for sent og alt for lidt. Med det sørgelige resultat, som enhver kan forudsige.

FORSLAG

Til supermarkeder og butikker med mad. Mange af følgende forslag kræver et samarbejde mellem kæderne og butikkerne, hvor indbyrdes konkurrence erstattes af fælles initiativer gældende for alle:

Klimamærke Alle butikker (indregnet supermarkeder og supermarkeds-kæder) forpligter sig til at indføre klimamærket, som det er beskrevet tidligere i denne handlingsplan.

Vedvarende energi Alle butikker forpligtiger sig til inden 1. jan 2028 udelukkende at anvende vedvarende energi som energikilde til samtlige aktiviteter i butikkernes værdikæder - til butikker, til transport, lager etc. Til vedvarende energi medregnes ikke energi fra biogas, biobrændsel, biomasse, atomkraft

Energireduktion Alle butikker forpligtiger sig til et fælles samarbejde om at indføre markante energireducerende tiltag i forhold til belysning, kølediske, varme, elforbrug, transport, emballage etc. - reduktionerne skal halvere energiforbruget inden 2030 i en jævn bevægelse nedad.

Klimakurser for personale. Alle butikker forpligtiger sig til i et fælles samarbejde at uddanne deres personale - indkøbsansvarlige, slagtere, butikschefer, køkkenprofessionelle etc. - til klimaansvarlighed og ansvar ift. biodiversitet, natur og økosystemer

Reklamer Alle kæder forpligtiger sig til at stoppe fysiske reklamer fra 1. jan. 2025 og virtuelle reklamer fra 1. jan 2026

Emballage Alle kæder forpligtiger sig til at reducere emballagen med 50% inden 2030. Resterende emballage skal overgå til 100% bionedbrydeligt materiale senest 1. jan. 2028.

Madspild Al madspild overgår til systematisk genanvendelse, arrangeret af kæderne og butikkerne i fællesskab. Maden anvendes til institutioner og grupper, der kan gavn af sådanne ordninger, samt til samfundets materielt ringere stillede. der laves professionelle systemer for dette, hvor man kan tilmelde sig via app og hjemmesider. Der organiseres professionel udbringning af mad. Fra 1. jan 2028 skal der ikke længere findes madspild.

Tilbud Alle tilbud standses med udgangen af 2025. Tilbud er kun skabt for at skabe merforbrug. Det var højmoderne i 1960'erne. Det er fuldstændig outdated i 2020'erne.

Kød Alle supermarkeder og butikker udfaser og nedprioriterer kødvarer, således at de senest til 2030 udgør 10% af det nuværende kødsortiment. Udfasningen foregår i en jævn kurve.

Hvis ovenstående forekommer radikalt og ganske ude af trit med virkeligheden inden for detailhandelen er der kun at svare:

Der findes ikke halve løsninger. Enten adresserer vi klimakriserne fuldt og helt og ud fra klimavidenskabens bedste anbefalinger eller også adresserer vi dem ikke - hverken med hensyn til hastighed, radikalitet eller omfang.

Og naturen reagerer derefter.

For alle kriser, som ikke adresseres, vil ikke bare gøre morgendagen til et levende helvede, de vil også gøre al detailhandel, som vi kender den - samtlige butikker, supermarkeder og al business as usual inden for branchen - til broken dreams og tabte utopier.

Til varehuse der står som tomme, rungende efterladenskaber af et samfund, der en gang eksisterede. Et samfund og en kultur, som ikke kendte sin besøgstid og derfor ikke længere findes.

A large, diverse group of people is seated in a modern, multi-level hall with warm wooden paneling and balconies. The audience is focused, with some individuals looking towards the camera and others looking slightly away. The text "Hvad medierne kan gøre" is overlaid in large white letters across the center of the image.

Hvad medierne kan gøre

18. Hvad medierne og fjernsynet kan gøre

Ved udråbelsen af Kong Frederik 10. den 14. januar 2024 var der 174.000 på Christiansborgs slotsplads. 52.000 på Kgs. Nytorv og 73.000 på Amalienborg slotsplads (ifølge teleselskaberne). Samlet var der betydelig flere end de 200.000 der deltog i Danmarkshistoriens største generalstrejke i 1956, hvor samtlige fagforeninger i Danmark havde kaldt til samling.

Antallet afspejler - blandt mange andre ting - den betydelige indflydelse, som tv og vores medier har på vores adfærd. Alle tv-kanaler havde omtalt begivenheden 14. jan. igen og igen, mange dage i træk. Til sidst kunne ingen være i tvivl om, at det var noget ganske ekstraordinært stort, der skulle ske, når dronning Margrethe abdicerede. Det var en tidsperiode, der svandt og en ny, der begyndte. En skelsættende begivenhed, sådan lød tv's budskab.

Den indflydelse er vi inden længe nødt til at bruge på de udfordringer, vi står over for i forhold til klima- og biodiversitetskrisen. TV formår at skabe en unik opmærksomhed. At gøre det tilladt at tale om klimakrisen og fjerne tabuerne omkring den. De kan bringe løsninger, som befolkningen vil opfatte som troværdige og vigtige. På den måde kan tv starte en dialog bredt i befolkningen om nødvendigheden af at handle. Den legitimitet har de.

TV kan vælge i prioriterede klimaprogrammer og magasiner at fortælle om problemernes omfang. Man kan invitere klimavidenskabens fremmeste ind til at fortælle om både problemer og løsninger. TV kan gøre det underholdende og stort, de kan skabe en følelse af, at det angår os alle og er alles ansvar. De kan gøre det folkeoplysende, fuld af håb, glæde og fællesskaber, lokalt og nationalt.

Og løsningerne kunne sammensættes, så det ikke bliver løsrevne indslag i tilfældige retninger fordelt

på mange programmer uden sammenhæng. TV kunne skabe en dybdegående systematik som giver os alle de oplysninger og løsninger, der skal til, hvis vi skal ændre vores mentale indstilling, så det bliver muligt at omstille.

TV's reklamer er en hindring for det. Når en tv-station er reklamefinansieret er det svært at have en programflade, der argumenterer for mindre forbrug og en grøn levevis.

Mediernes indbyrdes konkurrence er en anden hindring. Public service konkurrerer med streaming, Netflix og et utal af underholdningstilbud på nettet. Det gør det vanskeligt at have for mange seriøse og alvorstunge programmer. Så forsvinder seerne over på andre kanaler. Og klima er ikke noget der samler seere.

DR har forsøgt at løse problemet, fx ved at sende naturprogrammer. Mange af disse naturprogrammer afsluttes med udsagn om, at den filmede dyreart er på vej til at uddø, forårsaget af klimaforandringerne. Det er så meningen af seerne skal tænke videre over det og begynde at handle.

En anden vej for DR er at vise udsendelser, der både har et seriøst klima- og miljøindhold og samtidig har en oplagt underholdningsværdi. Som fx serien med "Rane Willerslev og Vicky Knudsen på vilde eventyr", hvor de rejser til sjældne steder i verden med anderledes levevilkår og kulturer.

"Vi tror, at vi ser på noget der minder om Danmark for 200 år siden. Men i virkeligheden er det måske fremtidens levemåde, vi studerer", siger antropologen Rane på besøg i Estland. I Kirgisistan filosoferer han over livsformen hos steppernes nomadefolk:

"Vi har meget, de ikke har; det er sikkert. Men de har også noget, vi ikke har. De har tid - nærhed til naturen. Og til dyrene, som de lever fortroligt sammen med. De lever med familien i tætte relationer, hvor de foretager sig meningsfulde ting sammen i hverdagen. De leger. De har ro, ingen stress. De ejer utrolig få ting. Til gengæld er det smukke ting som hver især har en betydning og en historie. De lever enkelt uden stort forbrug. Men måske har de noget, som vi har mistet. Måske er det noget vi savner og kunne vinde meget livskvalitet ved at genfinde," siger Rane.

TV programmernes klimaformidling foregår stadig på antydningens planet. Man nævner klima og biodiversitet. Lever med nogle nomadestammer og kulturer, der lever helt enkelt. Og så forventer eller håber man, at det kan føre til en begyndende mental omstilling.

Men det er nok nødvendigt inden længe at gå mere direkte til sagen. Begynde at snakke om kriserne som de megastore udfordringer, de er. Afleve tabuerne og fortælle hvor voldsomme udfordringer, der i virkeligheden er tale om, og hvor meget vi skal omlægge vores livsstil. Samtidig med at man viser, hvordan vi gør dét.

Endnu er der ingen TV-udsendelser, som gør det. Klimakrisen er overladt til små glimt under "Vejret", hvor vejrets værter har den utaknemmelige opgave at vise os globale glimt af klimakatastrofer uden nogen sinde at komme i nærheden af, hvad vi kan gøre ved det.

Medierne kunne spille en megarolle i formidling af klima- og miljøbevidsthed. De kunne skabe en professionel markedsføring af løsningerne. Mindre forbrug, anderledes forbrug. Ingen kød. De 7 kostråd. Lad os gå sammen om at lave Andelsgaarde. Lad os lave madklubber. Lad os ... 1000 andre ting.

Men den indbyrdes konkurrence. Reklamesamfundet. De mange erhvervsinteresser, som ikke er interesseret i begrænset forbrug. Landbrugets massive magt. Politikerne som ikke vil løse problemerne, og slet ikke acceptere så klare politiske dagsordener fra public service tv. Alt dét betyder, at der er langt fra forslag om dette til virkeliggørelse.

Det er et svært problem, som kræver en håndfast tilgang. Der skal lovgivning til. Derfor foreslår vi følgende:

*Alle **tv-stationer** viser lovpligtigt som faste ugentlige udsendelser et OBS program af passende varighed og med passende ressourcer: Hvad gør vi ved klima- og biodiversitetskrisen? Programmerne rummer praktiske løsninger baseret på videnskabens indsigter og praktikeres erfaringer. De foregår i en ånd af håb, løsninger, fællesskab og tro på, at det nytter. "Det vi gør, gør en forskel", og de mange løsninger findes på hjemmesider, hvor fra de kan downloades. De går fra tv til sociale medier.*

Alle **ugeblade** rummer fast en sektion om klima- og miljøkriserne og de bedste løsninger. Kendte fortæller om deres løsninger. Ekspertter og videnskabsfolk fortæller om deres løsninger. Ngo'er giver gode råd. Opskrifter på sund og klimavenlig mad. Opskrifter på upcykling. Glade pensionerede håndværkere fortæller om deres lokale "Fikse-Værksted". Bladene rummer fortællinger fyldt med glæde fra lokale grønne nabofællesskaber, der skaber omstillinger lokalt med permahaver, torvedage, madklubber, fødevarefællesskaber etc.

Biograferne indfører klima- og biodiversitetsløsninger i forbindelse med forfilmene med sjove, skarpe, underholdende 'reklame-spots' for klimahandlinger.

Byerne. Der opsættes store standere ved indfaldsvejene til alle større byer, hvor der kører korte film med figurer som Bodil Jørgensen, Mick Øgendahl og Rytteriet, der har ironiske, catchy og absurde fortællinger om, at "ingen skal fucke med mit grundvand" eller destruere deres børns fremtid.

Alle landets **biblioteker** holder udstillinger, hvor de fortæller om klimakrisen og viser, hvordan vi kan medvirke til at skabe løsninger med foredrags- og debataftener om emnet.

Skoler og gymnasier. Der laves skolebøger, -hæfter, -tegneserier og -film med klima-, miljø- og biodiversitetsløsninger. Alle skoler får kantiner, hvor der kun serveres plantemad.

Den mentale omstilling - at tænke ud af boksen

Hvis vi skal gennemføre den gigantiske omstilling, som der er tale om, når vi vil overleve som art på kloden, så er vi nødt til at tænke ud af boksen. Radikalt ud af boksen. Det betyder, at vi aldrig vil lykkes, hvis vi starter vores ideer og handlinger med at tænke: "Det kan ikke lade sig gøre, for sådan plejer vi ikke at gøre". Det er sådan de mere radikale forslag fra grønne bevægelser oftest bliver

mødt. Men vi skal netop ikke gøre dét, vi plejer.

"At tænke ud af boksen" består ikke i at starte med at tænke tingene ud fra den boks, vi plejer at befinde os i, og så argumentere mod alt, der bevæger sig ud over dens grænser.

Eksempelvis forsøge at tænke omstillingen med udgangspunkt i vores nuværende økonomiske

system og dermed alle de begrænsninger, det lægger ned over vores handlinger. Så er der ikke meget, der lader sig gøre. Hvis virksomhederne fortsat skal kunne vækste blindt uden hensyn til klode og klima, så lader tæt på intet sig gøre.

Det giver heller ikke meget politisk luft under vingerne endsige flyvehøjde for omstillingstanken at tænke fremtidens politiske handlinger med udgangspunkt i de partier, politiske reformforslag og regeringskonstellationer, der er fremherskende på den politiske scene i disse år. Her lader så godt som intet radikalt sig gennemføre. Flyvehøjden er nul og sigtbarheden begrænset af en tæt tåge.

At tænke ud af boksen består i ufortrødent at tænke: Hvad skal der til? Og så indrette alle ens handlinger ud fra dét, boks eller ej. Nærværende Handlingsplan har tænkt:

Der skal en vision til, som giver os nogle relevante mål. Der skal en handlingsplan til, som fortæller hvordan vi når målene. Der skal en folkelig bevægelse til, som har kræfterne til at gennemføre planen. Der skal en række statslige reguleringer til, som skaber de relevante forudsætninger og

rammer for omstillingen. Der skal et sammenhængende økonomisk fødevaresystem til, som lader tingene folde sig ud på rette vis. Og der skal en mental omstilling til.

Følgende tre citater af Einstein fanger noget af det centrale i det med at tænke ud af boksen, tænke innovativt:

"Definitionen på sindssyge: At gøre det samme igen og igen og forvente et andet resultat"

"Verden, som vi har skabt den, er et produkt af vores tankeprocesser. Den kan ikke ændres uden at ændre vores tænkning"

"Vi kan ikke løse vores problemer med den samme tankegang som skabte dem"

Det er præcis derfor, vi har brug for TV og alle medierne: Til at formulere og formidle den ny tankegang. Så vi ikke bare forstår, hvor afgørende det er at omstille, men også tror på, at det er muligt, og derfor begynder at handle.

AFRUNDING

19. Afrunding

Vi kom på månen, fordi vi satte os det mål, 10 år før det skete. Vi kom fra stenalderen til dagens samfund, fordi vi vedblivende - generation efter generation - tænkte nyt, opfandt, udviklede, handlede og erfarede - og dermed skridt for skridt skabte udviklingen. Sådan kan vi også komme fra dagens landbrug til et landbrug inden for klodens grænser.

Det handler om at turde tænke stort. Og handle derefter. Omstillingen er så stor og omfattende en opgave, at det er en folkesag. Altså må vi behandle den som sådan. Involvere og engagere befolkningen.

Selv den længste rejse starter som bekendt med det første skridt. Og dette første skridt er særligt vigtig, netop fordi det sætter retning. Vi håber handlingsplanen kan sætte en retning.

Vi håber at landbrugets organisationer vil se denne handlingsplan som det, den er ment som: En invitation til dialog og samarbejde. En invitation til at lægge årene med skyttegravskrig bag sig og i stedet snakke sammen i en fredelig dialog. For det, der er på spil, er for stort til at bare at fortsætte, som vi plejer.

Det er ment som en plan til at opbygge en gensidig hjælp til at handle, mens tid endnu er, og skabe de rette lovgivningsmæssige rammer omkring kommende handlinger. For selv den største jordejer med selv den største pengepung kan jo ikke klare sig, når naturen først for alvor begynder at protestere over vores behandling af den.

Vi tror der er en fremtid gemt i denne plan med livskvalitet og sund mad for mange. Vi håber at den kan vække en længsel efter et andet landbrug og en anden økonomi omkring mad, som gør os til frontløbere for klimahandling.

Piloten, forfatteren og filosofen Antoine de Saint-Exupery udtrykker det sådan:

"Hvis du skal bygge et skib, skal du ikke kalde folk sammen for at tilvejebringe tømmer eller til at tilvirke redskaber. Du skal ikke uddelegere opgaver til dem eller fordele arbejdet. Men du skal vække deres længsel efter det store åbne hav."

BILAG

Bilag

Eksempler på og tal for landbrugets vanskeligheder i Danmark, EU og globalt:

Et dysfunktionelt globalt madsystem

Vores nuværende madsystem resulterer i:

- * Sultende - 795 mio. mennesker
- * Underernærede - 2 mia. mennesker
- * Fedme og overvægt - 1,9 mia. mennesker¹⁹³

Mulden eroderer og forsvinder.

EU mister 970 millioner tons jord om året på grund af vanderosion, en mængde svarende til et tab af jord på en meters dybde fra et område på størrelse med byen Berlin eller nok til at dække et område dobbelt så stort som Belgien med en centimeter jord¹⁹⁴.

- I 2050 vil jordtab ved vanderosion forventes at være steget med 13-22,5 % i EU og Storbritannien, primært på grund af øget nedbørsintensitet. Dette jordtab forventes at være størst i Central- og Nordeuropa, som i nogle områder kan se tab på op til 100 %¹⁹⁵.
- Klimaændringer, udbredelsen af intensivt landbrug, skovrydning og industriel aktivitet har fremskyndet tabet af jord i næsten alle lande i verden¹⁹⁶.
- Vi ved, at den måde vi dyrker landbrug på i dag skader jorden og medfører erosion. 1/5 af Afrikas frugtbare jord er allerede i dag truet af erosion og muldflugt¹⁹⁷.

Dyrkningsformerne i det industrielle landbrug destruerer mulden

En jord udsat for jordpakning vil kræve et større energiforbrug ved bearbejdningen. Dette kan medføre et større brændstofforbrug i forbindelse med jordbehandling, og dermed en øget emission af kuldioxid (CO₂) og nitrogenoxider (NO_x). CO₂-udledninger er som bekendt en væsentlig grund til drivhuseffekt, mens emission af nitrogen oxider kan føre til syreregn.

- Jordens pakningsgrad har stor betydning for vandbevægelsen ned gennem jorden og dermed vandindholdet i jorden. Ved stigende vandindhold øges risikoen for tab af lattergas (N₂O) og metan (CH₄), der begge er meget potente drivhusgasser.
- Lattergas er sammen med N₂ produktet af denitrifikation. Især hvis mere end 60 pct. af jordens porevolumen er fyldt med vand kan tabet af kvælstof ved denitrifikation være betydeligt. Ved jordpakning reduceres pore-volumen i jorden ofte kraftigt. Derfor når vandindholdet i jorden oftere den kritiske grænse. Forsøg i Norge har vist, at jordpakning kan øge tabet af kvælstof ved denitrifikation med helt op til 400-500 pct.
- Metan-emissionen er ligeledes stærkt afhængig af vandindholdet i jorden. Tabet finder især sted, når jorde er vandmættede, da de metandannende bakterier udelukkende arbejder under iltfattige forhold.

¹⁹³ IPES FOOD op.cit. side 9

¹⁹⁴ <https://www.globalagriculture.org/fileadmin/files/weltaqrarbericht/GlobalAgriculture/14Soils/2015JRCWatererosion.pdf>

¹⁹⁵ <https://esdac.jrc.ec.europa.eu/themes/erosion-europe-projections-2050>

¹⁹⁶ <https://www.bbc.com/future/bspoke/follow-the-food/why-soil-is-disappearing-from-farms/>

¹⁹⁷ Katherine Richardson i dokumentaren "10 Billion Mouths" - <https://vimeo.com/ondemand/10billionmouths>

- Endelig kan jordpakning medføre et øget tab af kvælstof ved ammoniakfordampning i forbindelse udbringning af især gylle. Det skyldes den lavere infiltrationsrate i en pakket jord. Infiltrationsraten angiver her den mængde vand, der siver gennem jordens overflade pr. tidsenhed. I en græsmark, der har været udsat for tung trafik, er der således målt en infiltrationsrate, der er ca. en femtedel af infiltrationsraten for en upakket jord.

I Norge er der i andre græsmarksforsøg målt en stigning i ammoniakfordampningen på gennemsnitligt 25% efter udbringning af kvæggylle på pakket jord i sammenligning med upakket jord¹⁹⁸. Forklaring på dette er tunge maskiner og intens jordbearbejdning, pløjning som ødelægger jordens rodnetværk og svampeforbindelser etc.

Vandkrisen - drikkevandet ødelægges

Overalt ses det samme resultat: Drikkevandet ødelægges af landbrugets gifte. Vi er ved at ødelægge det rene vand, og det bliver alvorligt, især for fremtidens danskere¹⁹⁹. Beskyttelsen af vandet mod landbrugets pesticider vil kræve store indgreb og milliarder af kroner i erstatninger.

Det fremgår fx af situationen i Aarhus Kommune hvor der er et akut pres på grundvandet. En stor indvinding af drikkevand til stadig flere indbyggere betyder, at alle grundvandsressourcer i Aarhus Kommune stort set er udnyttet. Forurening af grundvandet med pesticider, nitrat og miljøfremmede stoffer udgør lokalt en væsentlig risiko for kvaliteten af vores grundvand²⁰⁰ – kilde: <https://www.aarhus.dk/media/97697/indsatsplan-storaarhus-vedtaget-august-2023.pdf>

Vi spilder ressourcer - producerer foder i stedet for føde.

Her skal være tal som illustrerer den enorme og støt voksende globale kødproduktion - antal køer, svin, høns etc. Der skal være en kort illustration af, at ressourcerne misbruges og udnyttes ekstremt ineffektivt som følge af verdens enorme kødproduktion.

Her er en fin figur, der viser væksten i verdens kødproduktion fordelt på forskellige typer:

<https://www.statista.com/statistics/237632/production-of-meat-worldwide-since-1990/>

Biodiversiteten udryddes

Insektbestandene er faldet kraftigt i de seneste årtier. Disse nedture er direkte bekymrende for menneskeheden, da vi er afhængige af insekter til at levere vitale 'økosystemtjenester' såsom bestøvning, genbrug af næringsstoffer og skadedyrsbekæmpelse. En gennemgang fra University of Sydney i 2018 samlede oplysninger fra forskningsundersøgelser i forskellige regioner. Den fandt, at bestanden af 41 procent af arterne er i tilbagegang, og en tredjedel af alle insektarter er truet af udryddelse.

De advarede om, at de tilgængelige beviser var relativt tynde, men anslog, at den samlede insektbiomasse falder med 2,5 procent om året. De fleste af de forskningsstudier, de inkluderede i deres gennemgang, kom fra Europa, nogle fra Nordamerika og kun få fra Asien, Afrika eller Latinamerika. Nogle eksempler: Storbritanniens sommerfuglebestande er faldet med omkring 50 procent siden 1976, biomassen af flyvende insekter i tyske naturreservater er faldet med 76 procent i de 27 år frem til 2016. I Nordamerika er bestanden af den østlige monarksommerfugl faldet med 80 procent på 30 år, og i Holland faldt antallet af caddisfluer med 60 procent mellem 2006 og 2016. Der er mange datahuller, især for tropiske områder, men beviserne tyder på, at insekttilbagegang er et globalt fænomen, og at de er i gang. Der er bred enighed blandt videnskabsmænd om,

¹⁹⁸

https://www.landbrugsinfo.dk/public/9/5/c/bygninger_og_maskiner_jordpakningens_betydning_for_jordens_frugtbarhed_og_det_omgivende_milieu

¹⁹⁹ <https://www.dn.dk/vi-arbejder-for/drikkevand/sprojtegift/>

²⁰⁰ <https://www.aarhus.dk/media/97697/indsatsplan-storaarhus-vedtaget-august-2023.pdf>

at tilbagegang af insekter er drevet af en række faktorer, herunder ødelæggelse af levesteder, klimakrise, lysforurening, stigende gødningsbrug og virkningerne af invasive arter. Pesticider spiller også en nøglerolle. Effekter af pesticider på insektpopulationer er blevet undersøgt mest detaljeret for sommerfugle, en gruppe af insekter, for hvilke der findes relativt gode populationsdata. For eksempel har økologiske gårde vist sig at have flere sommerfugle end ikke-økologiske naboer, og pesticidbehandlede haver havde omkring halvt så mange sommerfuglearter som ubehandlede²⁰¹.

Brugen af kunstgødning har store konsekvenser

Tal for hvor udbredt brugen af kunstgødning er. Kort om hvordan kunstgødning skaber lattergas og tal for hvor meget. Kort forklaring: Kunstgødning ødelægger mulden, destruerer vand- og havmiljøer og skaber drivhusforandringer²⁰².

Ammoniakkrisen

Ammoniak i luften skaber naturkrise/plantekrise/insektkrise. Mens emissionerne af de fleste luftforurenende stoffer er nedadgående i hele EU, fortsætter emissionerne af ammoniak fra landbrugssektoren med at stige, hvilket udgør en udfordring for EU-medlemsstaterne med at overholde EU's luftforureningsgrænser. Ammoniak-emissioner kan føre til øget syreaflejring og for høje niveauer af næringsstoffer i jord, floder eller søer, hvilket kan have en negativ indvirkning på akvatiske økosystemer og forårsage skader på skove, afgrøder og anden vegetation. Eutrofiering kan føre til alvorlige reduktioner i vandkvaliteten med efterfølgende påvirkninger, iltvind, havdød, herunder nedsat biodiversitet og toksicitetseffekter²⁰³.

Kvælstofkrisen

Overalt i verden anvendes kunstgødning, NPK, hvis indhold af næringsstoffet N (kvælstof) er blevet et megaproblem for landbrug i EU, USA og verden over. I Danmark: Kravet til de kommende vandplaner i 2022 var en reduktion af landbrugets kvælstofudledninger til havet på 40 procent fra cirka 63.000 tons i 2019 til højest 36.600 tons i 2027. Noget af reduktionen for kvælstof kan veksles til lavere udledninger af fosfor. Realistisk er det måske nogle tusinde tons, der kan hentes her. Omvendt er målet på 36.600 tons et minimumsestimat, som kun lige netop vil give målopfyldelse i forhold til Vandrammedirektivet. Samtidig er det faktiske krav målopfyldelse i alle 114 marine vandområder. Det vil sige, at en 'overopfyldelse' i nogle områder ikke kan veksles til mere kvælstof i andre områder, så i praksis er kravet en større reduktion end ned til 36.600 tons kvælstof per år. Holder man fast i en 40 procent reduktion af kvælstoftilførslerne på til havet, så er der efterhånden bred enighed om, at det kræver udtagning af landbrugsjord i betydeligt omfang. Regnestykket er ret enkelt. Hvis man kan identificere jorde, som lækker dobbelt så meget kvælstof til havet som gennemsnittet, kan man klare sig med en udtagning på 20 procent af landbrugsjorden (cirka 520.000 hektar)²⁰⁴

<https://www.altinget.dk/miljoe/artikel/professor-ikke-tid-til-mere-noel-udtagning-af-landbrugsjord-haster>

De 9 planetære grænser overskrides

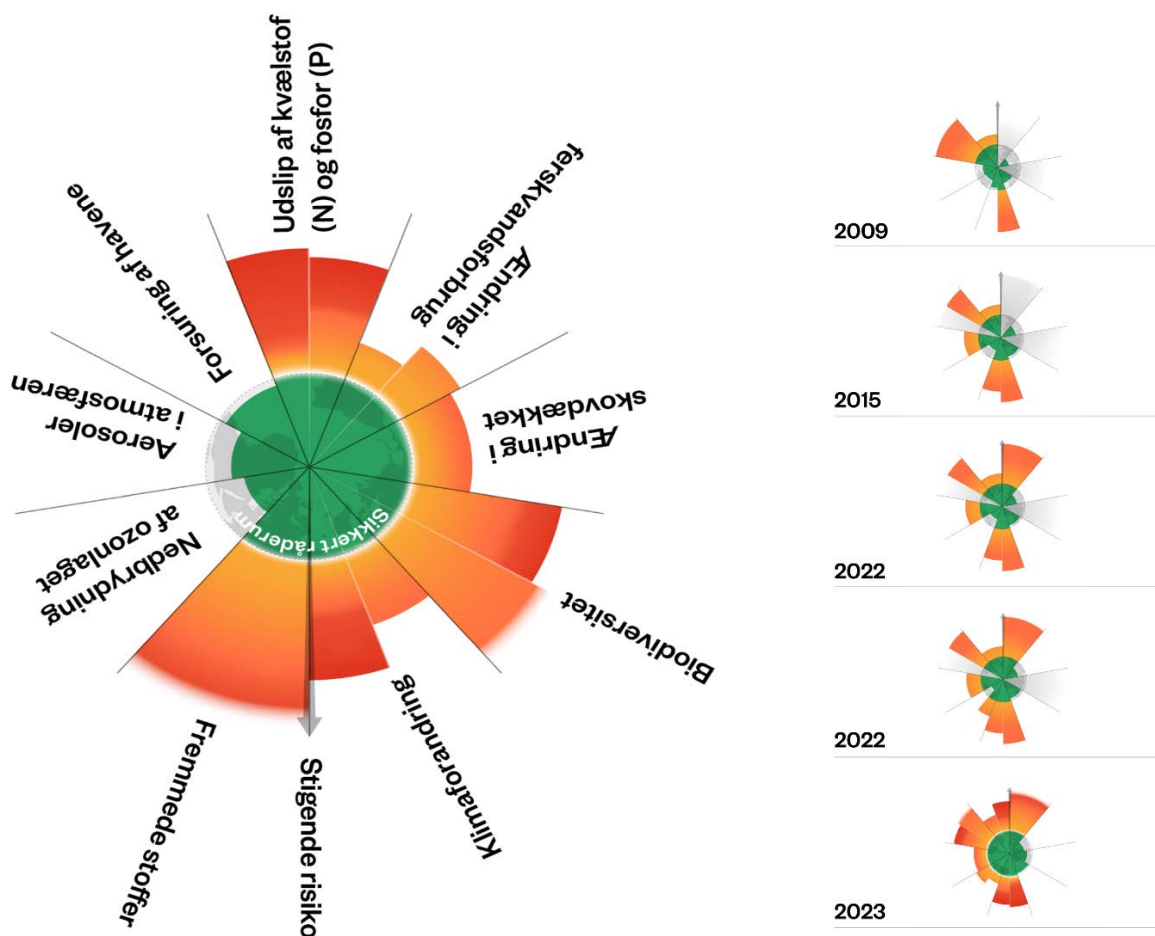
Vi har overskredet 6 af de 9 planetære grænser. Det globale landbrug medfører, at vi overskrider grænserne for klima, biodiversitet, vand, kredsløbet af næringsstoffer, forureningen af fremmede stoffer, brugen af land, især den overskridelse som har at gøre med fældning af skove og etablering af industrilandbrug.

²⁰¹ <https://eu.boell.org/en/PesticideAtlas-insect-decline>

²⁰² https://www.researchgate.net/publication/349502086_Agriculture_and_the_Dark_side_of_Chemical_Fertilizers

²⁰³ <https://www.eea.europa.eu/highlights/ammonia-emissions-from-agriculture-continue>

²⁰⁴ <https://www.altinget.dk/miljoe/artikel/professor-ikke-tid-til-mere-noel-udtagning-af-landbrugsjord-haster>

Agroindustriens stadig større selskaber.

Koncentrationen og monopolisering af kapital vokser. Tal for dette angives her.

Den nye bølge af ejerskab og kontrol gennem digitalisering af landbruget og etablering af BIG DATA

Omkring 1950 bestod dansk landbrug af ca. 1800 større landbrug, hvor kornproduktionen traditionelt spillede den væsentligste rolle for økonomien, ca. 60.000 mellemstore gårde med en bred vegetabilsk og animalsk produktion og ca. 130.000 husmandsbrug, hvor den animalske produktion var hovedsagen. Siden da er antallet af ejendomme reduceret dramatisk ved opkøb og sammenlægninger. Efter en mindre opbremsning i perioden efter finanskrisen, fortsætter strukturudviklingen nu med uformindsket styrke, og bedrifterne bliver færre, større og mere specialiserede.

- Antallet af bedrifter ventes at blive reduceret fra knap 36.000 i 2016 til ca. 30.000 i 2025.
- Heltidsbedrifter reduceres fra 9.789 til ca. 7.000. Dvs. næsten hvert tredje heltidsbrug ophører inden for de næste ti år!
- En gennemsnitlig heltidsbedrift vokser til gengæld fra 186 ha. i 2016 til 252 ha. i 2025. Udviklingen går hurtigst inden for svine- og mælkeproduktion. Samtidig stiger anvendelsen af forpagtning
- Strukturudviklingen foregår dels gennem dynamisk vækst og udvikling på eksisterende bedrifter med god økonomi og dels gennem effektive bedrifters overtagelse af mindre effektive bedrifter. Set i det lys er strukturudviklingen et naturligt element i bevarelsen af et konkurrencedygtigt erhverv.
- Strukturudviklingen drives især af den globale konkurrence med større liberalisering, teknologisk orienteret produktion, faldende bytteforhold og pres på marginalerne. Det gør det nødvendigt at stræbe efter at forbedre konkurrenceevnen gennem størrelsesøkonomiske fordele via lavere

enhedsomkostninger, teknologiudnyttelse, specialisering, og optimering af finansiering, afsætning og indkøb mv.

- I dette lys anses strukturudvikling for at et vilkår og først og fremmest et spørgsmål om overlevelse, ikke højere velstand, da pricing power ligger hos forbrugere og mellemlid, der opnår fordele i form af billigere og bedre produkter.
- Hvis andre drivere end økonomi og teknologi skal have en længerevarende effekt på strukturudviklingen, kræves et paradigmeskifte. Et sådant potentiale har fremvæksten af nye ejerformer, investorer og finansiering, markedsliberaliseringer samt tilpasning til krav fra omverdenen inden for natur, klima og miljø.
- Derimod synes andre drivere for strukturudviklingen primært at have en midlertidig effekt. Det gælder forhold som konjunkturudsving og i en vis udstrækning også politik og lovgivning. Blandt heltidsbrugene tegner der sig konturerne af større differentiering i produktion og ejerskab, hvorved den nuværende dominerende ejerform, selvejet, i stadig højere grad bliver udfordret. Det skyldes behovet for at kunne tilvejebringe den fornødne kapital samt håndtere de stadig mere komplekse udfordringer i større virksomheden med hensyn til ledelse, økonomi og risikostyring, finansiering, forretningsudvikling, strategi mv.
- Under processen med større differentiering skiller tre hovedgrupper af landbrug sig ud; traditionel landbrugsproduktion med fuldt selveje, stordrift i selskabsform samt nicheproduktion typisk som selveje.
- Udfordringerne inden for finansiering forstærkes af et ophobet behov for ejerskifte på bedrifter med ældre ejere samt på visse bedrifter også et investeringsefterslæb efter en række vanskelige år.
- Deltidssegmentet gennemgår samme udvikling som heltid og blive færre og større, blot i et langsommere tempo. Og da landbrugsproduktionen ikke udgør familiens hovedindkomst, vil deltidssegmentet i højere grad være i stand til at bevare en differentieret produktion ²⁰⁵.

Dyrevelfærd bliver umulig

Hvis alle på verdensmarkedet konkurrerer på pris, der er ingen plads til dyrenes velfærd. I 2014 underskrev en lang række aktører indenfor landbruget en såkaldt 'topmøde' erklæring om at gøre en koncentreret og aktiv indsats for en forbedret dyrevelfærd i svineindustrien, så dødeligheden blandt småsvin og moderdyr ville blive nedbragt. Det lykkedes ikke. Dødeligheden blandt pattegrisene skulle være nedbragt til 16 pct. i 2020. I de seneste år er dødeligheden tværtimod steget. I 2020 var den 23,1 pct., og i 2022 udgør den 23,3 pct. I 2022 ramte so-dødeligheden rekordhøje 16,5 pct.

Det var femte år i træk, at dødstallet satte rekord siden svinehandlingsplanen fra 2014, hvor den uønskede dødelighed lå på 11,9 pct. Rekorden på 16,5 pct. var pinefuldt langt fra de 9 pct. i 2018, som branchen selv havde sat sig som mål i aftalen om svinehandlingsplanen i 2014 ²⁰⁶.

Liberalisering af landbruget og frihandelsideologiens æra

En løbende strøm af frihandelsaftaler gør verdens småbønder sårbare over for konkurrencen fra det industrialiserede monokulturlandbrug. Verdens småbrug indrettes i stigende grad efter at skulle producere til

²⁰⁵ https://www.landbrugsinfo.dk/media/landbrugsinfo/public/b/c/0/eo_17_7440_strukturudvikling_2016_20251.pdf og https://denstoredanske.lex.dk/landbrug_-_struktur%C3%A6ndringer_i_det_danske_landbrug_efter_1850

²⁰⁶ https://www.altinget.dk/foedevarer/artikel/for-femte-aar-i-traek-stiger-doedligheden-hos-danske-soeer-det-er-en-uacceptabel-tendens_samt
<https://www.dyrenesbeskyttelse.dk/artikler/tal-doede-pattegrise-er-et-noedsignal-fra-svinestien>

verdensmarkedet og klare sig på markedsvilkår. Det vil være deres sikre undergang.

MERCUSO som eksempel

Mercosur er beskrevet i handlingsplanen side 83 ff

Finansialisering

Finansspekulationens stigende rolle i madproduktionen, henvisning til NOAH-artikler herom

Fældning af regnskov for at skaffe plads til foder til verdens kødproduktion.

Ødelægger biodiversitet og afgørende regnskovsområder. Øger klimakrisen, skaber unødigt transport og ender med et enormt overforbrug af kød. De store jordbrug især i Sydamerika, der ofte er internationale, fælder enorme områder ad gangen. De bruger gødning og sprøjtemidler, som forurener miljøet. Også danske landbrug ejer større arealer til produktion af bl.a. soja i Brasilien (Faktisk mere land end herhjemme).

Kvægdrift er skyld i at store områder med regnskov forsvinder. Det kræver få medarbejdere at kontrollere meget store kvægbesætninger, idet køerne det meste af tiden kan passe sig selv. Og med den økonomiske udvikling i verden er der en hastigt stigende efterspørgsel på kød. Nogle steder er kvæghold også en måde at vinde hævde på et område. Regnskoven må vige for bøffen eller koteletten på middagsbordet i resten af verden.

Regnskove ryddes også for plantagedrift. Især oliepalme industrien står bag store regnskovsødelæggelser rundt omkring i tropene, især Sydøstasien. Plantagerne ejes ofte af folk i storbyerne så ikke alene mister man biodiversiteten, men de lokale mister også jordrettighederne og dermed muligheden for selv at bestemme over deres eget liv ²⁰⁷.

En enorm gæld

Landbrugets gælds størrelse - gør landbruget afhængige af finanssektoren. Den samlede gæld for det danske jordbrug er for 2021 opgjort til 297 mia. kr., hvilket var 3 mia. kr. eller 1 pct. mere end i 2020. Set over de seneste ti år er jordbrugets gæld reduceret med ca. 50 mia. kr. ²⁰⁸

EU'S landbrugspolitik

EU's landbrugsstøtte og dens konsekvens ift. Centralisering af landbrug.
CAP'ens hovedindhold

Formålet med EU's landbrugspolitik er at:

- Sikre en stabil forsyning af fødevarer til rimelige priser ved hjælp af en markedsordning
- Sikre europæiske landmænd en rimelig levestandard gennem indkomststøtte
- Forbedre landbrugets produktivitet ved hjælp af støtte til landdistriktspolitik
- Disse tre hovedområder af landbrugspolitikken er opdelt i to søjler.

²⁰⁷ <http://www.regnskov.info/page11/page28/>

²⁰⁸ <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyheder-analyser-publ/nyt/NytHtml?cid=41797> og <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=28642&sid=agri1916-2015>

Søjle I er markedsordningen og den direkte indkomststøtte, som finansieres af EU-budgettet. Den direkte indkomststøtte indebærer krav til, at landmanden overholder bestemte regler for miljø, fødevarer sikkerhed, dyre- og plantesundhed samt dyrevelfærd.

Søjle II er støtten til landdistriktspolitikken, der er medfinansieret af EU's medlemslande.

Landdistriktspolitikken giver mulighed for støtte til strukturudvikling og ny teknologi, der kan bidrage til at fremtidssikre landbruget og opretholde levevilkårene i landdistrikterne ²⁰⁹.

I år 2022 blev der uddelt 40,51 mia. euro til det man traditionelt kalder "EU's landbrugsstøtte". Det samlede EU-budget er på ca. 150 mia. euro om året. Det svarer til 1.120 mia. kroner - eller ca. 2.200 kroner pr. EU-borger. De samlede udgifter på landbrugsområdet var på 55,34 mia. euro eller 37 pct. Danmark modtog 802,5 mio. euro i traditionel landbrugsstøtte (knap 6 mia. kr.) eller 2 pct. Frankrig er den største modtager med 7512,0 mio. euro eller 18,5 pct. ²¹⁰

Godt landmandsskab og liv på landet forsvinder

Det intensive landbrug med blandt andet brug af meget store mængder pesticider og gødning er den direkte årsag til voldsomme tilbagegange i de europæiske fuglebestande. Det er bl.a. påvist i et projekt fra det europæiske fugleovervågningssamarbejde (PECBMS), der for første gang i 2022 vurderer, hvordan almindelige fuglearter har reageret på menneskeskabte belastninger af fuglebestandene på tværs af 28 europæiske lande. Et af de vigtigste resultater af undersøgelsen viser den skadelige virkning, landbrugets intensivering har på fuglelivet i hele Europa. Det er også et billede, der kendes fra Danmark. Det omfattende datasæt består af overvågning af 170 fuglearter på 20.000 lokaliteter over 37 år. Og resultaterne viser at bestanden af fugle i Europa er faldet med 25 procent, mens fuglebestandene i landbrugslandet er gået tilbage med 57 procent i Europa. Herhjemme er de tilsvarende tal en tilbagegang på 17 procent for alle fugle og 31 procent for fuglene i landbrugslandet ²¹¹.

I bogen Oprør fra Udkanten - Mulighedernes land fra 2015 skriver forlægger Steen Piper sammenfattende:

»Liberaliseringen er altså lykkedes, medicinen virkede, men patienten har været døende siden. Landbruget lukkes ned og er blevet afløst af maskinel superdrift hen over endeløse marker med monokulturer og af svinefabrikker i selvejerbønder eller deres selskabers regi, selvejerbønder, som retteligt fortjener betegnelsen svinebaroner. Deres baronier er ikke blot i Vestjylland, Lolland og Himmerland. De strækker sig hele vejen gennem Østeuropa og Ukraine og tusinder af kilometer østpå. De nye baroner er sande internationalister, der også besidder politisk magt og bruger den til at udbrede liberalismens, det vil sige deres egne interesser world wide.«

Betydningen for livet på landet i Danmark beskriver Steen Piper således:

»Landbrugsbefolkningen udgjorde for 50 år siden ca. en million mennesker. I dag eksisterer den ikke, landbrugskulturen er efterhånden et fjernt minde, størstedelen af den arbejdskraft, der bruges på svinefabrikkerne og til jordarbejdet, er i dag udenlandsk arbejdskraft, mange fra de baltiske lande og fra Ukraine.«

Steen Piper henviser til historikeren Thorkild Kjærgaards påpegning af, at dansk landbrug frem til 1970'erne producerede varer med større energiindhold, end der medgik til produktionen. I midten af 1970'erne tippede

²⁰⁹ <https://www.eu.dk/da/politikker/oefvige-politikker/landbrugspolitik>;
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/da/section/196/den-f%C3%A6lles-landbrugspolitik>

²¹⁰ <https://www.eu.dk/da/fag/alle-fags/hvor-meget-udbetales-der-i-landbrugsstoeite>.

²¹¹ <https://www.birdlife.org/papers-reports/state-of-the-worlds-birds-2022/>; https://www.dof.dk/om-dof/nyheder?nyhed_id=2171

balancen, således at landbruget i dag forbruger mere energi, end det producerer. En udvikling, der efter Kjærgaards – og Pipers – opfattelse er helt uholdbar ²¹².

²¹² *Oprør fra Udkanten - Mulighedernes land af Finn Slumstrup og Viggo Mortensen 2015. 209 sider. Illustreret. Forlaget Hovedland.*

